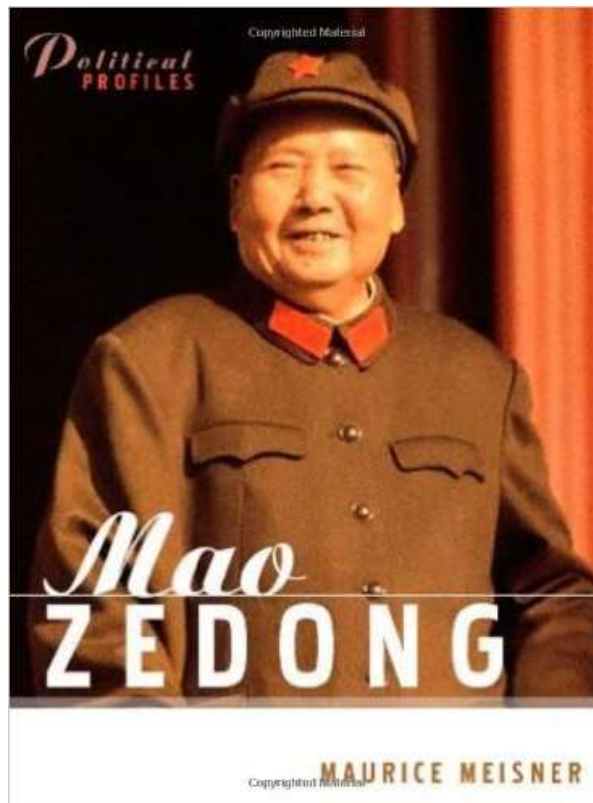

Maurice Meisner
**Mao Zedong – Ett politiskt och intellektuellt
porträtt**

Original: Mao Zedong – A Political and Intellectual Portrait

Översättning: Björn Erik Rosin

Innehåll

Inledning	1
Förord	3
Tack	3
Kinesiska namn	4
3. Bonderevolution	5
4. Nationalism och social revolution, 1935-49	26
5. Mao Zedong vid makten: Nationalism och modernisering 1949-57	50
6. Utopism	70
7. Kulturrevolutionen och maoismens försvagning	84
Epilog: Framsteg och tyranni	104

OBS: I denna bok används företrädesvis det moderna Pinyin-systemet för stavning av kinesiska namn.

Introduktion

Det finns mycket skrivet om Maos liv och verk, både av biografisk och mer politisk-ideologisk karaktär.

Bland biografierna utgör Stuart Schrams [Mao Tse-tung](#) från 1966 en klassiker. Den är fortfarande läsvärd, men också i vissa avseenden inaktuell, vilket inte är så underligt eftersom den skrevs innan Mao var död, när kulturrevolutionen just börjat, och då var det givetvis ogörligt att summera Maos verk. Efter Maos död framkom också en mängd uppgifter och dokument som gjorde det möjligt och nödvändigt att se mer kritiskt på honom, i synnerhet när det gällde hans sista 10-15 år vid makten. Schram själv kom att inta en betydligt mer kritisk hållning till Mao¹.

Efter Maos död blev det på modet att ”göra upp med Mao”. Det mest kända exemplet på det är Chang-Hallidays *Mao: Den sanna historien* (2006), där Mao framställs som en maktgalen psykopat. Seriösa kinavetare är dock i stort sett överens om att boken inte ger ett trovärdigt Mao-porträtt och att den faktamässigt är otillförlitlig.²

Men det finns också seriösa biografier, såsom Philip Shorts, som tyvärr inte finns översatt till svenska, men marxistarkivet har översatt de bokkapitel som handlar om kulturrevolutionen och dess förspel + bokens epilog.³

Vad gäller studier av Maos tänkande, dvs arbeten som redovisar och analyserar Mao Zedongs politiska och ideologiska tänkande, är det sämre beställt. Mycket härrör från okritiska maoister eller stalinistiska kritiker⁴ – och de tillför föga av värde.

Stuart Schram har dock skrivit en mycket läsvärd bok, *The Thought of Mao Tse-tung* (1989). Den analyserar grundligt Maos tänkande och hur det utvecklades över tid.⁵ Men den har en viktig brist som hänger samman med att Schram inte är en marxist. Schram redogör på ett utomordentligt sätt för utvecklingen av Maos tänkande som det framgår ur hans tal och texter, men utgår huvudsakligen från ideologin. Kopplingarna till den ekonomiska, sociala och politiska samhällsutvecklingen, den internationella kommunistiska rörelsen och den marxistiska teorin, som Mao själv gör anspråk på att basera sig på, är tyvärr bristfälligt behandlade.

En marxistisk analys

Det finns inte många marxister som försökt sig på att grundligt studera och kritiskt analysera Mao. Men det finns åtminstone en: Maurice Meisner (1931-2012).

Meisner är en historiker som specialiserat sig på Kina och den kinesiska revolutionen. Han är författare till flera böcker, bl a *Mao's China: A History of the People's Republic* (första upplagan 1977) och uppföljaren *Mao's China and After: A History of the People's Republic*, ”standardverk” som kommit ut i flera upplagor (sista reviderade upplagan 1999)⁶.

I sin sista bok, *Mao Zedong, A Political and Intellectual Portrait* (2007) – som vi här återger huvuddelen av – försöker Meisner att utifrån en marxistisk ståndpunkt och med den föränder-

¹ Se [Till minne av Stuart Reynolds Schram, 1924-2012](#) av Roderick MacFarquhar

² Se av Gregor Benton och Lin Chun (red), [Var Mao verkligen ett monster? \(utdrag\)](#), en samling med flera kritiska recensioner och [Ett stort steg bakåt](#), av John Gittings.

³ Se [Mao och kulturrevolutionen](#)

⁴ Se t ex [Kritik av Mao Tsetungs tänkande](#) av Enver Hoxha

⁵ Utdrag ur denna bok finns översatt till svenska på marxistarkivet, se [Mao Tse-tungs tänkande](#).

⁶ De avslutande kapitlen 19-25 i denna bok finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Maos Kina och efteråt](#).

liga kinesiska verkligheten som ständigt närvarande bakgrund analysera och värdera Maos ideologiska och politiska utveckling. Undertecknad anser att Meisner lyckats bra med det.

Meisner utdelar såväl ris som ros. Han menar att till Maos stora förtjänster hör att han förmodade att han på basis av den kinesiska verkligheten förmodade utarbeta en politisk och militär strategi och taktik som slutligen ledde till segern 1949. Samtidigt pekar han på betydelsen av motståndet mot den japanska ockupationsmakten – utan den japanska invasionen är det tveksamt om den kinesiska revolutionen hade kunnat segra.

Meisner är kritisk mot Mao på många punkter. I synnerhet gäller det den politik som Mao drev igenom från och med 1950-talets senare del (Stora språnget och Kulturrevolutionen).

Meisner menar, med rätta, att Mao i flera avseende bröt med den ”ortodoxa” marxismen. Inte minst gäller det synen på arbetarklassen resp. bönderna. Mao gav de senare en mycket större och viktigare roll än den som är vedertagen i marxismen: För Mao var bönderna *revolutionens huvudkraft* och då inte bara pga sitt antal utan även politiskt. Arbetarklassen spelade däremot en mycket undanskymd roll, åtminstone fram till revolutionen segrat. Vidare lägger Mao liten vikt vid *produktivkrafterna* – enligt den klassiska marxismen kräver socialismen välutvecklade produktivkrafter, och det var kapitalismens progressiva roll att skapa socialismens materiella grundvalar. För Mao spelade produktivkrafterna en underordnad roll – det väsentliga var den mänskliga *viljan* och den ideologiska inställningen. Om denna var den rätta kunde man övervinna alla hinder: Mao var ”voluntarist”.

Dessa och många andra aspekter av Mao och hans tänkande diskuterar Meisner grundligt.

Han gör ett logiskt konsistent och rimligt bokslut över Mao och hans roll under olika faser av den kinesiska revolutionen. Det betyder inte att man på alla punkter behöver vara överens med Meisner vad gäller fakturval eller slutsatser⁷ – det gäller i synnerhet kapitel 3 som är det första som återges nedan (undertecknad planerar därför att sammanställa en del kritiska synpunkter på Meisners analys). Meisners historiska framställning är relativt kortfattad, men som en skarpsynt analys utifrån en marxistisk åskådning saknar boken ändå motstycke. För den som vill förstå Mao-epoken borde hans bok vara obligatorisk läsning.

Det som återges nedan i svensk översättning är större delen av Meisners bok. Utelämnat är de två första kapitlen (41 boksidor), som handlar om Maos ungdom och hur han kom att ansluta sig till den kommunistiska rörelsen.

Lästips – andra bokslut över Mao-epoken

Perry Anderson: [Två revolutioner](#) (jämför de ryska och kinesiska revolutionerna)

Eric Hobsbawm: [Kina under Mao](#)

Pierre Rousset: [1900-talets Kina – Kritiskt bokslut över maoismens roll i revolutionen](#)

Martin F 12/9 2017

⁷ Man kan exempelvis ifrågasätta Meisners okritiska användning (i Maos och Stalins efterföljd) av begreppet *feodalt* om det förrevolutionära Kina. Det verkar som han inte ens har reflekterat över begreppet *asiatiskt* produktionssätt, som redan Marx introducerade (med bl a det kejserliga Kina i åtanke) och som många andra marxister sedan dess har reflekterat kring.

Förord

Mao Zedong tänkte ut och ledde den revolution som haft mest folkligt stöd någonsin. Det antal människor som var aktivt engagerade i den stora revolutionära rörelse som svepte över den enorma kinesiska landsbygden i slutet av 1930-talet och 1940-talet saknar motstycke i världshistorien. Och det antal människor vars tillvaro i grunden förändrades av denna omvälvning uppgår sannolikt till flera hundra miljoner. I omfattning och omfång, och genom sin genomgripande karaktär, över-skuggar den kommunistiska revolutionen i Kina sina motsvarigheter i Frankrike och Ryssland, som den ofta jämförs med.

Samtidigt som Mao Zedong var en stor revolutionär blev han alltmer despotisk som härskare, något inte helt ovanligt i revolutionernas historia. Han samlade Kinas bönder för att krossa gamla former av förtryck och auktoritet, bara för att ersätta allt detta med den märkliga formen av sin egen till gudom upphöjda bild. Han befriade Kina från den utländska imperialismens bojar – och ”byggde upp ett land”, som hans efterträdare Deng Xiaoping uttryckte det – bara för att fjättra befolkningen vid allt det betungande som doktrinen om ”ständig revolution” innebar. Maos båda sidor – revolutionären och tyrannen, den sociale befriaren och den politiske diktatorn – är något som inte är lätt att foga samman. Men varje seriös genomgång av hans långa revolutionära bana måste inbegripa båda.

Såväl Maos framgångar som hans misslyckanden, hans progressiva insatser och hans brott, utspelas i största möjliga skala och skulle vara avgörande för viktiga historiska epoker. Mao var under nära två decennier den politiske ledaren för den långa kommunistiska revolutionen i Kina och även dess främste teoretiker och militäre strateg. Och han härskade över Folkrepubliken Kina i över ett kvartssekel. Längden på Maos politiska dominans har ingen motsvarighet i de moderna revolutionernas historia och ger en ovanlig politisk och ideologisk kontinuitet mellan de revolutionära och post-revolutionära perioderna. Detta arbete vill försöka utnyttja denna kontinuitet för att studera frågor med anknytning till den kinesiska kommunistrevolutionens sociala karaktär och begränsningar som de framgår av Mao Zedongs långa politiska och intellektuella liv.

Som skildring av Mao Zedongs revolutionära bana är denna bok inte mycket mer än ett utkast, som vänder sig till läsare som är ute efter en kortfattad biografisk introduktion till en obekant persons offentliga liv. Den är inte tänkt som ersättning för Philip Shorts utomordentliga och omfattande biografi *Mao: A Life*¹ eller Stuart Schrams banbrytande arbete *Mao Tse-tung* från 1967², ett verk som behåller hela sin vitalitet och historiska lärdomar ännu fyra årtionden efter att det först utgavs.

I sina försök att teckna Maos politiska historia betonar denna bok hans möten med (och nytolkningar av) den samlade marxist-leninistiska teorin och relationen mellan denna ”sinifierade” version av marxismen och hans politiska praktik, både som revolutionär och som härskare. Denna tonvikt har inte sin grund i någon tro på att Mao berikat den marxistiska traditionen. Hans intellektuella och teoretiska bidrag till marxismen var i bästa fall magra. I stället är det hans avsteg från marxismens grundläggande utgångspunkter som är viktiga om man vill förstå både de positiva och de negativa aspekterna av hans politiska bana, vilket kommer att framgå av resten av denna bok.

Tack

Det intellektuella och politiska porträttet av Mao Zedong i denna bok står i stor tacksamhetsskuld till de verk som en rad forskare skrivit om den kinesiska kommunismens historia under de senaste 60 åren. Särskilt gäller detta Stuart R Schram och den bortgångne Benjamin Schwartz, som stått för banbrytande insatser när det gäller kritiska studier av Mao Zedong och den kinesiska revolutionen.

¹ Utdrag ur Shorts Mao-biografi finns på marxistarkivet: [Mao och kulturrevolutionen](#)

² Hela Schrams Mao-biografi finns på marxistarkivet: [Mao Tse-tung](#). Första upplagan kom ut 1966, en andra reviderad pocketutgåva (Penguin) i början av 1967.

Mitt varmaste tack går till Louise Knight, redaktör på Polity Press, som för flera år sedan föreslog att jag skulle ta itu med detta arbete, samt till de andra medarbetarna på Polity Press i Cambridge och Oxford, framför allt Ellen McKinlay, Emma Hutchison och Caroline Richmond, som generöst stöttat mig under arbetet. Jag är oerhört tacksam mot en anonym lektor utanför Polity Press, som kommit med en längre och berikande kommentar till det ursprungliga manuskriptet och lugnt pekat på iögonenfallande misstag och brister. Men framför allt vill jag framhålla min fru och medarbetare, Lynn Lubkeman, som under resans gång läst igenom och korrigerat två utkast till hela manuskriptet och delar av det. Hon har bidragit till så gott som varje mening. Det är henne, och vår son Matthew, som denna bok varmt tillägnas.

© 2012 Rickard Nygård's www.kinas.se

Kinas provinser

Kinesiska namn

För personnamn och ortnamn har använts det nu allmänt accepterade Pinyin-systemet för transkribering till västliga språk. Wade-Giles-systemet har behållits för de kinesiska namn som är mest bekanta i den gamla formen för västliga läsare – som Sun Yat-sen och Chiang Kai-shek. Det har också behållits för namnen på kinesiska författare och boktitlar, som utgivits med Wade-Giles-transkriptionen, som var vanlig före 1979. Mao Zedong får således heta "Mao Tse-tung" i citat ur tidigare översättningar av hans texter till västliga språk, liksom i äldre boktitlar.

3. Bonderevolution

När Mao Zedong, som riskerade att bli avrättad, flydde från Hunan på hösten 1925, hade den stora revolutionära vågen åren 1925-27 redan börjat. Upprörda över det som hänt den 30 maj 1925 anslöt sig kinesiska arbetare, speciellt i fördragshamnstäder som Kanton och Shanghai, i ett aldrig tidigare skådat antal till strejker och politiska demonstrationer av nationalistisk karaktär. Det skulle bli en av arbetarklassens mest stridbara rörelser under 1900-talet. Kanton var politiskt centrum för en revolutionär rörelse, som under 1926 snabbt sprid sig till alla större städer och stora delar av landsbygden i södra och centrala Kina.¹

Det var till stor del genom den spirande folkliga rörelsen, som Sun Yat-sen hade lyckats säkra Guomindangs makt i Kanton. Och det var den stridbara arbetarrörelsen, med betydande stöd av bönderna i den närbelägna Haifengregionen, som hade gjort det möjligt för Suns efterträdare att utropa en nationell revolutionär regering i mitten av 1925. Kanton blev därigenom centrum för alliansen mellan kommunister och Guomindang, och det var på den närbelägna ön Whampoa som de ryska rådgivare som Sun hade importerat utbildade officerarna inom nationalisternas armé – och utsåg den i Sovjet skolade Chiang Kai-shek till högste befälhavare.

Upptäckten av bönderna

Trots den stridbara proletära rörelsen som frodades i Kanton var Mao Zedongs intresse för städernas arbetarklass inte särskilt stort när han på hösten 1925 kom till den ”röda staden” Kanton. Mao hade ägnat de två första åren som kommunist åt att organisera arbetare i hemprovinns Hunan, i ett långt mindre gynnsamt läge än det som rådde i Kanton, men nu struntade han i det närmaste helt i den framgångsrika arbetarrevolten för att i stället satsa på möjligheterna till ett uppror bland bönderna. Han hade knappt återupptagit sina poster inom kommunistpartiet och Guomindang förrän han började framhäva vikten av att organisera ”de breda bondemassor, som utgör 80 procent av befolkningen i Guangdong”. I januari 1926 utgav Mao en detaljerad och påfallande skarpsinnig analys av den sociala strukturen på Kinas landsbygd, där de ”stora godsägarna” fördömdes inte bara för att utsuga bönderna, utan också för att utgöra ”den verkliga grunden för imperialismen och krigsherrarna”, med andra ord för att vara den nationalistiska revolutionens huvudfiende.² Den kätterska undermeningen var att den kinesiska revolutionen i första hand skulle vara en landsbygdsrevolution.

I början av 1926, då Mao var tillförordnad chef för Guomindangs propagandaavdelning, klagade han över att ”vi fokuserat för mycket på städerna och bortsett från bönderna”. Och under hela detta år upprepade han gång på gång att en bonderevolution var nyckeln till framgång i den nationella revolutionen. Mao hävdade att det var godsägarnas utsugning av bönderna, som försåg krigsherrarna med ekonomiska resurser och att dessa i sin tur såg kompradorklassen som sina ”följeslagare”.³

De avgörande striderna i den nationella revolutionen skulle därför mer utkämpas på landsbygden än i städerna. Och Mao förklarade därför: ”Hela Kina måste bli som Haifeng.” Det var det landhärad där Peng Pai, en godsägarson som ”gått över till folket”, hade organiserat

¹ Den bästa och mest livfulla skildringen av den revolutionära rörelsen i mitten av 1920-talet är Harold R Isaacs, [Den kinesiska revolutionens tragedi](#) (på Marxistarkivet)

² Mao Zedong, ”An Analysis of the Various Classes among the Chinese Peasantry and their Attitudes toward the Revolution”, januari 1926 i Stuart Schram (ed), *Maos Road to Power: Revolutionary Writings, 1912-1949* (hädanefter RW), vol. II, s. 304. [Denna artikel ingår inte i Maos (officiella) Valda verk.]

³ Mao Zedong, ”The National Revolution and the Peasant Movement”, 1 september 1926, *Ibid.*, s. 387, 389. [ej i Valda verk – det gäller även övriga Mao-citat i det följande om det inte uttryckligen sägs annorlunda]

bönderna sedan 1922 och där han 1927 skulle upprätta den första (om än kortlivade) sovjetregeringen i Kina.

1926 hade Mao Zedong lagt fram de två förslag med koppling till varandra – båda kätterska i marxistisk mening – som skulle bli avgörande inslag i den doktrin som skulle kanoniseras som ”Mao Zedongs tänkande”. För det första avvisade han marxismens uppfattning att kapitalismens seger definitivt upprättade städernas dominans över landsbygden i skapandet av den moderna historien. Mao hade inte mycket till övers för Marx’ triumfatoriska uttalande i *Kommunistiska Manifestet*:

Bourgeoisin har underkastat landsbygden stadens herravälde. Den har skapat kolossala städer, den har i hög grad ökat stadsbefolkningens antal och därmed undandragit en betydande del av befolkningen lantlivets idioti.⁴

För det andra avvisade Mao också den centrala marxistiska uppfattningen att den moderna historien handlade om de två klasser i städerna som kapitalismen alltmer indelade samhället i – bourgeoisin och proletariatet. 1926 var Mao långt mer upptagen av kampen mellan godsägare och bönder än av konflikten mellan kapitalister och arbetare. Och nu ansåg han att bönderna, åtminstone i Kina, bar på en större revolutionär potential än städernas proletariat.

Mao Zedongs upptäckt av böndernas revolutionära förmåga utgjorde i sig en radikalt ny syn på 1800-talets kinesiska historia. Från barndomen till långt upp i vuxen ålder hade den stora historiska hjälten för honom varit Zeng Guofan, den kejsrerlige vicekungen i Hunan, som i blod slagit ner det stora Taipingupproret bland bönderna i mitten av 1800-talet. Mao hade alltid framställt Zeng som en rättskaffens konfuciansk statsman och hade hyllat att han återställt samhällsordningen. Nu hade han emellertid kommit fram till en helt annan historisk bedömning:

Taipingkungen, Hong Xiuquan, uppmanade ett stort antal arbetslösa bönder att resa sig och göra revolution, och detta fick stor betydelse som en samhällelig revolution ... Alla vet att Qingdynastin störtade honom, men de vet inte att den militära styrka som verkligen störtade honom tjänade jordägarklassen. Den som mest bidrog till att störta det himmelska kungariket Taiping var Zeng Guofan. Vid den tiden var han ledare för jordägarklassen.⁵

När den revolutionära rörelsen 1926 växte i omfattning och radikalism var Mao Zedong märkligt nog långt mer aktiv inom ledningen för Guomindang än i kommunistpartiet. Mao engagerade sig i det nationalistiska partiet inte bara därför att han försökte öka kommunisternas inflytande i det parti under vars fana ”den nationella revolutionen” fortskred. Snarare berodde det på att de flesta ledande kinesiska kommunister var rätt likgiltiga för bonderörelsen. Kommunisternas misstro mot bönderna hade djupa rötter i den marxistiska traditionen. Karl Marx hade inte bara talat om ”lantlivets idioti”, utan också om att bönderna genom kapitalismens utveckling skulle försvinna, att de var oförmögna att formulera sina egna samhällsintressen och att de sannolikt skulle spela en reaktionär roll politiskt och tillhandahålla masstödet åt en bonapartistisk personkult.

Leninistisk revolutionär strategi, som växte fram i ett i huvudsak agrart Ryssland, tillskrev bönderna en mer betydelsefull, om än fortfarande mycket begränsad, revolutionär roll än den ursprungliga marxismen. Enligt Lenin kunde bönderna bli ett substitut för en politiskt utvecklad bourgeoisin och genom en allians med proletariatet genomföra den ”borgerligt-demokratiska” fasen av revolutionen. I den alliansen skulle bönderna vara den underordnade delen och ”ledas” av proletariatet, eller mer exakt, av ett kommunistparti, som förmodades inkarnera ”proletär medvetenhet”. Inte desto mindre framhöll leninistisk revolutionär strategi,

⁴ Marx, Engels, [Kommunistiska manifestet](#)

⁵ Mao Zedong, ”Some Points for Attention in Commemorating the Paris Commune”, 18 mars 1926, i *RW*, vol. I, s. 37.

hur oklar den än i många avseenden var om den agrara frågan, att bönderna var nödvändiga för moderna revolutioner, i synnerhet i ekonomiskt utvecklade länder.

Chen Duxiu, generalsekreterare för det kinesiska kommunistpartiet, hade en syn på bönderna som mer liknade Marx än Lenins. ”Bönderna är utspridda och det är inte lätt att samla dem”, skrev han 1923, som ett eko av ortodoxa marxistiska uppfattningar. Bönderna ”har låg kulturell nivå”, hävdade Chen, ”de har små önskningar på livet och har lätt för att hemfalla åt konservatism ... Sådana faktorer gör att bönderna får svårt att delta i den revolutionära rörelsen”.⁶ Chens syn på bönderna var den allmänna bland kinesiska kommunistledare på 1920-talet. De flesta av dem hämtade sin inspiration från en västinfluerad intelligensia som vanligen betraktade bönderna som enkla, okultiverade och företrädare för allt som var föråldrat i kinesiskt samhälle och kultur. Marxismen hade förstärkt det synsättet.

Även om Mao Zedong långt ifrån var den ende – eller den förste – kinesiske kommunistledaren som förespråkade en revolution baserad på bönderna⁷, så skulle han snart bli den främste kritikern av de partiledare som ville satsa på städerna, framför allt Chen Duxiu. Hans relationer med Chen blev ansträngda ganska snabbt efter att han kommit till Kanton på hösten 1925 efter flera månaders detaljerade undersökningar på landsbygden och radikal organisatorisk verksamhet. Hans problem med partiledningen hade sitt ursprung i synen på bönderna, skulle han senare påminna sig:

På grundval av mina studier och mitt arbete med att organisera Hunan-bönderna skrev jag två broschyrer, en kallad *Analys av klasserna i det kinesiska samhället* ... Chen Duxiu opponerade mot de åsikter som uttrycktes i den första, vilken pläderade för en radikal jordpolitik och en kraftfull organisering av bondebefolkningen under kommunistiska partiet och han refuserade den i de kommunistiska centralorganen.⁸

Partiledningens motstånd mot hans nyväckta tilltro till bönderna ledde till att Mao alltmer marginaliserades – kanske inte gentemot kommunismen i allmänhet, men däremot inom det kinesiska kommunistpartiet. Detta ledde i sin tur till att han kom att bli alltmer involverad i Guomindangs arbete. Nationalistpartiet blev delvis en tillflykt för Mao, men hade också positiva sidor. För det var ett parti där ledarna, framför allt de som tillhörde vänsterflygeln, uppvisade betydligt större känslighet för böndernas bekymmer, och den politiska potential de bar på, än vad motsvarigheten inom kommunistpartiet gjorde – i varje fall före den utrensning av radikala medlemmar av Guomindang som Chiang Kai-shek genomförde 1927. I mitten av 1920-talet hade nationalisterna, i motsats till Kinas kommunistiska Parti [KKP], inrättat en rad avdelningar, som ägnade sig åt frågor som hade med landsbygden att göra, bl a ett institut för att utbilda bondeorganisatörer. 1926 och första halvåret 1927 ägnade Mao det mesta av sin tid och energi åt Guomindang och höll sig undan konflikterna inom KKP. Han innehade ett stort antal viktiga uppdrag inom Guomindang, bl a som rektor för bonderörelsens utbildningsinstitut mellan maj och oktober 1926.

Men Maos väg uppåt inom Guomindangs hierarki skulle avbrytas. För alliansen mellan nationalister och kommunister som väckt och stått i ledningen för den stora folkliga rörelse, som svept fram över stora delar av Kina 1925-27 kunde inte överleva de framgångar som den radikala sociala rörelsen uppnått under dess beskydd. När väl exploaterade arbetare och

⁶ Chen Duxiu, *Zhongguo geming wendi lun wenchi* [En samling artiklar om den kinesiska revolutionens problem], Shanghai: Xinqingnian she, 1927, s. 39.

⁷ Långt innan Mao Zedong insett böndernas revolutionära potential hade den unge kommunistiske intellektuelle Peng Pai engagerat sig i bonderörelsen i Guangdongprovinsen, där Kinas första sovjet på landsbygden skulle uppstå i slutet av 1927. En lysande studie av den moderna bonderörelsens sociala bakgrund i Guangdong ur bred historisk synvinkel är Robert B Marks, *Rural Revolution in South China: Peasants and the Making of History in Haifeng County, 1570-1930*, Madison: University of Wisconsin Press, 1984.

⁸ Edgar Snow, [Röd stjärna över Kina](#).

utarmade bönder blev politiskt aktiva, kunde inte deras alltmer radikala krav hållas kvar inom den "nationella revolutionens" borgerliga gränser, som kommunister och Guomindang kommit överens om. Kinesiska arbetare gick i strejk vid fabriker ägda av såväl inhemska kapitalister som utlänningar. Och flera miljoner upproriska bönder hotade de kinesiska, inte utländska, jordägarnas egendomar och privilegier. Massrörelsen blev kort sagt ett hot mot ägandet – och de besuttna klasserna i städerna och på landsbygden sökte skydd hos Guomindang, det parti som nu utlovade ordning. Eller, mer exakt, godsägare och kapitalister flydde in i armarna på Chiang Kai-shek. Och Chiang för sin del satte in sin sovjetuppbyggda armé på att krossa sina kommunistiska allierade och de radikala fackföreningarna i städerna och bondeföreningarna på landsbygden.

Chiang Kai-shek inledde med ett brutalt angrepp på kommunister och arbetarorganisationer i Shanghai i april 1927. Därifrån spred sig en orgie av kontrarevolutionärt våld till andra städer som kontrollerades av nationalisternas och krigsherrarnas arméer. Men det värsta blodbadet ägde rum på landsbygden i samband med att bondeföreningarna slogs ner. Den "vita terrorn" under de närmast följande åren skulle kräva miljontals liv, de flesta på landsbygden. Det är inte förvånande att bönderna drabbades hårdast av repressionen. Bonderevolutionärerna var inte bara långt större till antal än städernas arbetarklass, de var också mer radikala. Fabriksarbetarna i städerna kanske strejkade och demonstrerade, vilket de också gjorde med okuvligt mod. Bönderna däremot hade börjat ta över och omfördela jorden, vilket inte bara utgjorde ett direkt hot mot godsägarna på landsbygden, utan också mot deras söner (som utgjorde huvuddelen av officerarna inom nationalisternas armé) och städernas bourgeoisie, som hade stora intressen på landsbygden som frånvarande jordägare och långgivare.

Det var framför allt böndernas sociala radikalism 1926 och i början av 1927 som ledde till upplösningen av alliansen mellan Guomindang och kommunisterna och ledde till den våldsamma kontrarevolution som startade i städerna, men krävde flest människoliv på landsbygden.

Mao Zedong spelade en viktig roll i den växande radikaliseringen av bönderna på landsbygden i slutet av 1926. Under det halvår han var rektor för Guomindangs skolningsinstitut bland bönderna undervisade han många av de kadrer som skulle bli ledare för bondeföreningarna i de södra och centrala provinserna i det tomrum som uppstått genom nationalistarméns nordexpedition. Därefter satte han igång en undersökning av de förtvivlade sociala och ekonomiska villkoren för bönderna i flera distrikt i provinserna Jiangsu och Zhejiang. Mao konstaterade att det för bönderna, trots deras mödosamma slit, bara återstod "en tragisk misär. Förutom naturkatastroferna utsätts de också för omåttliga skatter av jordägare och giriga ämbetsmän, plus tunga arrenden och höga räntor av jordägarna – lager på lager av förödande exploatering. På grund av detta ger sig många bönder av och blir banditer". Den rapport Mao skrev på grundval av sina undersökningar förenade på ett kraftfullt sätt hans medkänsla med bönderna med skarpsinniga iakttagelser om deras politiska potential.⁹

I början av januari 1927 återvände Mao Zedong till Hunan för att fortsätta sina studier av den agrara frågan. Hans "Rapport om undersökningen av bonderörelsen i Hunan", som han skrev efter en månad av intensiva undersökningar i fem distrikt, är ett storartat dokument, som innehåller alla de viktiga teman som skulle ingå i den doktrin, som skulle bli känd som "maoism".

⁹ Mao Zedong, "The Bitter Sufferings of the Peasants in Jiangsu and Zhejiang, and their Movement of Resistance", i RW, vol. II, s. 414-17.

"Hunanrapporten" och maoismens uppkomst

Benjamin Schwartz konstaterade en gång att "Hunanrapporten lika gärna kunde ha skrivits av en rysk *narodnik* som av en marxist-leninist".¹⁰ Och i det långa dokument som Mao Zedong överlämnade till kommunistpartiets centralkommitté i slutet av februari 1927 fanns förvisso ekon av många av uppfattningarna hos de unga ryska populistiska intellektuella som begett sig ut på landsbygden på 1870-talet för att "blanda sig" med folket och som på ett romantiskt sätt prisade böndernas revolutionära spontanitet.

Mao var inte direkt påverkad av populisternas tankegångar eller av ryssarnas heroiska exempel med att "gå ut bland folket". Han hade inte läst Herzen och Tjernysjevskij och hade bara vaga kunskaper om *narodnikerna*. Utan tvivel var Mao påverkad av vissa populistiska begrepp i Kropotkins anarkism och som haft så stor betydelse för honom innan han blev marxist. Men det populistiska stråket i hans tänkande hade mindre att göra med påverkan från ryska intellektuella än hans egna politiska erfarenheter på den kinesiska landsbygden sommaren 1925, då en politiskt desillusionerad Mao fick ny inspiration av den spontana bonderadikalism han upptäckte i sin födelseprovins. I viss mån kan hans populistiska synsätt betraktas som en typisk reaktion på vad en alienerad intellektuell upplevde i en lantlig miljö där han var vittne till den tidiga industrialismens negativa sociala konsekvenser och sökte efter en icke kapitalistisk utvecklingsmöjlighet.

Precis som populisterna i Ryssland satte sina revolutionära förhoppningar till vad de såg som bönder med en inneboende socialistisk tendens och som ännu inte förstörts av kapitalistiska ägandeförhållanden utgick Mao från att de kinesiska bönderna hade en grundläggande revolutionär energi. "Bonderörelsen nuvarande uppsving är en väldig tilldragelse", skrev han entusiastiskt.

Inom mycket kort tid kommer flera hundra miljoner bönder i Kinas mellersta, sydliga och nordliga provinser att resa sig som en mäktig storm, som en orkan, en kraft så snabb och våldsam att ingen makt, hur stark den än må vara, förmår att hålla den tillbaka. De kommer att krossa alla bojor som binder dem och storma framåt på vägen till befrielse. De kommer att sopa alla imperialisterna, krigsherrarna, de korrupta ämbetsmännen, lokala tyrannerna och elaka herrskapen i graven.¹¹

Mao hyllade inte bara böndernas revolutionära kraft, han gjorde det med övertygelsen att de agerade på egen hand, som en tornadoliknande urkraft som uppstått ur djupet av det förtryck de led under. Bönderna styrdes inte av politiska partier och var inte beroende av stöd från andra samhällsklasser. Maos "rapport" var verkligen unik för att komma från en marxist i och med att den knappt nämnde städernas arbetarklass. Inte ens en rituell bugning gjordes för "proletariatets ledande roll" eller ens för kommunistpartiet, som ju förmodades vara inkarnationen av "proletär medvetenhet". Mao utmanade ganska öppet all marxist-leninistisk ortodoxi.

Äras den som äras bör, om genomförandet av den demokratiska revolutionen står för tio poäng kommer bara städernas invånare och militären att bidra med tre poäng, medan böndernas agrara revolution kommer att bidra med de återstående sju poängen.¹²

Samtidigt hade Lenin varit skeptisk mot den spontanism som Mao prisade – och denna skepsis hade återfunnits i leninismens syn på det revolutionära partiet. Enligt Lenin var massornas spontana rörelse inte någon tillräcklig förutsättning för revolutionen. Om folkets

¹⁰ Benjamin I Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1952, s. 76.

¹¹ Mao Zedong, "Rapport om en undersökning av bonderörelsen i Hunan", *Valda verk*, bd. 1. På marxistarkivet: [Rapport om en undersökning av bonderörelsen i Hunan](#), sid 2

¹² Mao Zedong, "Report on the Peasant Movement in Hunan", Feb 1927, i RW, vol. II, s. 430. [De här citerade raderna finns inte med den "auktoriserade" svenska versionen av rapporten som citeras i föregående not]

spontanism lämnades på egen hand skulle det bara leda till en anpassning till den rådande ordningen. För en revolutionär utveckling krävdes att intelligentsias marxistiska medvetenhet inympades på massornas formlösa rörelse och att folkets diffusa revolutionära spontanism kanaliserades in i verkningsfull politisk handling. Och denna avgörande revolutionära medvetenhet förkroppsligades av en starkt centraliserad och hårt sammansluten partiorganisation under ledning av en hängiven elit av yrkesrevolutionärer.

Mao Zedongs "Hunanrapport" innehåller inget om att massornas spontana revolutionära agerande måste fogas samman av något politiskt parti. Mao utgick från att bönderna på egen hand förfogade över all den politiska bedömningsförmåga, som marxist-leninister tillskriver kommunistpartiet. Det var inte partiets uppgift att värdera böndernas revolutionära aktioner, utan i stället bönderna som skulle värdera partiets revolutionära egenskaper. Som Mao utan omsvep uttryckte det: "Varje revolutionärt parti och varje revolutionär kamrat kommer att prövas av dem och efter deras beslut godtas eller förkastas."¹³

Mao Zedong var dubbelt kättersk utifrån ortodox marxism-leninism. För det första avvek han från Marx (och även Lenin) genom att ange bönderna och inte proletariatet som den främsta revolutionära klassen. För det andra utmanade han Lenin genom att sätta massornas spontana revolutionära skaparkraft före partiets organiserade revolutionära medvetenhet. Mao skulle förvisso snart komma att inse effektiviteten i leninismens organisatoriska principer och han skulle bli ledare för ett parti, som följde dessa elitistiska principer. Men han hittade aldrig någon riktig lösning i strikt leninistisk mening på populisternas gamla dilemma med relationen mellan de intellektuellas "medvetenhet" och massornas "spontanitet". Hans tro på kommunistpartiet som det organisatoriska uttrycket för socialistiskt medvetande kolliderade med en bestående populistisk övertygelse (som i sin renaste form återfanns i "Hunanrapporten") om att den sanna revolutionära kreativiteten låg hos bönderna själva. Spänningen mellan dessa mot varandra stridande "leninistiska" och "populistiska" impulser skulle förbli ett bestående inslag i "Mao Zedongs tänkande". Och det var denna olösta spänning som till alls inte liten del låg bakom den motsägelsefulla, ibland fientliga, relationen mellan Mao Zedongs person och det kinesiska kommunistpartiets institution.

Andra former av oortodox tänkande härrörde från dessa kätterska idéer. En var att han vände upp och ner på marxismens syn på förhållandet mellan stad och landsbygd i den moderna historien. Både för Marx och Lenin hade städernas dominans över landsbygden varit ett nödvändigt och progressivt resultat av historisk utveckling. En del av denna process innebar att bönderna i egenskap av bönder skulle försvinna under trycket från de kapitalistiska produktivkrafterna. Med Engels' sammanfattning av marxismens synsätt: "Vår småbonde är liksom alla kvarlevor från ett förgånget produktionssätt ohjälpligt dömd till undergång. Han är en framtida proletär."¹⁴

1927 var Mao Zedongs kännedom om marxistisk litteratur fortfarande flyktig och han var antagligen inte medveten om marxismens förutsägelse om böndernas öde, något som han ändå med största säkerhet skulle ha struntat i. Han var dock väl medveten om den begränsade politiska roll marxismen-leninismen tillskrev bönderna, för detta hade gång på gång framhållits av KKP:s ledare och Kominterns agenter. Men han fäste inget avseende vid ideologisk ortodoxi. I Maos ögon utgjorde bönderna inte bara den överväldigande majoriteten av Kinas folk, utan var också den verkligt revolutionära samhällsklassen i det kinesiska samhället och politiskt mer betydelsefulla än städernas arbetare och militären sammantaget.

¹³ Mao Zedong, "Rapport om ..."

¹⁴ Friedrich Engels, [Bondefrågan i Frankrike och Tyskland](#) (denna version på Marxist Internet Archive)

Tron på att landsbygden och dess invånare revolutionärt gick före städerna innebar inte bara att Marx (och Lenin) vändes upp och ner på, med tiden skulle det också ge upphov till en kraftig aversion mot städerna som var helt främmande för marxistisk tradition. I ”Hunan-rapporten” var Maos aversion mot städerna fortfarande återhållen och i huvudsak indirekt, men den skulle få sitt första uttryck i en fientlig inställning till lärare från städerna som stod för utländskt inflytande och inte hade några kunskaper om böndernas behov:

Se, hur bönderna, som hittills avskytt skolorna, idag ivrigt upprättar aftonklasser. De har alltid ogillat ”den utländska sortens skola” ... jag [brukade] också identifiera mig med ”den utländska typen av studerande och lärare” i största allmänhet och försvara den i känslan av att bönderna **var ”dumma och avskyvärda människor”**. Det var först under republikens 14:e år [1925], när jag bott ute på landsbygden i sex månader, **som jag insåg att jag hade haft fel och bönderna rätt**. De texter som användes i landsbygdens skolor rörde sig helt och hållet om stadsföreteelser och var olämpliga för landsbygdens behov ... Nu inrättar bönderna med entusiasm kvällskurser, som de kallar bondeskolor ... inom kort kommer tiotusentals skolor att ha upprättats i byarna över hela provinsen. Det är annat än det tomma pratet om ”allmän utbildning” som intelligentian och de så kallade ”bildningsivrarna” slagit omkring sig med och som efter all denna tid förblivit en fras utan innehåll.¹⁵

I detta uppseendeväckande stycke förenar Mao sin aversion mot städerna med fientlighet mot intellektuella, vanliga teman inom populistiskt tänkande, men något helt främmande för marxistisk tradition. Hans hyllning till de ”aftonklasser” som bönderna startat på eget initiativ – i motsats till ”det tomma pratet” från städernas intellektuella – skulle utvecklas till en allmän misstro mot intellektuella och synen på städerna som nästen för moralisk korruption och centra för politisk reaktion. Dessa inslag i ”Hunanrapporten” skulle sedan utvecklas till de intellektuella förutsättningarna för Maos revolutionära strategi. Det var en strategi – delvis baserad på nödvändighet, delvis på övertygelse – som skulle anta den till synes befängda formen att mobilisera bonderevolutionens krafter på landsbygden till att ”omringa och inta” de konservativa städerna.

Hade det inte varit för den brutala kontrarevolutionen 1927 kunde Mao Zedongs kommentarer om bonderörelsen i Hunan ha lett till att hans bana som kommunist blivit kortvarig. I den rapporten återfanns två kätterska tankegångar, som inget marxist-leninistiskt parti kunde ha tolererat. För det första hade Mao avvisat den grundläggande marxistiska uppfattningen att städernas proletariat var huvudaktör i de moderna revolutionerna. För det andra ifrågasatte han kommunistpartiets heliga plats genom att tillskriva bönderna den revolutionära medvetenhet, som leninister ansåg inkarneras av partiet.

Som om inte detta var nog utmanade Mao också Kominterns och Moskvas auktoritet, där det numera var Stalin som bestämde. Medan den revolutionära rörelsen i Kina i slutet av 1926 blev alltmer radikal var budskapet från stalinisterna i Moskva att massornas ”överdrifter” måste hållas i styr, särskilt bönderna, för att inte äventyra kommunisternas allians med Guomindang. Stalin hävdade att alliansen måste bevaras till varje pris, även om det var de kinesiska revolutionärerna som fick stå för kostnaden.

Medan de flesta av ledarna för KKP, om än motvilligt, verkställde Kominterns politik var Mao den avvikande rösten, som med kraft försvarade bonderebellernas ”överdrifter”. Som han uttryckte det i ”Hunanrapporten”:

¹⁵ Mao Zedong, ”Report”, a.a. [I citatet ovan har använts den av Meisner citerade originalversionen. I den auktoriserade versionen i *Valda verk* är avsnittet omformulerat. I denna nya version står i stället (här har de viktigaste ändringarna/tilläggen **rödmarkerats** – jämför med citatet ovan där det i stället är formuleringen i originaltexten som **rödmarkerats**): ”bönderna **på något sätt hade fel**. Det var inte förrän 1925, när jag bodde ute på landsbygden i sex månader **och redan var kommunist och hade skaffat mig en marxistisk syn på tingen**, som jag insåg att jag hade haft fel och bönderna rätt.”]

... vänder upp och ner på allting, och därmed har de faktiskt skapat ett slags terror på landsbygden. Detta är vad en del människor kallar ”att gå för långt” ... Dylikt tal må synas berättigat, men i verkligheten är det felaktigt. För det första har de lokala tyrannerna, de elaka herrskapen och de laglösa godsägarna själva drivit bönderna till detta ... bönderna är noggranna i sin bokföring, och mycket sällan har straffet gått utöver brottet.¹⁶

Och i ett annat stycke, som skulle citeras ofta de närmaste decennierna, hette det:

... en revolution är inte som en middagsbjudning, eller som att skriva en essä, måla en tavla eller brodera; den kan inte vara så förfinad, så lugn och mild ... En revolution är ett uppror, en våldsakt ... Det ligger en revolutionär betydelse i alla de handlingar som etiketterats såsom ”att gå för långt” under denna period. Det är, för att säga det rättframt, nödvändigt att för en tid skapa terror i varje landsbygdsområde, eljest skulle det vara omöjligt att undertrycka kontrarevolutionärernas verksamhet på landsbygden eller att störta herrskapsfolkets välde. Tillbörliga gränser måste överskridas för att rätta till en orätt.¹⁷

Kontrarevolution

Mao Zedongs ideologiska kätterier och hans inte alltför väl dolda kritik av Komintern och Stalin ledde till hot om disciplinära åtgärder från KKP och kanske att han till och med skulle bli utesluten ur partiet. Men partiets reaktioner blev till intet när Chiang Kai-shek i april 1927 vände sig mot sina tidigare kommunistiska allierade och brutalt krossade de radikala massorganisationerna. I städerna skrämde arbetarklassen till underkastelse – och skulle förbli politiskt passiv till slutet av 1940-talet. De värsta massakrerna ägde emellertid rum på landsbygden. Bara i Hunanprovinsen dödades över en halv miljon bönder under den militära repressionen och de bondeföreningar som Mao så entusiastiskt hyllat i sin rapport från februari 1927 försvann helt.

I början av sommaren 1927, medan den vita terrorn bredde ut sig från stad till stad och på stora delar av landsbygden, förespråkade Mao Zedong mer radikala åtgärder på landsbygden. Det gjorde han i egenskap av jordbruksrepresentant inom Guomindang, fast nu som talesman för en vänstergruppering inom nationalistpartiet, som hade brutit med Chiang Kai-shek och upprättat en rivaliserande regering i staden Wuhan. Mao kom nu med den militanta parollen ”jorden till den som brukar den” och talade för att så gott som alla jordegendomar av någon betydelse skulle konfiskeras och delas ut, med undantag för den mark som ägdes av familjer med ”revolutionära soldater”.¹⁸

Men 1927 spelade det ingen större roll vilken jordbrukspolitik som föreslogs. Den vänsterinriktade Guomindangregeringen i Wuhan, som kommunisterna fortfarande samarbetade med, hade varken avsikten eller makt nog för att göra något åt samhällsstrukturen på landsbygden. Och det kinesiska kommunistpartiet var ännu mindre intresserat av Mao Zedongs radikala förslag om en revolution på landsbygden. På KKP:s femte kongress, som samlades i Wuhan i maj 1927, en månad efter Chiang Kai-sheks kupp i Shanghai, brydde sig ingen i partiledningen om Maos förslag om jordreform. Mao skulle senare skriva om partiets generalsekreterare Chen Duxiu att han ...

... förstod inte bondebefolkningens roll i revolutionen och underskattade i högsta grad dess möjligheter vid denna tidpunkt. Till följd av detta underlät femte kongressen, som hölls strax före Stora revolutionens kris, att anta ett adekvat jordprogram. Mina åsikter, som krävde snabb intensifiering av agrarkampen, diskuterades inte ens.¹⁹

¹⁶ Mao, ”Rapport ...”, *Valda verk*, bd. 1

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Snow, *Röd stjärna ...*

Men det spelade förmodligen ingen större roll. Även om KKP följt Maos politik med en radikal revolution på landsbygden i maj 1927 – eller de förslag Trotskij och andra hade om en radikal arbetarrevolution i städerna – är det inte troligt att kommunisterna kunde ha undgått det förkrossande nederlag de led 1927, ett nederlag som i det närmaste ledde till att det kinesiska kommunistpartiet utplånades. I slutet av detta ödesdiga år återstod mindre än 10 000 av partiets 60 000 medlemmar. De flesta av de fåtal kommunisterna som klarade sig tvingades lämna städerna, blev åtskilda från arbetarklassen och fick fly till mer avlägsna delar av landsbygden. Ruinerna av den revolutionära rörelsen blev scenen för Mao Zedongs uppgång inom ledningen för kommunistpartiet, även om det skulle visa sig bli en utdragen och stundtals bisarr kamp som inte var helt avklarad förrän i början av 1940-talet. Sedan 1925 hade Mao drivit linjen att bönderna var den viktigaste klassen i Kinas ”nationella revolution”. Kommunisterna hade inget annat val än att vända sig till bönderna, om inte annat bara för att överleva.

Chiang Kai-shek hade satt igång de avgörande slagen mot KKP och den folkliga revolutionära rörelsen i Shanghai i april 1927. Och, för att uttrycka det rakt på sak, den avgörande faktorn var att Chiang hade en riktig armé, medan kommunisterna inte hade det. Det var inget som undgick Mao Zedong. För honom var den viktigaste lärdomen av katastroferna 1927 att kommunisterna måste skaffa sig en egen militär styrka om man ville uppnå några framgångar i Kinas moderna historiska situation. Från insikten om detta brutala faktum kom den ofta citerade maximen om att ”politisk makt växer ut ur en gevärspipa”, en paroll som Mao formulerade för första gången på sommaren 1927. Det var knappast någon originell tanke. Även Chiang Kai-shek kände till och tillämpade denna maxim långt innan Mao förstått den fullt ut. Och inte heller var det så att andra kinesiska kommunistledare var okunniga om den politiska användningen av militär makt. Kommunisterna i Kina försökte skaffa sig så stort inflytande som möjligt i den armé som ryska kommunisterna byggt upp åt Guomindang. Men att KKP behövde en egen armé var inget som föll sig naturligt för de flesta intellektuella som ledde partiet. I likhet med de flesta andra marxister utgick de från att revolutionen i huvudsak skulle handla om en politisk kamp och att en väpnad konflikt bara skulle vara något tillfälligt. Det blev Maos sak att klargöra att revolutionen måste bygga på militär styrka och att man måste agera i enlighet med detta. Under de närmaste två årtiondena var uppbygget av Röda armén en hjärteangelägenhet i Maos revolutionära strategi.

Händelserna 1927 hade också fått Mao att vara skeptisk till Moskva. Den politik Stalin lagt fast och påtvingat de kinesiska kommunisterna via Komintern hade lett till ett i det närmaste ödesdigert nederlag för partiet. När det gällde den revolutionära strategin i Kina följde han nu sitt eget omdöme, samtidigt som han rituellt uttalade sin respekt för Moskvas auktoritet. Ritualerna kunde emellertid inte dölja, allra minst för de närmast inblandade, att Maos väg till makten skulle bli en utmaning mot Moskva och leda till direkt konflikt med de grupperingar inom KKP som hade Stalins stöd.

Bildandet av Röda armén

Efter kontrarevolutionen 1927 uppmanade Mao Zedong energiskt de återstående kommunisterna att dra sig tillbaka till landsbygden. Genom ”att gå upp i bergen”, som han uttryckte det, ”kan vi skapa grunden till en verklig militär styrka”.²⁰ I embryonal form återfanns här de två huvuddragen i den maoistiska revolutionsstrategi som höll på att växa fram: bönderna skulle utgöra kommunistpartiets massbas och partiet måste skapa en egen armé.

Mao Zedongs betoning av bönderna som den verkligt revolutionära klassen, i varje fall i Kina, ledde åter till en konflikt med ledningen för KKP – och Komintern. Mao drog sig inte för att

²⁰ Mao Zedong, ”The Hunan Problem”, 4 juli 1927, i *RW*, vol. III, s. 11.

ta den striden. I själva verket såg han ut att välkomna den. Vid kriskonferensen, centralkommitténs möte den 7 augusti 1927, som inkallats för att göra en ny bedömning av partiets politik efter katastroferna på våren och sommaren samt för att ge Chen Duxiu skulden, gick Mao rakt på sak i sin kritik av KKP:

Bönderna vill ha revolution, [och] parti [medlemmar] som har nära kontakt med bönderna vill också ha revolution, men på toppnivå i partiet är det en annan historia ... och partiets sätt att leda är inte revolutionärt, i själva verket finns det en del kontrarevolutionärt över det. Det har jag kommit fram till i samtal med bönderna.²¹

Mao nöjde sig inte med att bara hylla böndernas revolutionära potential. Han betonade kontrasten mellan bondemassornas spontant revolutionära strävanden och kommunistpartiets konservatism. I stället för att tala om att partiet skulle sprida revolutionärt medvetande till den formlösa massrörelsen, enligt leninistisk modell, framställde Mao partiet som ett hinder för böndernas naturliga revolutionära trängtan. Samtidigt utmålade han sig själv som den som satt på massornas visdom och hävdade (alls inte så ödmjukt som han kanske ville få det att se ut) att han kommit fram till sin syn på revolutionen ”under ledning av bönderna”. Båda dessa uppfattningar – motsättningen mellan de revolutionära massorna och det konservativa partiet och det underförstådda anspråket på att vara talesman för bondemassorna skulle bli återkommande teman under Maos långa politiska bana.

De åsikter som Mao Zedong framförde 1927 – att bönderna var den främsta revolutionära klassen och att revolutionen bara kunde lyckas med användning av organiserad militär kraft – var främmande idéer för marxistisk tradition. Även efter Lenins revidering av den ursprungliga marxistiska doktrinen sågs bönderna bara som ”en hjälptrupp” under revolutionens borgerligt demokratiska fas. Och även om marxister i allmänhet utgick från att en socialistisk revolution med nödvändighet skulle inkludera våld – i form av en väpnad folklig resning, kanske med Pariskommunen 1871 som modell – var uppfattningen att revolutionen skulle genomföras av en armé något som de flesta marxister hade svårt att föreställa sig.

Men de politiska särdragen i Kina, framför allt efter katastroferna 1927, gjorde att de flesta kommunisterna i Kina tog till sig lärdomen att politisk framgång, rent av politisk överlevnad, var beroende av att man hade kontroll över militär makt. Sommaren 1927 försökte de kinesiska kommunisterna således organisera en egen armé, i huvudsak bestående av kommunistledda enheter som hoppat av från den nationalistiska armén. De utspridda militära styrkor som så småningom skulle få namnet Röda armén försökte till en början erövra städer i syfte att få till stånd resningar bland arbetarna. En rad desperata militära äventyr följde. Det mest ambitiösa var det försök som kommunistledda soldater gjorde den 1 augusti att utlösa en resning i Nanchang, huvudstad i Jiangxi-provinsen, en händelse som senare skulle firas som Röda arméns officiella födelsedag. I ett annat skickades Mao Zedong till Hunan-provinsen, där han i all hast samlade ihop en militär styrka på 3 000 man, de flesta bönder men också med inslag av arbetslösa kolgruvearbetare från Anyuan, luffare och soldater, som deserterat från nationalistarmén. De satsade på en attack mot provinshuvudstaden. Men i Changsha, och på andra håll också, inträffade aldrig den förväntade folkliga resningen – för överallt hade arbetarna som var demoraliserade av händelserna på våren och sommaren skrämts till underkastelse eller blivit politiskt apatiska. Maos löst organiserade styrka manglades ned av lokala krigsherrar. I slutet av september samlade Mao de 1 000 man som återstod av hans besegrade styrka – som nu blivit känd som Röda armén – och flydde till Jinggangbergen, ett avlägset gömställe för banditer på gränsen mellan Hunan och Jiangxi.

²¹ Mao Zedong, ”Remarks on the Report of the Representatives of the International at the August 7 Emergency Conference”, 7 augusti 1927, *Ibid.*, s. 30.

Jinggangshan, 1927-29

Utsikterna för en revolution kan knappast ha varit sämre än de villkor som mötte Mao och hans följeslagare i Jinggangbergen i oktober 1927. De ödsliga gränstrakterna mellan Hunan och Jiangxi, med en gles befolkning av utarmade bönder, låg inte bara långt från städerna utan var dessutom isolerade från huvuddelen av invånarna. Mao blev tvungen att lita till hemlösa och kringflackande, luffare, banditer och tiggare. Den sortens samhällsgrupper som marxister traditionellt betecknat som ”trasproletärer”, en politiskt farlig klass vars eländiga livssituation gjorde dem till lätta offer för reaktionära politiska demagoger.

Men Maos uppfattning om Kinas stora armé av ”trasproletärer” från städerna och landsbygden var inte stöpt i någon ortodox marxistisk form. I själva verket hade han i sitt letande efter en fristad i Jinggangshan fått stöd av ledarna för två hemliga sällskap, vars kringflackande styrkor hade kontroll över den avlägsna bergskedjan och dess glesa befolkning. Det handlade i huvudsak om ledare för banditgång, men deras aktiviteter hade inslag av känsla för social rättvisa och vad de delade med kommunisterna var hatet mot godsägarna. I utbyte mot vapen såg de till att Maos soldater fick mat och information – och snart hade de anslutit sig till den obetydliga kommunistiska styrkan och utökat de 1 000 man Mao haft med sig till det ödsliga området med 600 man.

Mao utsattes snart för kritik från partiledarna i städerna för att rekrytera ”luffare” och därigenom underminera den lilla arméns proletära karaktär. Han försvarade sig med att påpeka att ”det var svårt att få tag på arbetare och bönder” och att ”trasproletärerna ändå ju kunde slåss”. Men mest intressant var hans argument att trasproletärerna kunde bli revolutionärer genom ”politisk skolning” och ideologisk utveckling.²² För det som intresserade Mao var inte samhällsklasser utan ”klassmedvetande” – och det senare var inte avhängigt av någon direkt klasstillhörighet. ”Proletärt klassmedvetande” kunde förvärfvas genom praktisk erfarenhet, politisk träning och skolning, oberoende av samhällsklass.

Maos definition av klass utifrån ”medvetenhet” i stället för objektiva samhälleliga måttstockar handlade delvis om nödvändighet. Det fanns ju bara ett fåtal proletärer i Maos lilla armé och små utsikter till rekrytering av arbetare från städerna. Röda armén, som den nu hade börjat kallas, var beroende av oerhört fattiga bönder, kringflackande personer som drivits bort från sina jordar, luffare och emellanåt banditer. Men om det inte fanns några proletärer som gick att leda var ”proletär medvetenhet” något som gick att lära ut. Maos tro på en slutlig revolutionär framgång stärktes av en voluntaristisk övertygelse om medvetenhetens förmåga att omvandla verkligheten. Den enorma betoningen av idéernas förmåga att skapa historia skulle i fortsättningen utgöra ett av de centrala inslagen i maoismen. Och utsuddningen av skillnaden mellan ”klass” och ”klassmedvetande” (som uppstått under den desperata tiden i Jinggangshan) skulle bli en av de mest omstridda och förbryllande frågorna i den kinesiska kommunismens historia.

De 16 månaderna i Jinggangbergen, från oktober 1927 till januari 1929, handlade om att överleva. Ett år efter att ha lämnat bergen gjorde Mao följande kommentar i en rapport till centralkommittén: ”[Vi] är mycket medvetna om att det råder revolutionär ebb i hela landet ... massorna står kyliga och reserverade ... Vi känner vår isolering mycket starkt.”²³

I Jinggangshan lyckades kommunisterna avvärja angrepp från Guomindang och olika krigsherrar, men Maos styrkor led svåra förluster när de tog sig ned på slättlandet för att skaffa

²² Mao Zedong, ”Report of the Jinggangshan Front Committee to the Central Committee”, nov 25, 1928, *Ibid.*, p. 94. [Den version som finns i *Valda verk*, bd. 1, ”Kampen i Chingkangbergen”, har genomgått en hel del ändringar – vi har därför här utgått från RW-versionen, men tagit hänsyn till översättningen i *Valda verk*]

²³ *Ibid.*

förråd och nya rekryter. Maos bas i Jinggangshan fick en avsevärd förstärkning när Zhu De, en kommunistisk militär befälhavare, som vandrat omkring i södra Kina med flera tusen man sedan nederlaget för Nanchang-upproret i augusti 1927, anslöt sig i början av 1928. Den gemensamma styrkan fick namnet ”Fjärde frontarmén”, mer känd som ”Mao-Zhu-armén”, med Zhu De som militär befälhavare och Mao som politisk kommissarie. Andra mindre grupper från kommunisternas militära styrkor, inte minst flera hundra soldater under ledning av Peng Dehuai (som fört befäl över ett regemente i nationalistarmén men blivit kommunist i början av 1928), tog sig också till Jinggangshan. Totalt uppgick Maos armé till 10 000 soldater ett år efter att han flytt till bergen.

Jinggangshan, med dess branta och skrovliga klippor som vilade över dimhöljda trånga pass, var relativt säkert. Men det hade inte mycket i övrigt att bjuda på. Där fanns få invånare och tillgångarna var knappa. Mao Zedong rapporterade att det bara fanns sex byar i området. ”Alla dessa orter brukade vara hemsökta av banditer och desertörer, men har nu förvandlats till vårt basområde. Dess befolkning uppgår till färre än 2 000, och skörden av oskalat ris är mindre än 10 000 *pikui [shi]*.²⁴ För att få tag på rekryter och skaffa föda och förråd var det nödvändigt att ta sig ned på slättlandet, men gjorde man det löpte man risk att hamna i strid med större och bättre utrustade styrkor från Guomindang eller olika krigsherrar, vilket oundvikligt skulle leda till svåra förluster för Röda arméns oerfarna trupper. Som Mao dystert konstaterade:

En soldat behöver vanligen sex månaders eller ett års utbildning innan han kan slåss, men våra soldater, som rekryterades så sent som i går, måste slåss i dag, praktiskt taget utan utbildning. Svaga som de är i militär teknik, slåss de enbart på sitt mod. Detta är mycket farligt.²⁵

Det gränsade till det mirakulösa att Maos lilla armé över huvud taget förmådde överleva. Den var omringad av fientliga arméer, utblottad genom deserteringar och sjukdomar, dåligt utrustad och tränad, och drabbad av stora förluster. 1928 kunde inte utsikterna för ”Mao-Zhu-armén” ha varit mycket sämre. I en kommentar till det primitiva läget på sjukvårdssidan skrev Mao:

Efter varje drabbning finns det en del sårade. Dessutom har många officerare och män blivit sjuka av undernäring, kyla eller andra orsaker. Våra sjukhus uppe i bergen ger behandling enligt såväl kinesisk som västlig metod, men vi lider brist på läkare och mediciner.²⁶

Bara ett fåtal av dem som varit med om skärselden i Jinggangshan överlevde och kunde följa med Mao och Zhu på den riskfyllda nedfärden till Jiangxislätterna i januari 1929. Men Röda armén hade gjort en del nyrekryteringar – i huvudsak från den enorma mängden kringströvande – *yumin* – i Kina och hade ökat sitt antal något. Mao tillskrev vad han kallade ”demokrati” att hans militära styrkor överlevt, med detta avsåg han framför allt jämlikheten:

... orsaken till att Röda armén, trots dessa dåliga materiella förhållanden och de ofta återkommande striderna, kunnat hålla ut, är att den tillämpar demokrati. Officerarna slår inte manskapet, officerare och manskap får samma behandling, soldaterna har frihet att hålla möten och fritt säga sin mening; alla triviala formaliteter är avskaffade, och bokföringen ligger öppen för envar att granska.²⁷

Mao må ha hävdats att ”andliga” faktorer betydde mer än ”materiella”, men i slutet av 1928 kom han fram till att de allt sämre fysiska villkoren gjorde det nödvändigt att överge Jinggangshan. Moralen i hans lilla armé var undergrävd. Röda arméns sjukhus översvämmades av sjuka och sårade soldater. Och fästningen i bergen var inringad av 25 000 nationalistiska

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

trupper som skickats dit av Chiang Kai-shek, som såg det lilla kommunistiska basområdet mer som politiskt störande än som något militärt hot. För kommunisterna hotade Guomindangs blockad att leda till att de ströps ekonomiskt och hindra dem från att ta sig ner på slätterna där de gjort tvångsrekvisitioner av livsmedel och pengar från jordägarna.

Jinggangshan hade i bästa fall varit ett ställe där de återstående kommunistiska styrkorna kunde överleva. Nu var det fråga om de ens kunde överleva. I början av 1929 började man förbereda sig för att överge basen. Mao och Zhu De ledde huvuddelen av Röda armén, cirka 3 500 man, som på ett led marscherade och kröp över stora stenblock och vassa toppar, trotsade snöstormar och isande vindar, och fick ägna sig åt att hålla ifrån sig förföljande styrkor från Guomindang. De återstående 800 under ledning av Peng Dehuai var kvar i Jinggangshan för att bevaka 1 000 sjuka och sårade soldater samt ett litet antal kvinnor och barn.

Även om man drabbades av svåra förluster på vägen ner från Jinggangshan – bara under en strid dödades 600 soldater – förblev Röda arméns huvudstyrka intakt och kunde till sist upprätta en ny bas i södra Jiangxi. Peng Dehuai, som lämnats kvar för att försvara basen i Jinggangshan, råkade ut för betydligt värre saker. En vecka efter att Mao och Zhu gett sig iväg överfölls bergsfortet av Guomindangtrupper, som var 30 gånger fler än försvararna. De flesta av de sjuka och sårade dödades. Mindre än 300 av de 800 soldater Peng Dehuai haft med sig till Jinggangshan överlevde och kunde ta sig till Jiangxislätterna.

I april 1929 kunde Mao rapportera att Röda armén även efter nyrekryteringarna bara uppgick till 3 600 man med 1 100 gevär att dela på.²⁸ Men nu befann sig kommunisterna i ett område med stor befolkning och rikligt med materiella tillgångar. I bjärt kontrast till ödsligheten i Jinggangshangbergen var södra Jiangxi en relativt välmående del av landsbygden med klart markerade sociala och klassmässiga skillnader. Åtskilliga bönder var tilltalade av kommunisternas löften om jordfördelning och Röda arméns egalitära inriktning. I den nya omgivningen blomstrade Mao-Zhu-armén och vann över både bönder på plats och desertörer från nationalistarmén. I början av 1930 hade Röda arméns huvudstyrka vuxit till en betydande kraft på 40 000 soldater, som kontrollerade stora områden i södra Jiangxi, nära gränsen till Fujian.

Att Röda armén kunde överleva och växa, efter att i det närmaste ha utplånats i Jinggangshan, är ett av de märkligaste kapitlen i 1900-talets militära och politiska historia. För Mao var förklaringen en kombination av politiska och taktiska faktorer, som gjorde att hans lilla armé av dåligt utrustade och halvt utsvultna soldater kunde bli en sammanhållen militär kraft. Mao skrev att den politiska grunden till att Röda armén kunde överleva mot alla odds var att den hade en gemensam ideologi – som förde med sig känslan att man hade ett uppdrag och ett syfte, som andra arméer saknade i det krigshärjade Kina. Men framför allt framhöll han vikten av ”enkla disciplinära regler”, som soldaterna i Röda armén förväntades respektera och som fick bönderna ”överallt att engagera sig för att stödja revolutionen”. De flesta reglerna var ganska prosaiska, men just därför inte mindre politiskt effektiva. Efter att ha lämnat Jinggangshangbergen uppställde Mao åtta sådana regler som tillfogades uppförandekoden för soldaterna i Röda armén:

1. Häng tillbaka alla dörrar när du lämnar ett hus [Denna order är inte så förbryllande som det låter. Trädörrarna i ett kinesiskt hus är lätta att ta av och hakas ofta av på kvällen, ställs över träbockar och används som improviserade sängar.];
2. Lämna tillbaka och rulla ihop stråmattan du sovit på;
3. Var hövlig och artig mot folk och hjälp dem när du kan;
4. Återlämna allt lånat;
5. Ersätt allt

²⁸ Mao Zedong, ”A Letter from the Front Committee to the Central Committee”, 5 april 1929, RW, vol. III, s. 159.

skadat; 6. Var hederlig vid alla transaktioner med bönderna; 7. Betala allt som köpts; 8. Var hygienisk och placera särskilt latrinerna på betryggande avstånd från folks bostäder.²⁹

Denna uppförandekod, som så vitt är känt i stort sett respekterades under revolutionsåren, särskilde Röda armén från den rovgirighet, som de flesta av tidens kinesiska arméer var beryktade för. I ögonen på bönderna, som fick bära bördan av de olika militära styrkornas härjningar framstod Röda armén som en slående kontrast till andra arméer och detta bidrog starkt till att öka attraktionskraften i kommunisternas tal om jordfördelning. Hänsyn till bondebefolkningen, som framgick av vad Mao betecknade som ”enkla disciplinregler”, bidrog i hög grad till Röda arméns anmärkningsvärda tillväxt i slutet av 1929, då man var i stånd att hämta rekryter från den stora befolkningen i ett agrart samhälle.

Men för att bönderna skulle stödja Röda armén fordrades att denna armé, som var ständigt utsatt för nationalisternas och krigsherrarnas överlägsenhet i numerär och teknologi, var militärt livsduglig. Att Röda armén kunde överleva berodde till stor del på den nydanande taktik som Mao Zedong började använda sig av i Jinggangbergen och som skulle utvecklas ytterligare i södra Jiangxi. Mao själv förklarade att ”det vi använder oss av är gerillataktik” och i den taktiken ingick den klassiska fyrradiga paroll, som hämtats från traditionell militär strategi i Kina och som de kommunistiska styrkorna reciterade medan de försvarade basen i Jinggangshan: ”Fienden rycker fram, vi retirerar; fienden slår läger, vi plågar dem; fienden tröttnar, vi går till attack; fienden retirerar, vi förföljer.”³⁰

Men Maos syn på gerillakrigföring, framför allt som den utvecklades i södra Jiangxi runt 1930, skiljde sig ganska mycket från vad man vanligen avser med begreppet. Han struntade i ett direktiv från kommunistpartiets centralkommitté som beordrade Röda armén, för att den skulle kunna överleva, att dela upp sig i mindre och mer eller mindre självständiga gerillaförband. I april 1929 replikerade Mao: ”Centralkommittén ber oss dela upp våra styrkor i mycket små enheter och sprida ut dem på landsbygden [...] vi har försökt med denna [gerilla]taktik många gånger och misslyckats varje gång.” Misslyckandena skyllde han på ”den svaga ledning och organisation”, som blir den oundvikliga följderna av uppdelning i små enheter och risken för att den sortens enheter ”kommer att krossas av fienden en efter en”. I stället för att dela upp Röda armén i gerillaförband som kompensation för den numerära och teknologiska underlägsenheten drog Mao motsatt slutsats: ”Ju besvärligare läget är, desto större är behovet av koncentration ... för bara då har vi den interna enighet som gör att det går att stå emot fienden.”³¹

Hellre än gerillakrigföring i konventionell mening förespråkade Mao vad han kallade ”långvarig krigföring”. I stället för det som han avfärdade som ”enstaka gerillaaktioner” föredrog han att ”lura in fienden djupt in” i de kommunistkontrollerade områdena och ”koncentrera våra styrkor så att vi kan krossa fienden en efter en”.³² Förutsättningen för en sådan taktik var att Röda armén hade stor flexibilitet och rörlighet (som brukar förknippas med gerillaliknande krigföring); tanken var emellertid också att i varje tänkbar strid skulle Röda armén om möjligt vara relativt koncentrerad medan fiendens styrkor skulle vara utspridda.

Det är förvånande att Röda armén mellan oktober 1927 och januari 1929 inte urartade till ”de kringströvande banditgäng”, som företrädare för kommunisterna i Moskva och Shanghai emellanåt påstod att de höll på att bli. Men även när läget var som sämst lyckades Mao behålla ”civil” kontroll över militären, dvs se till att Röda armén var underordnad

²⁹ Snow, *Röd stjärna ...*

³⁰ Mao Zedong, ”A Letter ...”, 5 april 1929 i RW, vol. III, s. 155.

³¹ *Ibid.*, s. 154-55.

³² Mao Zedong, ”Eight Great Conditions for Victory”, 22 december 1930, i RW, vol. III, s. 718-20.

kommunistpartiets ledning. I ett läge kännetecknat av närmast konstant krigföring i vad som såg ut att vara ett hopplöst företag, var skiljelinjen mellan parti och armé, mellan civil och militär makt, ganska oklar. Som politisk ledare var Mao också djupt involverad i detaljer när det gällde de militära operationerna och därmed blev rågången mellan parti och armé oklar. Men Mao höll ändå fast vid att man måste skilja mellan de båda och lyckades i det stora hela ganska bra med att få Röda armén, formellt under ledning av Zhu De, att lyda partiets civila auktoritet. Det var en lösning som skulle återfinnas i den maoistiska maximen: ”Partiet har kommandot över vapnen, vapnen får aldrig tillåtas ta kommandot över partiet.”

En avgörande princip för Maos strategi för ”långvarigt krig” var ändå, och som bara i begränsad utsträckning tillämpades i Jinggangshan, upprättandet av basområden som var ekonomiskt oberoende och strategiskt möjliga att försvara. Förutsättningen för ekonomiskt oberoende var en tillräckligt stor bondebefolkning, från vilken man kunde skaffa nyrekryteringar till Röda armén och med en ekonomi som både räckte för att livnära befolkningen och Röda armén. Maos politik gick ut på att upprätta sådana baser i de mer avlägsna regioner med gräns mot flera andra provinser där statens kontroll var relativt svag och där kommunisterna hade störst möjlighet att dra fördel av motsättningar bland fienden.

Sovjeten i Jiangxi

När Röda armén väl installerat sig på de tätbefolkade Jiangxislätterna växte den snabbt, drog till sig rekryter från bönderna och desertörer från lokala militära styrkor och krigsherrar. 1930 hade Mao tillräckligt med självförtroende för att utropa en provisorisk sovjetregering, där han sammanförde ett tiotal mindre kommunistkontrollerade områden med sitt eget basområde.

Mao var dock fortfarande formellt underställd kommunistpartiets centralkommitté i Shanghai. Det hade inte spelat någon större roll under den osäkra tiden i Jinggangbergen med långsamma och sporadiska förbindelser med Shanghai och då Maos kamp i de avlägsna bergen sett ut som ett hopplöst äventyr och inte väckt något större intresse bland centralkommitténs medlemmar. Men när han tagit sig ner till landsbygden i Jiangxi och hans styrkor växte var centralkommittén och den nye av Komintern utsedde partiledaren Li Lisan fast beslutna att hävda sin auktoritet gentemot den snabbt växande maoistiska rörelsen.

Li Lisan och Mao hade känt varandra sedan ungdomen som aktivister i Fjärde maj-rörelsen. Li hade blivit starkt övertygad om marxismens syn på städernas proletariat som den verkligt revolutionära klassen. ”Allt tal om att ‘omringa städerna från landsbygden eller förlita sig på att Röda armén ska inta städerna är rent och skärt nonsens”, sade han otåligt.³³ Den kinesiska revolutionens framgång hängde på om man lyckades sätta proletariatet i rörelse. Därför beordrade han Röda armén i det lantliga Jiangxi att angripa städerna för att få till stånd resningar bland arbetarna.

De attacker som Röda armén inledde sommaren 1930 mot långt större Guomindangarméer ledde till katastrof. Styrkor under ledning av Mao och Zhu De deltog motvilligt i två sådana äventyr, ett misslyckat försök att erövra provinshuvudstaden Nanchang och en attack mot Changsha. ”Det blev inget arbetaruppror”, rapporterade Mao till centralkommittén som förklaring till varför han plötsligt avbrutit försöket att inta Changsha efter 12 dagars strider i utkanterna av staden.³⁴ Mao fick senare reda på att Guomindangs befälhavare i Changsha upptäckt att Maos hustru, Yang Kaihui, fortfarande bodde i staden. Hon arresterades, förhördes, och avrättades utan vidare sedan hon vägrat ta avstånd från Mao. Deras tre barn räddades av några vänner och skickades till Shanghai.

³³ Citerat i Jerome Chen, *Mao and the Chinese Revolution*, New York: Oxford University Press, 1965, s. 156.

³⁴ Mao Zedong, ”Report to the Central Committee”, 17 september 1930, i RW, vol. III, s. 528.

I viss utsträckning delade Mao Li Lisans revolutionära nit, om än inte dennes tilltro till proletariet. Våren 1929 väntade sig Mao ett ”revolutionärt högvatten”, som skulle göra det möjligt för Röda armén att erövra hela Jiangxiprovinzen.³⁵ Han var inte principiellt någon motståndare till att använda bondearméerna för att erövra städerna, om det var militärt genomförbart. Men målet för honom var att utvidga de kommunistiska basområdena, inte i första hand att sätta proletariet i rörelse. För Mao var fattigbönderna fortfarande den verkligt revolutionära klassen i Kina, precis som han kommit att tro 1926, och denna övertygelse stärktes när städernas arbetare, som fortfarande var demoraliserade av nederlagen 1927, höll sig stilla politiskt när Röda armén satte igång attackerna på städerna 1930.

Röda armén led sommaren 1930 svåra förluster i försöken att följa Li Lisans uppmaningar att de stora städerna skulle erövrats. Och knappt hade de återhämtat sig från äventyren i Nanchang och Changsha förrän kommunisterna hamnade i en självdestruktiv orgie i de blodiga händelser som skedde i anslutning till det som kallats ”Futianincidenten” i december 1930.

Futian

Röda arméns snabba tillväxt i Jiangxiprovinzen 1929 underlättades mycket av att man införlivade lokala kommunistiska partiorganisationer och gerillastyrkor i Jiangxi. Det var dock inte alltid någon helt smärtfri allians. Kommunisterna i Jiangxi hade agerat på egen hand efter upplösningen av alliansen mellan Guomindang och KKP 1927 och skaffat sig betydande politiskt och samhälleligt inflytande, såväl som en stor militär närvaro i de sydvästra delarna av provinsen vid den tidpunkt då Maos utsatta armé tog sin tillflykt dit. Och det var Maos försök 1930 att ta bestämd kontroll över den kommunistiska rörelsen i Jiangxi, som ledde till den blodigaste interna konflikten i KKP:s historia.

Futianincidenten handlade både om makt och politisk inriktning. Konflikten mellan Mao och kommunistledarna i Jiangxi handlade till stor del om provinsiella och regionala skiljelinjer inom vad som ännu inte var någon enad nationell revolutionär rörelse. De flesta soldaterna i Mao-Zhus Röda armé kom från Hunan. Kommunisterna i Jiangxi såg dem som utbölingar, som soldater i ”en gästande armé” som snart skulle ge sig av. Men bakom dessa inslag av provinsiella motsättningar fanns också stora skillnader i sociala intressen och politisk inriktning. De flesta av kommunistledarna i Jiangxi var söner till godsägare eller rika bondfamiljer. Detta skilde i sig inte ut dem från ledarna för den maoistiska rörelsen, där också många kom från relativt välbärgade familjer. Mao själv var ju son till en rik bonde, något som gjort att han tillhört den under 1 procent av unga kineser i hans generation som blivit påkostade universitetsutbildning. Men Mao, och de flesta andra överlevande i hans krets, hade sedan länge skurit av banden med sina familjer och hembygder. Kommunisterna i Jiangxi levde och arbetade däremot i eller nära sina hemorter och hade nära sociala och politiska band till lokalsamhällena. Dessa olika relationer till samhället i södra Jiangxi avspeglade sig i konflikter i två avgörande frågor. Den ena gällde jordpolitiken. Mao var nu (i varje fall tillfälligtvis) förespråkare för en radikal omfördelningspolitik baserad på antalet familjemedlemmar, något som skulle ha fått negativa konsekvenser för ”de rika bönderna”. Ledarna i Jiangxi däremot, som var mer känsliga för lokala intressen, förespråkade en mindre egalitär politik vad gällde jordfördelningen baserad på en familjs arbetskraft. Den andra motsättningen gällde vilken militär taktik, som skulle användas för att försvara kommunisternas bas i Jiangxi mot den förväntade attacken från Chiang Kai-sheks nationalistarmé. Medan Mao höll fast vid att använda taktiken med att ”lura ut fienden på djupet”, som gjort att Röda armén kunnat överleva i Jinggangbergen mot långt överlägsna fiendestyrkor, var kommunistledarna i Jiangxi oroliga för att det omedelbara resultatet av den taktiken skulle bli stora förluster i

³⁵ Mao Zedong, ”A Letter ...”, 5 april 1929, i RW, vol. III, s. 157-58.

människoliv och egendom i deras hemtrakter, även om taktiken i det långa loppet skulle visa sig effektivt militärt.

Dessa konflikter inom kommunisternas basområde i Jiangxi avspeglades i divergerande inställningar till den nationella partiledningen i Shanghai, där Li Lisan nu ledde centralkommittén. Mao var en bitter motståndare till Li och "Li Lisan-linjen" med att använda Röda armén i attacker mot städerna i hopp om att utlösa resningar bland arbetarna där. Kommunistledarna i Jiangxi däremot stödde i allmänhet Li Lisan, dels på grund av att hans jordpolitik stämde överens med deras personliga preferenser, dels på grund av den militära strategin med attacker mot städerna utgjorde ett hinder för Maos rörliga taktik och i stället innebar ett konventionellt försvar av basområdet i Jiangxi. Den hade också fördelen att förflytta Maos Röda armé bort från basområdet, i varje fall för stunden, vilket skulle öka de lokala kommunistledarnas makt.³⁶

Dessa frågor, och den politiska kamp som uppstod, ledde till ökade motsättningar mellan Mao och kommunistledarna i Jiangxi. Medan Mao ihärdigt försökt införliva lokala kommunistiska militära styrkor i Röda armén, hade de kommunistiska grupperna i Jiangxi de facto behållit en viss självständighet och varit fientligt inställda till maoisterna. I februari 1930 vidgade Mao klyftan och gick till attack med anklagelser om att "partiets ledande organ lokalt är fulla av godsägare och rika bönder på alla nivåer och partiets politik är helt igenom opportunistisk".³⁷ Striden mellan Mao och kommunisterna i Jiangxi var komplicerad och fientligheten mellan dem tillspetsades på våren då det i de kommunistkontrollerade områdena började gå rykten om att en hemlig kontrarevolutionär organisation från Guomindang, känd som "AB-tuan", ett namn som brukade uppfattas som "Anti-bolsjevikiska förbundet", nästlat sig in i Röda armén och KKP.

AB-tuan var en högerfraktion inom Guomindang som bildats under skydd av Chiang Kai-shek under det revolutionära uppsvinget 1925-27. Syftet hade ursprungligen varit att på hemligt vis minska kommunisternas inflytande inom alliansen med Guomindang. Organisationen var särskilt stark i södra Jiangxi, där dess huvudsakliga uppgift efter brytningen 1927 mellan Guomindang och KKP hade varit att utrota kommunisternas inflytande inom lokala Guomindang-organisationer. Även om det inte längre råder någon tvekan om att en hemlig AB-tuan funnits i Jiangxi³⁸ är det ytterst osannolikt att den kunde ha haft den enorma makt, som både Mao och Jiangxi-kommunisterna i påstod. I slutet av våren och sommaren 1930 ökade inte desto mindre oron bland kommunisterna för att AB-tuan-agenter nästlat sig in, en rädsla som skulle nå dramatiska höjder i slutet av året när nationalistiska arméer inringat kommunisternas basområde som inledning till en kampanj av "inringning och förintelse".

Mao Zedong var uppenbarligen inte direkt inblandad i de inledande omfattande utrensningarna av verkliga eller påstådda AB-tuan-agenter inom KKP och Röda armén. Han och Zhu De följde motvilligt Li Lisans och centralkommitténs order att leda Röda armén i stora attacker mot större städer. Ett misslyckat angrepp på staden Nanchang i slutet av juli följdes av den lika misslyckade attacken på Changsha i Hunanprovinsen i slutet av augusti och början av september. Medan Mao och Röda arméns huvudstyrkor var borta från basområdet, upptagna med fåfänga försök att tillämpa "Li Lisan-linjen" tog lokala kommunistledare

³⁶ Som Steven Averill påpekat i "The Origins of the Futian Incident" i Tony Saich och Hans Van de Ven (utg.), *New Perspectives on the Chinese Communist Revolution*, Armonk, NY: M E Sharpe, 1995, s. 102; för en tidigare redogörelse för Futianincidenten (s. 218-37) och en utmärkt studie av de olika politiska förvecklingarna för Mao under Jiangxiåren, se John E Rue, *Mao Tse-tung in Opposition, 1927-1935*, Stanford, Ca: Stanford University Press, 1966.

³⁷ Mao Zedong, "Conclusion of the Joint Conference and Announcement of the Establishment of the Front Committee", 16 februari 1930, i *RW*, vol. III, s. 269.

³⁸ Averill i Saich och Van de Ven (utg.), *New Perspectives* ..., s. 88-91.

kontroll över partiorganisationen i södra Jiangxi, avvisade Maos radikala jordreform, tillkännagav sitt stöd för Li Lisan och dennes politik, samt inledde en omfattande utrensning av misstänkta AB-tuan-agenter, där summariska avrättningar utgjorde ett betydande inslag. När Mao återvände till Jiangxi i oktober återtog han kontrollen över den lokala partiorganisationen och gav order om en ännu mer omfattande utrensning av misstänkta agenter för AB-tuan. Cirka 4 400 officerare och soldater inom Röda armén arresterades, många av dem från Jiangxi, och hälften av dem avrättades summariskt, ofta på grundval av bekännelser och anklagelser som erhållits genom tortyr. Soldater inom 20:e Röda armén, en styrka främst bestående av folk från Jiangxi och som lämnats kvar för att försvara kommunistbasen medan huvuddelen av Röda armén var upptagen med det utsiktslösa äventyret att angripa Nanchang och Changsha, gjorde myteri när de i december drabbades av utrensningen. De upproriska soldaterna gick till attack mot den gamla kejserliga *yamen* (den lokala förvaltningsbyggnaden) i den lilla marknadsstaden Futian, där några av offren för utrensningen satt fängslade. Rebellerna dödade 100 soldater från Röda armén, som bevakade byggnaden, fritog cirka 20 fångar, utfärdade ett manifest där Mao Zedong fördömdes som "partikejsare" och uppmanade Zhu De och Peng Dehuai att ansluta sig till dem mot Mao. Zhu och Peng förklarade sig snabbt lojala mot Mao och fördömde rebellerna. Men "Futianincidenten", som inträffade samtidigt som nationalistarmén gick till attack mot kommunisternas basområde, skulle bana väg för än mer omfattande och blodiga utrensningar.

Kommunisternas attacker på städerna 1930 hade, trots att de misslyckats, fått Chiang Kai-shek att reagera. Han lovade nu att en gång för alla utrota "de kommunistiska banditerna" och satte in 100 000 soldater mot basområdet i Jiangxi i en kampanj av "inringning och utrotning". Mao Zedong och Zhu De hade mindre än hälften av det antalet till sitt förfogande och använde sig nu av den beprövade taktiken att "lura ut fienden på djupet" och kunde i januari 1931 driva tillbaka de nationalistiska arméerna.

Medan Mao Zedong framgångsrikt försvarade Jiangxibasen mot Chiang Kai-sheks första "utrotningskampanj" verkade han vara överens med de flesta kommunistledarna om att utrensningen av misstänkta kontrarevolutionärer gått för långt. Arresteringar och avrättningar av misstänkta AB-tuan-agenter fortsatte i början av 1931 inom partiet och Röda armén, men inte lika frenetiskt. Utrensningen såg ut att mattas av. Men i april inringade 200 000 man från Guomindang kommunisternas bas som förberedelse för en andra "utrotningskampanj" och då återupptogs utrensningarna med nytt raseri. Nu kom initiativet från partiets nya centralkommitté i Shanghai, som bestod av unga kommunister som fått sin skolning vid Sun Yat-sen-universitetet i Moskva med uppdrag att följa Stalins linje i Kina. De blev kända som "den återvändande studentfraktionen" (eller lite mer färgstarkt som "de 28 bolsjevikerna") och var till största delen lite drygt 20 år gamla när de skickades till Shanghai för att ta över KKP:s centralkommitté. Ledaren för dem, Wang Ming (Chen Shaoyu), blev ny generalsekreterare för KKP och ersatte Li Lisan, som hamnat i onåd och placerades i exil i Moskva för "studier".

De politiska skillnaderna mellan Wang Ming och Li Lisan var obetydliga, förutom att Wang än mer slaviskt än Li lydde Stalin. Det är inte troligt att Mao Zedong blev imponerad av detta, men han hade sina skäl att tillfälligt liera sig med Wang Ming när han återupptog utrensningarna av påstådda AB-tuan-element. Det låg ju i hans intresse att rensa partiorganisationen på anhängare till Li Lisan och där återfanns de lokala kommunister i Jiangxi som Mao öppet drabbat samman med sedan februari 1930. Både maoisterna och den nya centralkommittén började nu jämställa AB-tuan med "Li Lisanism". Följden blev att ett stort antal av såväl Maos som Wang Mings politiska motståndare inom partiet kunde stämplas som fiendeagenter och behandlades därefter.

Utrensningarna återupptogs i april 1931 – just när en 200 000 man stor styrka från nationalistarmén inledde Chiang Kai-sheks andra "utrotningskampanj" mot kommunisternas bas i

Jiangxi – och var mer omfattande och urskillningslösa än någonsin. Flera tusen trogna kommunister gick åt efter vaga misstankar om att de var infiltratörer från AB-tuan eller andra former av kontrarevolutionärer. Mao Zedong deltog med säkerhet i utrensningarna då han sannolikt inriktade sina ansträngningar på att komma åt anhängare till Li Lisan, dvs de flesta tidigare ledarna för kommunisterna i Jiangxi som varit med om att grunda basområdet. Men häxjakten var inte helt och hållet en maoistisk historia. Som den ledande historikern om ursprunget och efterspelet till Futianincidenten konstaterat:

Frågan om just vem som stod i ledningen för den heta våg av ”undertryckande av kontrarevolutionen”, som svepte över sovjetområdena under senare hälften av 1931 blir emellertid mindre viktig av det faktum att utrensningarna snart blev så omfattande, decentraliserade och paranoidea att de under en tid låg utanför de högsta ledarnas kontroll.³⁹

Våldsamheten i utrensningarna började mattas av på hösten 1931 sedan Mao framgångsrikt lett Röda armén i motståndet mot den tredje ”förintelse- och utrotningskampanjen”, som Chiang Kai-shek startat i juli då han satt in 300 000 soldater mot kommunisternas bas. Att nationalisterna kunde slås tillbaka, samt Japans invasion av Manchuriet i september 1931, skulle ge kommunisterna en frist från några mer omfattande angrepp från Guomindangs sida ända till våren 1933.

De förfärliga utrensningarna 1930-31 av verkliga eller påstådda kontrarevolutionärer berodde till stor del på att kommunisterna i basområdet drabbades av kollektiv hysteri när man såg sig omringad av nationalisternas armé under Chiang Kai-sheks tre första ”utrotningskampanjer”. Få inom den lilla revolutionära rörelsen i Jiangxi trodde att de skulle klara sig med livet i behåll när fiendearméer, som var klart överlägsna både till antal och vad gällde teknologi, tycktes redo till ett avgörande angrepp. De kände väl till de vågor av kontrarevolutionär vit terror, som obehindrat svept genom landet sedan 1927 och som redan krävt miljontals offer i ett obarmhärtigt inbördeskrig. En genomträngande dödsfuktan utgjorde fruktbar mark för ryktesspridning inom KKP och Röda armén om att deras led var fyllda av spioner och förrädare – och de belägrade kommunisterna började gå loss på varandra i en rasande häxjakt på misstänkta fiendeagenter. Det skulle stärka en stalinistisk tendens inom KKP att skylla interna motsättningar på att ”kontrarevolutionära element” tagit sig in i partiet utifrån.

Mao Zedong och flera med honom använde förvisso den oro och osäkerhet, som 1930 och 1931 omgav Jiangxibasen till att rensa ut politiska motståndare i KKP och fullfölja sina egna politiska målsättningar, som de otvivelaktigt ansåg vara helt i revolutionens intresse. Det har varit känt länge att det var under de åren, som Mao kraftigt stärkte sin position i den kommunistiska rörelsen i Kina.⁴⁰ Men även om Mao utan tvekan var ute efter att ta kontroll över KKP hade han anmärkningsvärt lite framgång när det gällde detta. Knappt hade utrensningen av ”kontrarevolutionärer” börjat avta förrän Maos makt inom kommunisternas bas i Jiangxi började försvagas. På sommaren och hösten 1931 flyttade partiets centralkommitté, som i Shanghai var utsatt för allt större tryck från polisen, sitt högkvarter till Jiangxi, eller mer exakt till den lilla marknadsstaden Ruichin i södra Jiangxi nära gränsen till Fujianprovinsen, som hade utnämnts till huvudstad i den nyligen utropade kinesiska sovjetrepubliken. Mao Zedong var ordförande i republiken, som snabbt kunde göra anspråk på en befolkning på omkring 5 miljoner. Men Maos ställning gnagdes snabbt ner av ”den återvändande studentfraktionen”, vars medlemmar dominerade centralkommittén. De unga Moskvaskolade kommunisterna gillade inte Mao som person och var motståndare till såväl hans militära politik som hans syn på jordreformer. Mao fick fortsätta som ordförande för sovjetrepubliken, men förvandlades

³⁹ *Ibid.*, s. 107.

⁴⁰ Som framhållits i Schwartz, *Chinese Communism*, s. 172-88.

snart till enbart en formell position. Han blev visserligen tillfrågad om ekonomiska och politiska frågor, men hade inte längre någon verklig makt i vare sig partiet eller Röda armén.

Men Mao åtnjöt fortfarande en personlig lojalitet från många kommunister, framför allt officerare och soldater i Röda armén. Det berodde mindre på de utrensningar som föregått och skett efter Futianincidenten än på den taktiska briljansen han uppvisat när han ledde Röda armén i kampen mot Chiang Kai-sheks tre första ”inringnings- och utrotningskampanjer”. Maos stöd bland kommunisterna stärktes också av att han ansågs vara partiets främste kännare av landsbygdsfrågor. Sedan 1925, då han drog slutsatsen att bönderna var den sant revolutionära klassen, hade han engagerat sig i mödosamma undersökningar av det ekonomiska och sociala livet på landsbygden. Det var detta engagemang som lett till att han utsetts till rektor för Guomindangs skolningsinstitut för bonderörelsen under det revolutionära uppsvinget 1926 och då han lade fram det dokument som innebar maoismens födelse, ”Rapport om bonderörelsen i Hunan”. Därefter, oavsett var hans revolutionära verksamhet skulle föra honom, till och med under den svåra tiden i Jinggangbergen, grep han varje tillfälle att utföra undersökningar på plats av levnadsförhållandena för folket på landsbygden. En av de mest imponerande av dessa var en osedvanligt detaljrik studie (på flera hundra sidor) av de socioekonomiska förhållandena för invånarna i Xunwudistriktet i södra delen av Jiangxi-provinsen och i staden Xunwu, det administrativa centret där. Undersökningen gjordes med hjälp av 11 lokala uppgiftslämnare under en tiodagarsperiod i maj 1930 då Maos fjärde armé var förlagd i området, flera månader före de olyckliga attackerna på Nanchang och Changsha. I Maos rapport återgavs minutiöst varje aspekt av det sociala och ekonomiska livet i distriktet, från antalet slaktare och barberare till ursprunget till och priset på hundratals varor. Han diskuterade detaljerat alla knepiga sidor av arrendena i området, de många skatterna, läskunnigheten, kvinnans ställning, och ett dussintal andra ämnen. Och han lade speciell vikt vid sociala skillnader på landsbygden och gjorde en förteckning över tio olika samhällsgrupper från stora jordägare till daglönare och kringströvande⁴¹

Mao använde givetvis uppgifterna i Xunwurapporten och andra undersökningar på landsbygden som stöd för sin jordbrukspolitik mot motståndarna inom partiet. Men mestadels låter Xunwurapporten mer som en sociologisk studie än en politisk. Mao uppmuntrade andra att ta itu med liknande sociala undersökningar. Strax efter att han var klar med Xunwurapporten formulerade han vad som skulle bli en allestädes närvarande maxim: ”Utan undersökning ingen rätt att tala.”⁴²

Jiangxisovjetens fall

När Chiang Kai-shek på sensommaren 1932 inledde den fjärde utrotningskampanjen var Mao Zedongs auktoritet i den kinesiska sovjetrepubliken i mycket underminerad av den ”återvändande studentfraktionen”, vars medlemmar nu fullt ut installerat sig (och partiets centralkommitté) i Jiangxi. Mao anklagades för ”högeravvikelser” och för ”eftergifter för bönderna” och en del andra vanliga skällsord på Stalintiden och kände nu att hans ställning i basområdet höll på att gå förlorad. Hans insatser på de officiella positioner han fortfarande innehade hade reducerats till det rent ceremoniella. Partiapparaten kontrollerades av unga Moskvaskolade entusiaster. Medan Zhu De fortfarande var befälhavare för Röda armén hade Zhou Enlai ersatt Mao som politisk kommissarie inom armén. Men Zhou och Zhu höll i stort fast vid den rörliga taktik Mao förespråkade och Röda armén kunde än en gång vinna en avgörande seger mot nationalisterna i en lång och utdragen kampanj.

⁴¹ Mao Zedong, *Report from Xunwu*, i översättning och med en introduktion av Roger R Thompson, Stanford, Ca: Stanford University Press, 1990; Thompsons översättning, med mindre korrigeringar, återfinns under rubriken ”Xunwu Investigation” i *RW*, vol. III, s. 419-26.

⁴² [Bekämpa bokdyrkan](#), i Mao Tse-tung, *Samlade skrifter i Urval* (SIU).

Så skulle det inte sluta under den femte kampanjen, som inleddes i oktober 1933. Chiang Kai-shek mobiliserade nära en miljon man och hade därmed ett numerärt övertag på tio mot ett mot Röda armén. Nationalisternas övertag stärktes ytterligare genom att Chiang använde sig av mekaniserat artilleri och över 400 bomb- och stridsflygplan. Chiang anlätade också två tyska generaler, som utformade en ny strategi med befästa blockhus för att kunna krossa kommunisterna. 1934 spände Chiang metodiskt åt den ring av 14 000 befästa blockhus som omgav den allt mindre kinesiska sovjetrepubliken. Möjligheterna för Jiangxibasen att överleva blev inte bättre av att man övergav Maos taktik med rörlig krigföring och satsade på mer konventionellt försvar. Röda arméns strategi dikterades nu av Kominterns rådgivare Otto Braun, en tysk kommunist som fått sin skolning på en militär akademi i Moskva och som i Kina var känd under pseudonymen Li De. Det var en strategi baserad på konventionellt ställningskrig – och den lyckades förstås inte hejda nationalisternas framryckning. Samtidigt är det inte troligt att Maos rörliga taktik skulle ha varit mer lyckosam, eftersom Chiang Kai-sheks numerära och teknologiska överlägsenhet var nu alldeles för stor.

Mao Zedong skulle senare vara besk i sin kritik av Brauns taktik – fast utan att påstå att hans egen kunde ha räddat den kinesiska sovjetrepubliken. ”Det var ett allvarligt misstag att möta de överlägsna Nankingstyrkorna i ställningskrig, där Röda armén varken tekniskt eller psykologiskt var till sin fördel”, sade han senare.⁴³

På sommaren 1934 började kommunisternas tynande bas i Jiangxi att rasa samman inför Guomindangs obarmhärtiga offensiv. Planer gjordes upp för att ta sig ut ur nationalisternas inringning. I mitten av oktober lyckades huvuddelen av vad som återstod av Röda armén – cirka 60 000 soldater och 30 000 partifunktionärer och bärare – slinka genom nationalisternas ställningar och ge sig ut på den oerhörda årslånga färd, där både vägen och målet var oklara. Bara ett fåtal av de cirka 90 000 som inledde marschen skulle överleva. Mao Zedong var med bland dem, men den ursprungliga planen för vad som skulle bli berömt som den Långa marschen drogs upp av Otto Braun, Bo Ku (ledare för den ”återvändande studentfraktionen”) och Zhou Enlai. Det var emellertid under den Långa marschen som Mao skulle skaffa sig ett visst mått av kontroll över det krympande KKP. Och myten om den Långa marschen skulle bli en viktig del av myten om Mao Zedong.

⁴³ Snow, *Röd stjärna* ...

4. Nationalism och social revolution, 1935-49

Den Långa marschen

När uttåget ur Jiangxi planlades på sommaren 1934 hade Mao Zedong blivit berövad all reell makt inom Kinas kommunistiska parti (KKP) av de ryskstödda ”återvändande studenterna”, även om han hade kvar den innehållslösa titeln Ordförande för Kinesiska sovjetrepubliken. De flesta i partiledningen struntade i hans åsikter och Mao drog sig tillbaka till ett daoistiskt tempel på landsbygden, där han levde tillbakadraget med sin andra hustru Ho Zizhen och deras tvååriga son. Han isolerade sig från de högsta ledarna inom Jiangxisovjeten, med undantag för Zhou Enlai, och ägnade sig i stället åt sociala och politiska frågor på det lokala planet. Mao anslöt sig till flykten och slog följe med den långa raden av retirerande soldater inom Röda armén den 18 oktober 1934. Han hade inte mycket annat att välja på. Han skulle ha blivit avrättad av Guomindang om han stannat kvar i Jiangxi. Ho Zizhen anslöt sig också till uttåget, en av de cirka 20 kvinnor som deltog i reträtten, de flesta av dem var hustrur till partiledare och tjänstgjorde som sköterskor. Deras två år gamla son hade överlämnats till vänner och blev kvar.

De katastrofer som den flyende kommunistiska armén drabbades av i början av den Långa marschen skulle snart leda till att Mao kom tillbaka i ledningen för partiets politik. De stadsinriktade ledarna klarade inte av att bemästra svårigheterna med att leda en militär styrka på ständig marsch i oländiga delar av landsbygden och deras auktoritet över Röda armén började svikta, något som skulle accentueras ytterligare av deras militära oerfarenhet. En våldsam fem dagar lång strid med en stor styrka som Guomindang sänt ut för att hindra dem från att ta sig över Xiangfloden ledde till att nära hälften av Röda armén gick förlorad knappt en månad efter avfärden från Jiangxi. Då började många officerare och politiska kadrer åter att vända blickarna mot Mao Zedong. Han var känd som ett militärt snille, den som byggt upp Röda armén under nästan omöjliga förhållanden vid Jinggangshan, en uppfinningsrik taktiker som framgångsrikt avvärjt Chiang Kai-sheks tre första ”inringnings- och förintelsekampanjer”.

I den strid som på nytt uppstått med de kinesiska kommunister som Moskva installerat gynnades Mao av den politiska terräng som den Långa marschen erbjöd. I en kommunistisk rörelse som mer än någonsin var avskuren till avlägsna delar av landsbygden hade Mao stora fördelar gentemot de unga stadsinriktade ledare som Stalin understödde. Fysiskt, känslomässigt och politiskt hade han under ett decennium verkat på landsbygden. De ”återvändande studenterna” däremot hade skaffat sig sina politiska erfarenheter i Moskva och Shanghai. De var dåligt förberedda för livet – och för det politiska livet – i efterblivna områden på landsbygden, och än mindre för en militär styrka på flykt undan långt större arméer.

När den Långa marschen i början av januari 1935 gjorde halt i staden Zunyi i den utarmade Guizhouprovinsen utsåg KKP:s politbyrå (med 6 av de 12 medlemmarna närvarande) Mao att ta kontrollen över vad som återstod av Röda armén. Även om striderna inom partiet skulle pågå till början av 1940-talet var den 41-åriga Mao nu den dominerande ledaren inom partiet med tillräcklig kontroll över armén för att kunna fullfölja sin egen politik och den taktik med rörlig krigföring som han förespråkade. Kominterns grepp hade försvagats och Mao hade erövrat en viss överhöghet i det kinesiska partiet i trots mot Stalin. Det var något som aldrig tidigare förekommit i kommunistpartiernas historia under Stalins era.

I början av 1935 handlade Maos triumf emellertid mer om ren och skär överlevnad än någon politisk makt. Röda armén hade reducerats till en demoraliserad styrka på 30 000 man, knappt en tredjedel av det antal som hade lämnat Jiangxi tre månader tidigare. Och de hade den svåraste delen av färden framför sig – över dånande floder, avskräckande berg och de farliga

träskan i västra Kina. Men det var enda sättet att ta sig till den fristad som kommunisterna nu beslutat upprätta i den ödsliga Shaanxiprovinnsen i nordväst, där en liten kommunistisk bas hade hållit sig vid liv sedan början av 1930-talet.

Det skulle ta Röda armén ytterligare nio månader att komma fram till Shaanxi och det skulle visa sig vara den mest riskabla delen av den otroliga årslånga färden. Enligt Maos skildring färdades Röda armén

över de längsta och djupaste och farligaste floderna i Kina, genom några av de högsta och mest riskabla bergspassen, genom de vilda stammarnas land, över de öde grässlätterna, i kyla och intensiv hetta, i blåst och snö och regnstorm, förföljda av hälften av Kinas vita arméer, över alla dessa naturbarriärer och kämpande med de lokala [krigsherrar] ... nådde Röda armén till sist norra Shensi i oktober 1935...¹

Den Långa marschen framstår utan tvekan som en av de yppersta hjältesagorna om mänskligt mod och uthållighet i världshistorien. Den var, som Edgar Snow skrev 1937, ”en odysseé utan like i modern tid”.²

Bara ett fåtal av dem som i oktober 1934 gav sig iväg på den 1 200 mil långa färden överlevde prövningarna. Bara 8 000 utsvultna soldater återstod när Mao hösten 1935 ledde Röda arméns huvudstyrka in i norra Shaanxi och äntligen lyckades hitta en fristad strax söder om Kinesiska muren. Av de cirka 86 000 män (och 20 kvinnor) som lämnade Jiangxi 1934 var de flesta nu döda – stupade i de många strider som utkämpats på vägen, offer för Guomindangs ständiga flygattacker, de obarmhärtiga utbrotten av sjukdomar, och farorna i ett oavslåeligt otillgängligt landskap av branta berg, iskalla klyftor, strömmande floder och livsfarliga träskland. Bland de döda som blev kvar längs den slingrande vägen till Shaanxi fanns många av Mao Zedongs närmaste vänner och kamrater, och en av hans båda yngre bröder, Mao Zetan, hade dödats under en av de många striderna. Och den son som överlämnats till en sympatiskt inställd bondefamilj i Jiangxi skulle aldrig påträffas.

Insikten hos dem som överlevt den Långa Marschen – att de själva levde medan så många dött – förlänade deras revolutionära uppdrag en närmast helig karaktär och gav dem en osedvanlig hängivenhet för att fullfölja det. Även om inte mycket tyder på att Mao Zedong plågades av de skuld känslor som överlevare ofta bär på, kände han av behovet av att gottgöra de uppoffringar så många gjort genom att själv åter hänge sig åt revolutionens sak. Han var säkerligen ytterst medveten om att han själv undgått döden medan så många runt honom dödats. I en intervju med Edgar Snow 1965 redogjorde Mao, medan han berättade om förlusterna av nära kamrater och familjemedlemmar, för några av de många tillfällen då han själv nätt och jämt undgått vad som sett ut som en säker död. Han fann det ”märkligt” att han själv överlevt och fällde kommentaren att ”döden inte tycktes vara intresserad av honom”.³

Vissheten om att ha utmanat döden bidrog onekligen till Maos växande känsla av ofelbarhet, och uppfattningen att han var en ledare destinerad att leda sina anhängare tills det revolutionära uppdraget fullbordats. Att han överlevt fick oerhörd psykologisk betydelse för Mao, och inte bara för honom utan för alla ”veteraner från den Långa marschen”. Det fick också enorma politiska konsekvenser. Att överleva mot så dåliga odds sågs som en bekräftelse på inte bara Revolutionens giltighet utan också på visheten hos ledaren och hans politik. Maokulten föddes i själva verket ur de svåra och extraordinära upplevelserna under den Långa Marschen och Mao började snart omges av en viss mystik och betraktas som profet och frälsare.

¹ Maos självbiografi (som den återges i Edgar Snow, [Röd stjärna över Kina](#)).

² Edgar Snow, *Röd stjärna över Kina*.

³ Edgar Snow, ”Interview with Mao”, *New Republic*, årg. 52, 27 februari 1965, s. 17-23.

I hyllningarna till det personliga hjältemodet hos veteranerna från den Långa marschen skulle de kinesiska kommunisterna senare omtala den som en stor seger och ett förebud till den slutliga segern 1949. Men vid den här tiden verkade en seger inte särskilt sannolik. Senare skulle Mao Zedong öppenhjärtigt medge allvaret i bakslagen:

Till följd av allt detta förlorade vi alla de revolutionära basområdena med undantag för gränsområdet Shaanxi-Gansu, Röda armén minskade från 300.000 till några tiotusental, medlemsantalet i Kinas kommunistiska parti föll från 300.000 till några tiotusental, och så gott som alla partiorganisationer inom Guomindang-områdena förintades. Vi blev, kort sagt, hårt bestraffade, vilket var av historisk betydelse.⁴

Kommunisternas militära svaghet på hösten 1935 spädades på av ödsligheten i det avlägsna område de nu var förpassade till. Norra Shaanxi var en av de mest efterblivna delarna av Kina, och dess ofructbara jordar klarade bara att föda en liten och utfattig befolkning. Men hur ogynnsamma omständigheterna än var, lyckades kommunisternas oansenliga bas i norra Shaanxi överleva. Röda armén slog tillbaka angrepp från Guomindang och olika krigsherrar och utvidgade efterhand de glest befolkade områden som man kontrollerade. I början av 1937 var kommunisterna tillräckligt säkra för att kunna flytta sin huvudstad åtta mil åt sydost, till den obemärkta staden Yan'an, som nationalisternas trupper just lämnat. Yan'an var en gammal stad, grundad för cirka 3 000 år sedan, som förfallit genom århundradena när Kinas civilisation rörde sig söderut. Det var en fattig, dammig och otillgänglig gränsstad med runt 10 000 invånare när kommunisterna i januari 1937 gjorde den till sin huvudstad. Vid den tiden uppgick antalet soldater i Röda armén till cirka 50 000 och kommunisterna styrde över en av fattigdom härjad del i nordväst med en befolkning som nästan helt bestod av bönder på knappt en miljon.

Men från denna föga lovande situation skulle den kommunistiska rörelsen växa med osedvanlig snabbhet under vad som senare skulle hyllas som "Yan'an-decenniet". Under denna ytterst avgörande period mobiliserade KKP, som nu tveklöst marscherade under Maos banér, tiotals miljoner bönder på landsbygden i norra Kina, liksom betydande stöd i städerna. 1945 hade Röda armén vuxit till en reguljär militär styrka med över en miljon hängivna soldater med stöd av väpnade bondemiliser som stred på deltid och odlade jorden på deltid och uppgick till flera miljoner. KKP kunde göra anspråk på 1,2 miljoner aktiva medlemmar. Detta utgjorde den organisatoriska basen för kommunisternas segrar i de omfattande strider som präglade slutskedet av inbördeskriget mellan 1946 och 1948. I oktober 1949, tolv år efter att kommunisterna flyttat sitt högkvarter till Yan'an, stod Mao Zedong högst upp på porten vid Himmelska fridens torg i Beijing och kunde utropa grundandet av Folkrepubliken Kina.

Hur kom det sig att en liten och dåligt utrustad armé, isolerad till ödsliga och glest befolkade delar av norra Shaanxi, en armé och en politisk rörelse ständigt på gränsen till utplåning, kunde mobilisera ett sådant enormt folkligt stöd? Hur kunde maoisterna, på lite mer än ett decennium, ta makten i världens mest folkrika land och genomföra den mest omfattande sociala revolutionen i modern tid?

Maoism och nationalism

Krig och revolution är intimt förbundna i modern historia, och ingenstans fick detta tydligare och mer dramatiska uttryck än i Kina. Ty det är svårt att föreställa sig hur maoisternas seger 1949 hade kunnat bli verklighet utan den japanska invasionen 1937 och de följder denna fick för kinesiskt samhällsliv och politik, framför allt då kommunisternas förmåga att erövra banéret för kinesiskt nationellt motstånd mot utländsk aggression.

⁴ Mao Tse-tung, [Strategiska problem i Kinas revolutionära krig](#), *Valda verk*, bd. 1.

Ett allt modernare och militaristiskt Japan hade hotat Kina i nära ett halvsekel innan den fullskaliga invasionen 1937, med början i aggressionskriget 1894-95 och koloniseringen av Taiwan, som japanerna tog som krigsbyte. Japan framstod som den mest aggressiva av de imperialistiska makter som hotade Kina 1915, när man lade fram de beryktade ”21 kraven”, som gick ut på att hela Kina skulle förvandlas till en japansk koloni. Den verkliga koloniseringen av det kinesiska fastlandet inleddes 1931 då den japanska armén tog kontrollen över Manchuriet och upprättade marionettstaten ”Manchukuo”. Den kejserliga japanska armén fortsatte med alltmer provocativa intrång i norra Kina, vilket kulminerade med den fullskaliga invasion som inleddes sommaren 1937.

Mellan 1932 och 1937 hade Guomindang underminerat sin nationalistiska trovärdighet genom sin ovilja att göra något åt det växande hotet från Japan. Enligt Chiang Kai-shek var det nödvändigt att besegra kommunisterna och uppnå nationell enighet innan man kunde ta itu med japanerna. Guomindang förde därför en eftergiftspolitik, där man retirerade inför den obehagliga japanska framryckningen, samtidigt som större delen av dess betydande militära styrka ägnades åt diverse ”utrotnings- och förintelsekampanjer” mot kommunisterna. Det var en impopulär politik, som skulle kosta nationalistpartiet mycket av dess nationalistiska legitimitet.

Under tiden stärkte kommunisterna sina nationalistiska aktier och manade till en enhetsfront mellan alla patriotiska kineser för att skydda nationen mot den japanska aggressionen. Som ordförande för den kinesiska sovjetrepubliken i Jiangxi hade Mao redan 1932 förklarat krig mot Japan, en rent symbolisk gest vid en tid då Röda armén var svag och isolerad i en provins på 320 mils avstånd från den japanska armén i Manchuriet. Men när kommunisterna väl hade etablerat en säker bas i norra Shaanxi blev Mao Zedongs uppmaningar till nationell enhet mot Japan betydligt mer trovärdiga och politiskt verkningsfulla. Basområdet i Yan'an låg nu bara några tiotals mil från de japanska trupper som var på väg söderut från Manchuriet och Mongoliet. När japanerna var i färd med att igångsätta sin fullskaliga attack var kommunisterna väl placerade rent geografiskt för att organisera en nationell motståndsrörelse.

Knappt två månader efter att den Långa marschen var över manade Mao Zedong vid ett möte med politbyrån i slutet av december 1935 till en ”nationell enhetsfront” av alla kineser för att göra motstånd mot den japanska imperialismen. Den nationella alliansen skulle dock inte ge plats för stora jordägare, stora krigsherrar, höga byråkrater och kompradorbourgeoisier – samt deras politiska ”hövding” Chiang Kai-shek. Dessa grupper var inte något annat än ”ett läger av förrädare” och kunde därför inte räknas som en del av folket.⁵

Maos förslag om en bred enhetsfront innebar att han lade speciell vikt vid ”den nationella bourgeoisins” progressiva politiska potential. Bakom detta begrepp låg en ekonomisk distinktion mellan en ”kompradorsektor” inom bourgeoisin, som var ekonomiskt beroende av utländsk imperialism, och en ”nationell” bourgeoisier, vars ekonomiska intressen hade inhemsk karaktär och därmed stod i motsättning till imperialismen. Men det som såg ut som en socio-ekonomisk distinktion var i själva verket baserad på subjektiva politiska attityder och agerande. Maos definition av ”den nationella bourgeoisin” utgick inte från objektiva ekonomiska och sociala kriterier, utan nästan uteslutande från dess vilja att ansluta sig till en av kommunisterna ledd enhetsfront mot den japanska imperialismen. Detta stod i bjärt kontrast till de distinktioner mellan olika klasser på grundval av konkreta socio-ekonomiska faktorer, som hade präglat Maos detaljerade sociala undersökningar. Och det innebar uppkomsten av en maoistisk tendens att definiera klasser mer utifrån politiska attityder än utifrån objektiva marxistiska ekonomiska och sociala kriterier.

⁵ ”Om taktiken mot den japanska imperialismen”, 27 december 1935, *Valda verk* bd 1

För att få med den nationella bourgeoisin i en nationell folkfront mot japanerna gav Mao ett högtidligt löfte:

Under den borgerligt-demokratiska revolutionens period kommer folkrepubliken inte att expropriera annan privat egendom än imperialistisk och feodal privategendom, och långt ifrån att expropriera den nationella bourgeoisins industri- och handelsföretag kommer den att uppmuntra utvecklingen av dessa. Vi ska beskydda varje nationell kapitalist som inte stödjer imperialisterna eller de kinesiska förrädarna. Under den demokratiska revolutionens skede finns det gränser för kampen mellan arbete och kapital. Folkrepublikens arbetslagar kommer att skydda arbetarnas intressen, men kommer inte att hindra den nationella bourgeoisin att göra profiler eller att utveckla sina industri- och handelsföretag ...⁶

Det kan framstå som att Maos upptäckt av ”den nationella bourgeoisin” i slutet av 1935, och hans vilja att uppmuntra privata industri- och handelsföretag, återspeglade en marxistisk syn på det progressiva hos kapitalismen. Det finns inte mycket som tyder på att det var fallet. Sedan 1925 hade Mao ignorerat städerna och de moderna samhällsklasserna där, för att i stället inrikta sig på den efterblivna landsbygden och de förkapitalistiska bönderna som källa till revolution och framsteg. Hans intresse för bourgeoisin i mitten av 1930-talet hade mindre att göra med någon nyväckt marxistisk syn på kapitalismens progressiva karaktär än med en omarxistisk nationalism. Det helt avgörande var att slå tillbaka japanerna, ett behov som lyfte fram Maos populistiska uppfattning om det kinesiska folket som en mer eller mindre organisk enhet, där de gemensamma intressena överskuggade alla klasskillnader. Hela det kinesiska folket var därmed en potentiell del av den ”revolutionära” enhetsfronten. Maos flirt med bourgeoisin 1935 motiverades mer av nationalistiska än marxistiska överväganden.

I ett land som under nära ett sekel drabbats av så många intrång av utländska makter var det oundvikligt att marxismens appeller och innehåll skulle nära förenas med nationalism. Föreningen av marxism och nationalism kan framstå som en ohelig allians, men den låg inneboende i den kinesiska kommunismens ursprung. Och det var en allians som i hög grad skulle stärkas av den japanska invasionen.

Medan alla kinesiska kommunister med nödvändighet var nationalistiser – i betydelsen att de framför allt var engagerade i Kinas öde i en värld av rovlystna nationsstater – försökte en del förena sina nationalistiska känslor med de internationalistiska principerna i deras nya marxistiska övertygelse. De mest kända försöken i den riktningen gjordes av den förste ledaren för KKP, Chen Duxiu, som Mao Zedong hade en så konfliktfylld relation till i mitten av 1920-talet.

Chen Duxiu var den ledande intellektuelle inom den anti-traditionalistiska och västinriktade Nya kulturrörelsen 1915-19, och hans övergång till marxismen hade fungerat som en viktig inspirationskälla när Mao anslöt sig till doktrinen 1920. Chens övergång till bolsjevismen hade växt fram ur nationalistisk besvikelse med väst, och han drogs till de mer kosmopolitiska och moderna dragen i marxismen, där han såg städerna som centrum för framsteg och stadsproletariatet som frigörelsens internationella aktör. Han ställde sina revolutionära förhoppningar till arbetarna i Kinas städer, som även om de var få till antalet tillhörde en samhällsklass formad i den kosmopolitiska bilden av de utvecklade länderna i väst.

Mao Zedong däremot hade, efter ett kortvarigt och misslyckat försök att bygga en arbetarrörelse i det lantliga Hunan, kommit att se landsbygden som grunden för revolution och bönderna som det väsentliga i den kinesiska nationen. Efter att i början av 1925 ha upptäckt böndernas revolutionära potential satsade han på landsbygden och befolkningen där, medan han i stort sett ignorerade städerna och proletariatet. Bönderna utgjorde inte bara den överväldigande majoriteten av Kinas folk, något som Mao ofta framhöll, utan de bar också på de

⁶ *Ibid.*

bästa och mest framstegsvänliga delarna av Kinas nationella kultur. Därför prisade han böndernas ”fina gamla folkliga kultur, som hade en mer eller mindre demokratisk och revolutionär karaktär”.⁷

Marxister såg traditionellt bönder som bärare av en kulturellt och politiskt konservativ nationalism. Bönderna är, sade Trotskij, ”på grund av hela sin historia och sina existensvillkor ... den minst internationella av alla klasser. Källan till det som vanligtvis kallas nationella drag finns huvudsakligen hos bönderna.”⁸ Det var ett synsätt som delades av Chen Duxiu, som såg bönderna som en upplagsplats för alla Kinas fördärvliga kulturella traditioner, källan till landets ekonomiska efterblivenhet och samhällsliga stagnation. Men det som marxistiska internationalister som Trotskij och Chen såg som en ödesdiger brist i böndernas revolutionära potential, uppfattade Mao som en viktig tillgång. Hans nationalism drog honom inte till de av utländska intressen dominerade städerna, utan till bönderna på landsbygden som den sant revolutionära klassen och förkroppsligandet av nationen. Och den uppfattningen skulle göra det lättare för honom att mobilisera bönderna på grundval av ett program för nationellt motstånd mot utländska angripare, där han utmanade ortodox marxistiska uppfattningar både vad gäller synen på böndernas politiska roll och den roll nationalismen kunde spela för moderna revolutioner.

Det finns inte mycket som tyder på att Mao kände sig besvärad av motsättningen mellan marxism och nationalism, eller att han ens var medveten om någon sådan konflikt. Som läget var innebar hotet från Japan att kinesisk nationalism kunde jämkas samman med kommunisternas politiska intressen. ”Vi kan inte ens diskutera kommunismen om vi är berövade ett land att förverkliga den i”, konstaterade Mao i juli 1936 i en intervju med Edgar Snow.⁹ Att organisera en nationell motståndsrörelse mot de utländska inkräktarna blev en fråga om liv eller död både för kommunister och nationalister. Allt effektivt motstånd mot japanerna, tyckte många, krävde samarbete mellan de två politiska partier i Kina som krigade mot varandra.

Ändå framstod motsättningarna mellan kommunisterna och Guomindang som oförsonliga. De massakrer som följt efter Chiang Kai-sheks förräderi mot den första enhetsfronten 1927 och den vita terrorn efteråt var fortfarande i färskt minne hos kommunisterna. Och ett decennium av inbördeskrig, med sina ”utrotnings- och förintelsekampanjer”, hade lett till mer blodspillan och spätt på det särskilda hat som inbördeskrig medför. Mao själv hade förlorat många familjemedlemmar, vänner och kolleger under dessa år och det var också fallet med de flesta andra kommunister. Få var benägna att liera sig med vad de betraktade som slaktarnas och förrädarnas parti. När Mao Zedong i slutet av 1935 manade till ”en bred enhetsfront” mot japanerna talade han om en allians mellan samhällsklasser, inte någon allians mellan politiska partier. Den ”nationella bourgeoisin” uppmanades nu att ansluta sig till arbetare, bönder, studenter och småbourgeoisi i en ”nationellt revolutionär enhetsfront” under kommunistpartiets ledning. Chiang Kai-shek fick ingen inbjudan att ansluta sig till alliansen; i stället fördömdes han som ”hövdingen” i ”förrädläggret”.

Starka krafter skulle ändå obevekligt föra de båda krigförande partierna mot någon form av närmande – hur mycket de än misstrodde varandra. Den japanska armé som började röra sig söderut från Manchuriet betedde sig alltmer aggressivt i norra Kina och det var helt uppenbart bara en tidsfråga innan en invasion i full skala skulle inledas. Som Mao Zedong uttryckte det i slutet av 1935: ”Nu vill de [japanska imperialisterna] förvandla hela Kina från en halvkoloni,

⁷ Mao ”Om ny-demokrati”, *Valda verk* bd 2

⁸ Trotskij, [Tredje internationelen efter Lenin](#)

⁹ Mao Zedong, ”Interview with Edgar Snow on Internal Affairs”, 18-19 juli 1936, i Stuart Schram (ed), *RW*, vol. 5, s. 268.

som flera imperialistiska makter delar på, till en av Japan monopoliserad koloni.”¹⁰ Det var en oro som delades av många kineser och även av Guomindangs ledning.

För Mao och de kinesiska kommunisterna fanns nu också ett tryck att liera sig med Guomindang både från Moskva och från det hot mot landet som den japanska armén utgjorde. Från mitten av 1935 hade Komintern krävt bildande av ”folkfronter” mot tysk och japansk fascism, som båda innebar hot mot Sovjetunionen. Enhetsfronterna förväntades inkludera sådana konservativa nationalister som Chiang Kai-shek, som Stalin hur som helst hyste viss beundran för och som Sovjetunionen upprätthållit relativt varma diplomatiska relationer med under ett decennium. Även om Mao knappast delade Stalins välvilliga syn på Chiang fick såväl nationalistiska impulser som politiskt egenintresse honom att söka nå en försoning med Guomindang gentemot de utländska inkräktarna. De krafter som förespråkade en ny allians mellan kommunister och nationalister hade stöd i folkopinionen, vilket kom till uttryck bland studenter och intellektuella i städerna genom krav på enhet mot japanerna. På sommaren 1936 hade maoisternas anklagelser mot Chiang för att vara ”en förrädare mot nationen” i stort upphört.

Den spontana patriotiska rörelsen i städerna tog sig dramatiska uttryck just i den armé Chiang Kai-shek hade förlagt till Shaanxi för att krossa kommunisterna. Nordostarmén, egentligen en styrka ledd av en krigsherre med bas i Manchuriet, stod nu under ledning av den ”unge marskalken” Zhang Xueliang och hade integrerats med Chiangs nationalistiska armé. Dess högkvarter fanns i den gamla huvudstaden Xi’an i södra Shaanxi och dess uppdrag var att krossa kommunisterna, som nu var baserade i norra delen av den provinsen.

Men trupperna i Nordostarmén, som fått se sitt hemland Manchuriet ockuperat av japanerna sedan 1931, hade ingen större lust att slåss mot andra kineser. Mao försummade inte att mana till de patriotiska känslorna hos de manchuriska trupperna, och avhöll sig inte från chauvinistiska påminnelser om att de, i likhet med soldaterna från Röda armén, var ”ättlingar till Gule kejsaren”.¹¹ Maos nationalistiska appeller föll i god jord. I februari 1936 inleddes förhandlingar mellan kommunisterna och representanter för Zhang Xueliang. Striderna mellan Röda armén och Nordostarmén upphörde i det närmaste och de båda arméerna började fraternisera med varandra.

Vid samma tid började Mao, under tryck från såväl Moskva som Zhang Xueliang, motvilligt att försöka få med Chiang Kai-shek i en anti-japansk enhetsfront. Stalin var ytterst angelägen om att få till stånd anti-fascistiska enhetsfronter för att avvärja ett japanskt angrepp på Sovjetunionen och tryckte hårt på att bara Chiang hade det tillräckliga anseendet och kraften för att göra en kinesisk enhetsfront effektiv. Stalin beundrade Chiang som en stark härskare, en mäktig symbol för kinesisk nationalism, och den kinesiske politiker som mest troligt kunde svara för effektivt motstånd. Zhang Xueliang hade dragit samma slutsats. Och då hade Mao Zedong inte mycket till alternativ, isolerad som han var i de ödsliga lössjordarna i norra Shaanxi med en dåligt utrustad armé på knappt 50 000 soldater, än att söka försoning med sin gamle fiende, trots all sin misstänksamhet.

Men Chiang Kai-shek replikerade med nya attacker på Röda armén och satte in nya trupper, förutom enheter från Nordostarmén, som skulle lyda hans order. Chiang lät också arrestera intellektuella inom ”Tredje kraften”, som förespråkade ett enat kinesiskt motstånd mot japanerna. Och lika starkt som förut höll han fast vid dogmen att kommunisterna måste besegras innan det kunde bli tal om något effektivt motstånd mot Japan.

¹⁰ ”Om taktiken mot den japanska imperialismen” *Valda verk* bd 1

¹¹ Mao Zedong, ”Letter from the Red Army to All Officers and Men of the Northeast Army”, 25 jan. 1936, *RW*, vol. V, s. 113.

Chiangs fortsatta vägran att gå samman med kommunisterna i en nationell motståndsrörelse ledde till folklig ilska, särskilt bland intellektuella i städerna och manchuriska soldater i Nordostarmén. Dessa nationalistiska stämningar kom till ett dramatiskt uttryck den 12 december 1936, då Zhang Xueliang, efter åtskilligt övervägande, slutligen gav order om att Chiang Kai-shek skulle arresteras i Xi'an, där han befann sig för tredje gången på lika många månader i fåfänga försök att organisera en mer kraftfull "utrotningskampanj" mot kommunisterna. Den "unge marskalkens" mål var att hålla Chiang fången tills han gått med på att avbryta inbördeskriget och enas med alla kinesiska patrioter, inklusive kommunisterna, i en koalitionsregering i ledningen för motståndet mot japanerna.

Efter två veckors fångenskap gick Chiang motvilligt med på att gå samman med kommunisterna i ett nationellt motståndskrig mot de japanska angriparna – även om den muntliga överenskommelsen på intet sätt kom till direkt uttryck när Chiang släpptes den 25 december 1936. Det skulle ta ytterligare åtta månader av förhandlingar, köpslående och politiska intriger innan en överenskommelse om de exakta villkoren för en andra enhetsfront mellan kommunisterna och Guomindang formellt kunde undertecknas i september 1937 – två månader efter den japanska attacken på nationalistiska kinesiska trupper på Marco Polobron i närheten av Beijing, en händelse som skulle bli förevändningen för en fullskalig invasion av Kina.

Xi'an-incidenten ledde till nya förvecklingar i Mao Zedongs obekväma relationer med Stalin. Även om det hela doldes bakom mystiken med Moskva som centrum för världsrevolutionen, som Mao formellt underkastade sig, hade fientligheten mellan de båda kommunistledarna legat och grott under ett decennium. "Hunanrapporten" från 1927, med en illa dold kritik av Stalins konservatism, åtföljdes av en lång och bitter kamp mellan maoistiska och stalinistiska fraktioner inom KKP. Det var därför föga förvånande att Mao reagerade med största nationalistisk känslighet på alla antydningar om att han gick i Moskvas ledband, något som Guomindang hävdade och som var allmänt accepterat i väst. I intervjun med Edgar Snow i juli 1936 svarade han skarpt på frågan om huruvida en framtida "kinesisk sovjetregering skulle gå att jämföra med de relationer den nuvarande regeringen i Yttre Mongoliet hade med Moskva". "*Vi kämpar absolut inte för ett befriat Kina bara för att överlämna landet till Moskva*", utropade Mao.¹²

Den japanska invasionen

Medan kommunisterna och nationalisterna i september 1937 höll på att förhandla om de sista detaljerna i den andra enhetsfronten började japanska trupper välla in i Kina. Det var inledningen till andra världskriget i Asien och även om det handlade om en invasion, som inte var åtföljd av någon formell krigsförklaring, var snart huvuddelen av den kejserliga japanska armén stationerad i Kina. Guomindangs styrkor flydde västerut, där de upprättade sin huvudstad under krigsåren i Chongqing i Sichuanprovinsen.

Den japanska invasionen förvandlade på ett radikalt sätt den militära och politiska styrkebalansen i det tillfälligt avbrutna inbördeskriget mellan kommunister och nationalisterna. Även om de japanska militaristerna högljutt förkunnade att deras mål var att "rädda Kina undan kommunismen" fick invasionen den oavsiktliga följden att skapa de förutsättningar som möjliggjorde de kinesiska kommunisternas slutgiltiga seger. Japanska trupper ockuperade snabbt de flesta större städerna i Kina och berövade därmed det stadsbaserade Guomindang dess främsta källor till ekonomiskt och politiskt stöd. Invasionsmakten krossade också den bräckliga och ytliga administrativa makt som nationalisterna utövade på landsbygden i norra och centrala Kina. Men den japanska armén kunde inte på något effektivt sätt kontrollera den

¹² Mao Zedong, "Interview with Edgar Snow on Special Questions", 23 juli 1936, *Ibid.*, s. 285. [Intervjun återges även i svenska upplagan av Snows *Röd stjärna ...*]

vidsträckta kinesiska landsbygden, där den stora majoriteten av befolkningen levde och där kommunisterna var förfarna i att organisera bönderna. Under den brutala japanska ockupationen förvandlades mycket av den kinesiska landsbygden till ett politiskt vakuum – och unga kommunistiska bondekadrer kom för att fylla det och organiserade bönder i patriotiskt motstånd mot de utländska ockupanterna, utlovade jordreform och började försöka lindra de svåra ekonomiska umbäranden som invasionen och den brutala ockupationen ledde till.

Följden blev att kommunisternas makt växte spektakulärt under de åtta årens japansk ockupation. 1937 hade Röda armén 70 000 rudimentärt beväpnade soldater. Sommaren 1945, då den japanska armén kapitulerade, hade Maos gerillastyrkor växt dramatiskt till en reguljär armé på en miljon man med stöd bondemiliser som uppgick till flera miljoner som stred på deltid. Antalet medlemmar i KKP hade ökat till runt 1,2 miljoner 1945, dess kadrer stod i spetsen för en underjordisk motståndsrörelse i de av Japan ockuperade städerna samt fungerade som organisatörer i byar runt stora delar av landsbygden i norra Kina. 1945 förvaldade kommunisterna basområden på landsbygden med en befolkning på nära 100 miljoner. Den enorma ökningen av böndernas stöd till kommunisterna under motståndskriget mot Japan utgjorde basen för de anmärkningsvärda kommunistiska segrarna i det omfattande inbördeskriget med Guomindang efter andra världskriget. Den crescendoliknande raden av segrar skulle 1949 göra Mao Zedong till härskare över världens folkrikaste land.¹³

Både japanerna och Mao Zedong var avgörande för den kommunistiska revolutionens seger i Kina. Genom att invadera Kina orsakade japanerna en revolutionär situation i det kinesiska samhället, även om det var oavsiktligt. Men ”revolutionära situationer” leder inte i sig till revolutioner. Revolutioner förutsätter revolutionärer – och revolutionärer som kan ta till vara de politiska möjligheterna i den situation de befinner sig i och är redo att agera utifrån dessa möjligheter i enlighet med de mål de satt upp. I Kina var det helt klart Mao Zedong som hade den bästa bedömningen av de revolutionära villkor som uppstått i det kinesiska samhället genom japanernas invasion – och som var i besittning av den viljestyrka och strategiska vision som gjorde att dessa villkor kunde utnyttjas för att kommunisterna skulle kunna ta makten. Det var förstås inte förutbestämt att Mao Zedong skulle spela denna historiska roll, ett stort antal andra revolutionära ledare kunde också ha gjort det. Men det är mindre till gagn för den historiska förståelsen att spekulera över hur en revolutionär rörelse kunde ha utvecklats annorlunda om den haft andra ledare än att försöka förstå den som verkligheten ledde den.

För att förstå hur Mao Zedong omvandlade det ”revolutionära läget” i Kina till den största revolutionen under 1900-talet är det nödvändigt att först beakta hans radikala omtolkning av den nedärvda marxist-leninistiska teorin – hur han, egentligen, övergav många av marxismens grundläggande premisser och skapade de ideologiska förutsättningarna för en revolution i ett utfattigt agrart land.

Marxismen och ”Mao Zedongs tänkande”

Före Mao Zedong kunde ingen marxist ha föreställt sig en socialistisk revolution nästan helt baserad på stöd av bönder, där revolutionärerna stred på landsbygden och i stort sett undvek städerna och dess invånare, en revolution som tog sig formen av krigföring mellan rivaliserande arméer och där revolutionärerna tågade fram under en nationalistisk fana. Men hur stora olikheterna än var mellan den marxistiska lära som Mao uppgav vara den ideologi som

¹³ Ett viktigt arbete för förståelsen av orsakerna till kommunisternas framgångar under krigsåren – och det efterföljande inbördeskriget – är Chalmers Johnson, *Peasant Nationalism and Communist Power*, Stanford, Ca: Stanford University Press, 1962. Om kanske än något romantiserad är fortfarande den bästa boken om maoistisk politik och verksamhet under de revolutionära åren Mark Selden, *The Yanan Way in Revolutionary China*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.

vägleddes honom, var detta ändå de viktigaste dragen hos den kinesiska kommunistiska rörelsen 1937. Erfarenheterna från krigsåren, och det inbördeskrig som följde, bidrog bara till att fördjupa den maoistiska rörelsens lantliga, militaristiska och nationalistiska innehåll när den gick mot seger 1949.

Mao Zedong var inte omedveten om hur mycket den kommunistiska rörelsen i Kina skilde sig från marxismens och leninismens grunder. Han försökte dölja sitt ideologiska kätteri genom att hela tiden använda fraser som ”proletariatets ledande roll” eller ”proletär hegemoni”, vilket för honom inte var liktydigt med att det verkliga proletariatet också fanns där, utan snarare det organiserade ”proletära medvetande” som kommunistpartiet förmodades förkroppsliga. Att ersätta proletariatet med ”proletär medvetenhet” hade legat underförstått i maoistisk ideologi sedan mitten av 1920-talet då Mao började se bönderna som den sant revolutionära klassen i Kina. Marxismens koppling mellan samhällsklass och politiskt parti hade redan blivit tilltufsad av Lenins syn på förtruppsspartiet, som tilldelade det historiska initiativet att uppnå marxistisk ”medvetenhet” till en hängiven intellektuell elit, en medvetenhet som skulle prackas på en formlös massrörelse av arbetare. Bandet slets av när Mao höll fast vid den intellektuella eliten, men ersatte städernas arbetarklass med bönderna som partiets sociala bas – och ändå fortfarande talade om dess ”proletära” karaktär. För Mao räckte det med att partiledarna vägledades av ”proletär medvetenhet” för att tillförsäkra organisationen en proletär karaktär, oavsett den verkliga sociala sammansättningen.

Vilka var då de utmärkande dragen i ”Mao Zedongs tänkande”, som hans verk skulle kanoniserats som vid kommunistpartiets sjunde kongress 1945?¹⁴ Det är inte helt lätt att finna något svar på den frågan i Maos officiella texter, där han har en tendens att dölja sina ideologiska kätterier bakom en ortodox marxist-leninistisk fasad och en stalinistisk fernissa av ”dialektisk materialism”. Maoismens karaktär går att hitta enbart om man tar hänsyn till de konsekvenser som Maos politiska praktik fick för hans teorier, enbart genom att granska hans texter i det historiska sammanhang som hans agerande kom till uttryck. Gör man det framgår det klart att maoismen alls inte, som det ofta hävdas, är någon form av ortodox eller ”hårdför” marxism, utan bäst går den att förstå i skenet av Mao Zedongs avvikelser från den marxistiska teorins grundläggande premisser. Den första, och mest iögonenfallande, av Maos revideringar är att bönderna fått ersätta proletariatet som revolutionens främsta aktör. I marxistisk teori finns inte något mer grundläggande än synen på proletariatets frigörande historiska uppdrag. Det är ett synsätt som följer av marxismens analys av kapitalismen, som säger att proletariatet både är en produkt av kapitalismen och dess negation. Kapitalismen skapar sin egen ”död-grävare” i form av proletariatet, för att använda Marx’ välkända bild, och Mao var den förste revolutionäre marxisten som gjorde sig av med den existerande moderna arbetarklassen och behöll begreppen ”proletariat” och ”proletär”, men i betydelsen av en fritt flytande samling av revolutionära värderingar och idéer, som inte längre tillskrevs någon specifik samhällsklass.

Mao Zedongs likgiltighet för det reellt existerande proletariatet åtföljdes av en omkastning av marxismens syn på relationen mellan stad och landsbygd i skapandet av modern historia. Enligt den ursprungliga marxismen (och även leninismen) identifieras historiska framsteg med stadens dominans, medan landsbygden förknippas med stagnation och tillbakagång. Dynamiken i modern historia snurrar kring aktiviteterna hos de två urbana klasser som kapitalismen i allt högre grad indelar samhället – bourgeoisin och proletariatet. Städernas avgörande dominans över landsbygden är något progressivt, en avgörande förutsättning för

¹⁴ Bland de viktigaste arbetena om maoismens karaktär och dess relation till marxistisk och leninistisk tradition är Benjamin I Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1951; Schwartz, *Communism and China: Ideology in Flux*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1968; Stuart R Schram, *Mao Tse-tung* [svensk översättning]; Schram, *The Political Thought of Mao Tse-tung* samt Schram, *La "Révolution permanente"*, Paris, Mouton, 1963.

socialismen och för att den urgamla antagonismen mellan stad och land slutligen ska kunna avskaffas.

Medan marxister alltid tagit för givet att de revolutionära krafterna i städerna ska leda den efterblivna landsbygden ansåg Mao tvärtom att bönderna skulle mobiliseras för att ”inringa och inta” städerna. Det synsättet förstärktes av en starkt stadsfientlig inställning, ett resultat av det moderna historiska läget i Kina. För Mao var staden inte det marxistiskt revolutionära stadiet, utan snarare ett utlandsdominerat stadium där imperialisternas inflytande var som störst. Städerna sågs som källan till främmande influenser, hålor av moraliskt förfall och bastioner för den politiska reaktionen. Mao Zedongs fientliga hållning till städerna var en av de intellektuella förutsättningar som underlättade för honom att satsa på en landsbygdsbaserad revolutionär strategi; det var inte bara en enkel återspeglings av den revolutionära bonderörelse han kom att leda.

Mao Zedongs tro på de moderna revolutionära möjligheterna hos den förmoderna bondeklassen förstärktes av en stark tro på ”fördelarna med efterblivenhet” som genomsyrade allt. Från 1890-talet hade uppfattningen att Kina inte behövde följa den västliga vägen till utveckling och därigenom utsättas för lidandena under kapitalismen varit ett framträdande drag i den moderna kinesiska intelligentsans sätt att tänka. Genom att dra fördel av de moraliska dygder som låg inneboende just i efterblivenheten, skulle Kina kunna ta språnget framåt in i en socialistisk utopi.

Uppfattningen om ”fördelarna med efterblivenhet” påverkade den unge Mao Zedong liksom många andra unga intellektuella i hans generation. I sina tidiga ”förmarxistiska” texter beklagade Mao Kinas efterblivenhet – men såg det samtidigt som en reservoar av stor revolutionär energi och kreativitet. När han 1919 var redaktör för den kortlivade *Xiangflodens revy* förklarade Mao att ”vårt kinesiska folk besitter stor inre energi”. Även om folket och dess energi undertryckts i ”tusentals år” tycktes denna historiska efterblivenhet bebåda väl för den politiska framtiden, för ”det som ackumulerats under lång tid ... kommer med säkerhet att välla fram hastigt”.¹⁵

Tanken att efterblivenhet utgör en revolutionär tillgång strider mot marxismens logik och dess bild av ekonomiskt progressiva stadier av utveckling. Inte desto mindre blev det synsättet en integrerad del av maoismen och kom till uttryck på olika sätt under de revolutionära och post-revolutionära åren. I en intervju med Nym Wales 1937 exempelvis, sade Mao att i världsrevolutionen ”kommer de efterblivna länderna att segra först. Amerika kommer sannolikt att komma sist”.¹⁶ Och flera månader senare förklarade han att ”den kinesiska revolutionen kan undvika en kapitalistisk framtid och kopplas direkt till socialismen utan att behöva följa samma historiska väg som länderna i väst, utan att behöva genomgå en period av borgerlig diktatur”.¹⁷ Den av nationalism genomsyrade uppfattningen att Kina hade en unik möjlighet att hoppa över de av marxismen definierade utvecklingsstadierna bar inom sig det ideologiska embryot till den största katastrofen under Mao Zedongs långa politiska bana – det Stora språnget framåt 1958.

Uppfattningen om ”fördelarna med efterblivenhet” avspeglade en bristande tilltro till historiens objektiva krafter. Marxismens tanke att historien genomgår olika utvecklingsfaser i enlighet med objektiva ekonomiska lagars sätt att fungera kräver ett visst mått av tålmod med historiska processer som få revolutionärer besitter, framför allt i ekonomiskt efterblivna länder. Och förvisso hade inte Mao Zedong det. I ett land som var så ansatt av utländska makter och som blivit så utarmat av ett nätverk av inhemska och yttre former av exploatering,

¹⁵ Mao Zedong, ”The Great Union of the Popular Masses”, 4 augusti 1919, i RW, vol. 1, s. 389.

¹⁶ Helen Foster Snow [Nym Wales], *Inside Red China*, New York: Da Capo Press, 1977, s. 265.

¹⁷ Mao Tse-tung, *Om motsättningar*, augusti 1937. [Ingår i samlingen [Mao Zedong om motsättningar](#)]

ville Mao inte gärna dra sig tillbaka till politisk åskådarplats och vänta på att historiens krafter skulle göra sitt arbete. Det skulle också ha varit fallet även om han haft större tilltro till den historiska utvecklingens ”objektiva lagar” än vad han faktiskt hade. Han hyste snarare tilltro till att beslutsamma personer kunde påtvinga den objektiva verkligheten sin subjektiva vilja och utforma historiens förlopp i enlighet med vad deras medvetenhet gav order om. Denna voluntaristiska betoning av den mänskliga viljans betydelse i skapandet av historien var en annan uppfattning, som Mao delvis erhållit från den anarkistiska litteratur han hade läst i sin ungdom och något som kraftigt förstärktes av de historiska förhållandena i Kina.

Mao Zedongs tilltro till bönderna som den främsta revolutionära klassen i det moderna Kina, hans tro på ”fördelarna med efterblivenhet” och hans extrema voluntaristiska betoning av mänsklig viljekraft var framträdande och bestående drag i hans politiska världsåskådning. De gick emellertid inte lätt att förena med de grundsatser i marxismens doktrin som han kommit att omfatta. Men Maos största avvikelse från marxismens grunder – som alla hans ideologiskt oortodoxa synsätt stammade från – handlade om synen på kapitalismen.

Maoism och kapitalism

Det som skilde marxismen från de flesta andra av 1800-talets socialistiska teorier var att den såg kapitalismen som ett nödvändigt och progressivt stadium av den historiska utvecklingen. Samtidigt som Marx´ analys av kapitalismen kanske var den mest förödande kritiken av detta system, såg han ändå en fullt utvecklad kapitalism som ett nödvändigt villkor för socialism. Kapitalismen skapade det materiella överflöd som ett framtida socialistiskt samhälle nödvändigtvis måste vila på, samtidigt som den också skapade det moderna proletariatet, den klass som var destinerad att åstadkomma universell befrielse av människan.

Läget i 1900-talets Kina gynnade inte direkt marxismens syn på det progressiva i kapitalismen. I de mån industrikapitalism utvecklats där, skedde det i huvudsak i skydd av utländsk imperialism. I Kina frambringade kapitalismen inte bara i extrem form alla de sociala plågor som förknippades med industrialismens början i väst, utan det skedde dessutom till största delen i områden under utländsk dominans, främst i fördragshamnar. Synen på kapitalism som en främmande företeelse förstärktes kraftigt genom dess utländska ursprung. Följaktligen identifierade många kinesiska intellektuella kapitalismen med utländsk imperialism, och fördömde båda som ett intrång utifrån samtidigt som man började leta efter inhemska källor till en socialistisk pånyttfödelse av nationen. Dessa tendenser skulle hitta sitt starkaste uttryck i den maoistiska versionen av marxism-leninism.

Åren innan han anslöt sig till marxismen delade den unge Mao Zedong med de flesta andra kinesiska intellektuella i sin generation en djup antipati mot kapitalismen. I början av Fjärde maj-rörelsen hade han förvisso lockats av olika teorier förknippade med västlig kapitalism – individualism, liberalism och demokrati. Men hur tilltalande dessa idéer än hade varit kunde de inte mildra hans fientlighet mot kapitalismen som socialt och ekonomiskt system. Han såg kort och gott kapitalismen som en form av förtryck och utsugning och klumpade samman kapitalister med ”aristokratin” som fiender till vanligt folk.¹⁸ Och ofta använde han ”kapitalism” bara som ett nedsättande begrepp för alla sorters utsugning och ojämlikhet, där han ibland inkonsekvent använde det för att fördöma traditionella uttryck för sexuellt förtryck i Kina. Till exempel påstod han att slavarnas uppgift att koka te och laga mat var en följd av kapitalismen.¹⁹

¹⁸ ”The Great Union of the Popular Masses”, 21 juli 1919 i *RW*, vol. 1, s. 378-380.

¹⁹ Mao Zedong, ”The Question of Love – Young People and Old People”, 25 november 1919, *Ibid.*, s. 440.

Efter att ha övergått till marxismen gick det inte längre för Mao Zedong att beteckna gamla kinesiska traditioner som kapitalistiska. Men han ville inte gärna acceptera marxismen-leninismens syn att kapitalismen var ett nödvändigt stadium i den historiska utvecklingens allmänna mönster. Hans intresse för att organisera arbetare och ta itu med bourgeoisin i början av 1920-talet blev kortlivat. 1925 hade han upptäckt bönderna – och hans revolutionära visioner fokuserades nu under det närmaste kvartssekle på landsbygden. I ”Hunanrapporten” från början av 1927, där Mao presenterade sin syn på bonderevolutionen i dess mest primitiva form, nämner han varken kapitalism eller de moderna samhällsklasser som förknippas med kapitalistiska produktivkrafter.

När Mao på 1930-talet tvingades ägna sig åt frågan om kapitalism framställde han i allmänhet kapitalismen i Kina som oupplösligt knuten till utländsk imperialism. Detta tjänade till stöd för maoismens förnekande av att Kinas socialistiska framtid var beroende av den moderna kapitalismens sociala och materiella produkter – eller att den relativa bristen på kapitalistiska produktivkrafter utgjorde något hinder för att uppnå de revolutionärt socialistiska målen. ”Huvudmotsättningen” i det kinesiska samhället gick således inte mellan de samhällsklasser, som tillhörde kapitalistiska produktionsförhållanden, utan i stället, som Mao uttryckt det 1939, mellan ”imperialismen och den kinesiska nationen”.²⁰ Det var en tes som både tillgodosåg Maos nationalistiska böjelser och den anti-japanska enhetsfrontens behov.

Men Mao Zedong kunde ändå inte helt och hållet bortse från vad marxismen-leninismen sade om det progressiva hos kapitalismen i ekonomiskt underutvecklade länder. Inte heller kunde han ignorera Kominterns krav på behovet av en revolutionär process i två stadier, där det socialistiska stadiet skulle föregås av ett ”borgerligt-demokratiskt”, eller kapitalistiskt. Han försökte tillfredsställa kravet på att anpassa sig till ortodox ideologi, eller ge sken av att göra det, på samma gång som han stärkte den nationella enhetsfronten genom att lägga fram teorin om ”Ny-demokrati”.²¹

Maos text *Om ny-demokrati* utkom i början av 1940, när kommunisterna snabbt utökade sin armé och sitt territorium genom att mobilisera bönder i gerillakrigföring bakom japanernas linjer i norra Kina. Det var det närmaste som Mao någonsin skulle komma att godta marxismens syn att socialism förutsätter kapitalism. Han drog en klar skiljelinje mellan de borgerligt-demokratiska och socialistiska stadierna i revolutionen. I det inledande ”demokratiska” stadiet skulle den nationella bourgeoisin spela en avgörande roll som del av en bred revolutionär allians av fyra klasser – där också proletariatet, bönderna och småbourgeoisin (intellektuella, studenter, innehavare av små butiker, och så vidare). Dessutom medgav Mao att det fanns en nödvändig historiskt länk mellan kapitalism och socialism, då han konstaterade att den nya demokratiska revolutionens ”objektiva uppgift” i Kina var ”röja vägen för kapitalismens utveckling” och därmed slutligen mödosamt ”röja en ännu bredare väg för socialismens utveckling”. Och han konstaterade att den borgerligt-demokratiska eran skulle bli långvarig. Han bemödade sig om att som ”utopisk” kritisera ”teorin om en enda revolution” och uppfattningen om ”revolution i ett slag”. ”Med hänsyn till Kinas efterblivenhet”, skrev han 1947, ”kommer det under lång tid framåt att vara nödvändigt att tillåta en kapitalistisk sektor inom näringslivet, representerad av det stora övre skiktet av städernas småbourgeoisie och mellanbourgeoisien”.²² En delvis kapitalistisk ekonomi, liknande den som Sun Yat-sen förespråkade, som skulle flörera under överskådlig tid, var något Mao gång på gång upprepade.

²⁰ [Den kinesiska revolutionen och Kinas kommunistiska parti](#), Valda verk bd. 2

²¹ För en osedvanligt insiktsfull redogörelse för teorin och praktiken bakom begreppet, se Thomas Lutze, *New Democracy: Chinese Communist Relations with the Urban Middle Forces, 1931-1952* (3 vol.), University of Wisconsin-Madison, 1996.

²² ”Det nuvarande läget och våra uppgifter” Valda verk bd 4

Men hur användbar termen ”Ny demokrati” än skulle visa sig vara politiskt och ideologiskt är det högst osannolikt att Mao Zedong tänkte sig något längre utvecklingsförlopp halvvägs mellan kapitalism och socialism, som det kunde se ut som han talade om. Än mer osannolikt är att han blivit omvänd till en verklig marxistisk tro på det progressiva i kapitalismen, än mindre på marxismens betoning av att det framtida socialistiska samhället måste bygga på en fullt utvecklad kapitalisms materiella, sociala och kulturella landvinningar. Under större delen av sin revolutionära bana hade han hittat löftet om socialism inte genom utveckling av kapitalism, utan snarare genom ”folkets” massor – dvs bönderna – som brukade och bebodde förkapitalistisk mark. Som källor till revolution – och till socialism – vände han sig till dessa delar av det kinesiska samhället och den del av befolkningen som minst påverkats av kapitalismen. I detta avseende hyste Mao samma 1800-talsmässiga skepsis som de ryska populisterna beträffande marxismens tes att kapitalismen banade väg för socialismen. Som Herzen ett århundrade tidigare ansåg han att det var just avsaknaden av kapitalistisk utveckling som gav löfte om socialism. Som Mao senare skulle hävda var de efterblivna länderna mindre förgiftade av borgerlig ideologi än industriländerna i väst, där bourgeoisin och dess fördärliga idéer trängt in i ”varje vinkel och vrå” och kvävt viljan att göra revolution.²³

Mao Zedongs populistiska avvisande av tesen att kapitalismen utgör ett progressivt stadium i den historiska utvecklingen och en nödvändig förutsättning för socialism fick djupgående konsekvenser för såväl teori som praktik för marxismen i Kina. Ur det förkastandet följde synen på bönderna som den sant revolutionära klassen och relativt ointresse av proletariatet; synen på landsbygden som en källa till moralisk renhet och revolutionär energi medan städerna var nästen av lastbarhet och centrum för politisk reaktion; samt skepsis gentemot ”objektiva historiska lagar” för att i stället betona kraften i mänsklig vilja och medvetenhet. Huruvida dessa grundläggande avsteg från premisserna i marxistisk teori fortfarande på något meningsfullt innebar att Mao kunde betraktas som ”marxist” är en fråga som fordrar seriös granskning. Här räcker det kanske med att konstatera att Maos avvikelser från marxistisk ortodoxi tjänade väl revolutions behov i ett förkapitalistiskt samhälle, i huvudsak befolkat av bönder, och gjorde det möjligt för ett av marxister lett parti att ta makten genom att utnyttja upprorskrafterna på landsbygden och ”inringa och inta” de konservativa städerna.

Mao Zedong avvek inte bara från den ursprungliga marxismens grunder, utan också från leninismen. Mao var mästertlig när det handlade om politisk organisation, politiskt ränkspel och revolutionär strategi – och på dessa områden kan han mycket väl ha varit en ”naturlig leninist”, som han ofta har betecknats som. Men intellektuellt var han något annat än leninist. Lenin hade ärvt det gamla populistiska dilemma att kunna förena massornas ”spontanitet” med intelligentians ”medvetenhet” och löst det på ett avgörande sätt – intelligentians marxistiska ”medvetenhet” skulle tillföras massornas ”spontana” rörelse med en hårt sammanlänkad och ytterst disciplinerad partiorganisation. Mao Zedong kom aldrig med någon tydlig definition i rent leninistisk mening på förhållandet mellan partiets organiserade medvetenhet och massornas spontana medvetenhet. Frågan om förhållandet mellan ”medvetenhet” och ”spontanitet” förblev ett populistiskt dilemma, som bidrog till de växande spänningarna mellan partiledaren och partiets institutioner. Det var spänningar som stärkte, om än inte nödvändigtvis orsakade, Maos växande övertygelse att den sanna ”medvetenheten”, den förenade visdomen hos massor och parti, låg i hans egen person och tänkande. Det var hans tro på den egna politiska och ideologiska ofelbarheten – som Mao delade med sina medhjälpare i partiet och många bönder i Shaanxi – som gav näring åt det mycket speciella fenomen som Maokulten innebar.

²³ Mao Zedong, ”Reading Notes on the Soviet Union’s ‘Political Economy’”, i *Mao Zedong sixiang wansui* [Länge leve Mao Zedongs tänkande], Taipei: n.p., 1967, s. 333-334, i fortsättningen ”Reading Notes”.

Bakgrunden till Maokulten

Maokulten uppstod i Kinas otillgängliga landsbygdsområden i mitten av 1930-talet, den första tiden främst av spontan karaktär. 1936 hade den amerikanske journalisten Edgar Snow lyckats ta sig till de avlägsna kommunistiska basområdena i norra Shaanxi för att intervju den 44-årige Mao. ”Det fanns goda skäl till att folk påstod att han var osårbar”, skrev Snow om det faktum att trots att Mao ”hade varit med om tjugtals slag, en gång tillfångatagits av fiendesoldater och flytt och det högsta priset i världen hade satts på hans huvud, hade han under alla dessa år aldrig blivit sårad”.²⁴

Tron att Maos liv var ”förtrollat” hade delvis att göra med de heroiska insatserna under den Långa marschen, som avslutats ett år före Snows intervju. För dem som överlevt denna oerhörda årslånga flykt genom vildmarken, och de långt fler som hämtade inspiration ur undret att de lyckats överleva, uppstod en nästan religiös tro på Mao som profeten som lett sitt folk till det förlovade landet. Det var erfarenheter som försåg det revolutionära uppdraget, och Mao som dess oövervinnelige ledare, med en helig prägel.

Men det var bland de bönder som levde i de tidiga kommunistiska basområdena, kanske mer än bland veteranerna från den Långa marschen, som den växande Maokulten hade sina djupaste rötter. Edgar Snows noteringar från 1936 ger antydningar om bondebakgrunden till Maokulten. När han förmedlade sina första ”subjektiva intryck” av Mao avfärdade Snow förklaringen att någon enskild individ kunde bli Kinas frälsare, men icke desto mindre konstaterade han profetiskt:

men ändå förnam man otvivelaktigt en viss ödeskraft hos Mao. Det var ingenting snabbt eller blixtrande, utan ett slags solid naturvitalitet. Man kände att det osedvanliga hos denne man kom sig av den mystiska grad i vilken han syntetiserade och gav uttryck för miljoner kinesers och speciellt böndernas trängande krav – dessa utarmade, undernärda, exploaterade, icke läskunniga, men vänliga, generösa, modiga och just nu ganska upproriska mänskliga varelser som utgör majoriteten av Kinas folk.²⁵

Det var bland de utarmade bönderna i norra Shaanxi, som förgudandet av Mao Zedong började i slutet av 1930-talet. Som tidigare nämnts var Röda armén, formellt under befäl av Zhu De, känd som ”Mao-Zhu-armén”. Många bönder trodde att ”Mao-Zhu” var en och samma gudalika person, som skulle befria bönderna från förtryck och återställa rättvisa i världen. Myten om ”Mao-Zhu” skulle snart omvandlas till bara en Maomyt och den skulle alltmer genomsyras av gammal bondsk vidskepelse och traditionell kejserlig symbolism. Som för de stora kejsarna i gamla tider började porträtt av Mao, med solstrålar runt hans huvud, dyka upp i Yan’an. Mao Zedong gjorde inte mycket för att avråda dem som höll på att bygga upp en hjältekult kring hans namn och person, oavsett hur lite detta fenomen stämde med de marxistiska uppfattningar han företrädde.

Den folkliga dyrkan av Mao, som växt fram spontant under de första åren i Yan’an understöddes snart av officiella dekret. Korrigeringsrörelsen 1941-44, som var inriktad på att skapa ideologisk enhet och politisk sammanhållning i den spirande kommunistiska rörelsen, installerade Mao Zedongs texter som partiets ideologiska ortodoxi. 1941, det år då korrigeringsrörelsen officiellt startade, bestod den överväldigande delen av soldaterna i Röda armén och partikadrerna av relativt nyrekryterade, som anslutit sig till kommunisterna sedan striderna med den japanska armén satt igång i full skala 1937. Under de fyra år som gått hade antalet soldater i Röda armén femdubblats, till cirka 400 000 reguljära trupper, medan KKP kunde göra anspråk på 800 000 medlemmar. De flesta nyrekryteringarna var bönder från provinserna i norr, där kommunistiska enheter nu kontrollerade avsevärda områden; en del var studenter

²⁴ Snow *Röd stjärna* ...

²⁵ *Ibid.* [Obs slutet av detta citat, texten efter –, finns inte i svenska upplagan]

och intellektuella, som tagit sig till Yan'an från städer runt om i Kina för att gå med i den kommunistledda motståndsrörelsen mot den japanska invasionen. Ett av syftena med korrigeringsrörelsen, eller "tankeförändringen" var att indoktrinera nyrekryteringarna med grundläggande marxistiska och kommunistiska tankar, i enlighet med maoismens uppfattning att korrekta tankar leder till korrekt handlande. Ett nära förknippat mål med Korrigeringsrörelsen var att verkställa Maos uppmaning till "sinifiering av marxismen", dvs att anpassa både stil och innehåll i marxismen-leninismen till särdragen i Kina.

Redan från början av kampanjen gjordes det klart att "korrekt tänkande" inte handlade om marxism i största allmänhet, utan snarare om en "sinifierad" marxism – och att det senare utgjordes av Mao Zedongs specifika tolkning av hela den nedärvda massan av marxist-leninistisk teori. Fem av de tal Mao höllit året innan, om sådana ämnen som förändrade arbetsvanor och nödvändigheten att göra sig av med sådana felaktigheter som "utländsk formalism" (dvs, okritisk upprepning av sovjetiska idéer), blev nödvändiga delar av studierna under Korrigeringsrörelsen.²⁶ Stycken från Maos texter citerades nu ymnigt i de litterära och politiska publikationerna i Yan'an.

Att en gemensam ideologi accepterades, och i en del fall påtvingades, bidrog otvivelaktigt till den disciplin och politiska enighet, som krävdes för att överleva i den långa och bittra kampen mot de japanska inkräktarnas brutalitet – och därefter för att nå framgångar när inbördeskriget med Guomindang oundvikligen skulle återupptas. Men fastslåendet av maoistisk ideologisk ortodoxi ledde också till en osedvanlig koncentration av politisk makt i händerna på författaren till dem. Kanske handlade det om ett tillfälle då kraven från ett hårt revolutionärt krig sammanföll med de politiska behoven hos den revolutionäre ledaren.

Mao Zedong inskränkte inte sina krav på absolut ideologisk dominans till frågor om revolutionär strategi och militär taktik, områden där effektiviteten i hans idéer redan visat sig i praktiken. Han såg det också som nödvändigt att etablera sig om en ortodox och nyskapande marxistisk filosof, kanske för att rättfärdiga, eller för att dölja, sina avvikelser från marxistisk ortodoxi på så många områden. Precis som Lenin och Stalin tidigare känt ett behov av detta i svulstiga och omfattande filosofiska arbeten om "dialektisk materialism" lade Mao 1937 fram sina essäer *Om praktiken* och *Om motsättningar* som egna bidrag till marxistisk filosofi. Även om de hade förtjänsten av att vara mycket mer kortfattade och välskrivna än Stalins långrandiga verk om "materialistisk" filosofi, är originaliteten i Maos filosofiska texter tveksam och deras relation till hans innovationer när det gäller revolutionär strategi ganska ansträngd. Under korrigeringsrörelsen hyllades hur som helst de båda essäerna som nyskapande bidrag till utvecklingen av marxismens filosofiska tradition och blev obligatorisk läsning för intellektuella och kadrer inom partiet.

Korrigeringsrörelsen etablerade också Mao Zedong som slutgiltig skiljedomare när det gällde konstnärlig och litterär form. På våren 1942 sammankallade Mao två möten med många författare, konstnärer och andra intellektuella, som tagit sig till Yan'an för att gå med i den kommunistiska revolutionen och motståndet mot japanerna. Mao, som åberopade sig på såväl Lenin som Lu Xun, det moderna Kinas mest berömde författare, föreläste om åhörarnas sociala och politiska skyldigheter, krävde att författarna skulle sätta politiska kriterier över konstnärliga och tryckte på att "före uppgiften att fostra arbetarna, bönderna och soldaterna står uppgiften att lära av dem".²⁷

²⁶ Mao Tse-tung, "Förbättra våra studier", maj 1941, i VV bd. 3; "Korrigerera partiets arbetsstil", 1 februari 1942, *Ibid.*; "Bekämpa schablonmässigt skrivteri i partiet", 8 februari 1942, *ibid*; samt de två "Föreläsningar i ett forum i Yenan om litteratur och konst", 2 och 23 maj 1942, *Ibid*.

²⁷ Mao Tse-tung, "Föreläsningar i ett forum i Yenan om litteratur och konst", 2 och 23 maj 1942, *Ibid*.

Maos tal var mindre anmärkningsvärda för vad han hade att säga om konst och litteratur än för det faktum att han fastslog, att det nu var han, och kommunistpartiet, som helt och hållet bestämde vad som var godtagbar revolutionär litteratur och vad som inte var det. De möjligheter till politisk repression, som låg inneboende i detta anspråk stod i slående kontrast till de samhälleligt frigörande stämningar, som Yan'an kommit att symbolisera och som fått många intellektuella i städerna och studenter att ge sig av på den farliga resan för att ansluta sig till kommunisterna i nordväst. Den repressiva faran med att etablera ortodoxin på det litterära området var uppenbar också när Mao talade vid Yan'an-forumet. Flera månader innan detta forum sammankallats hade den kända författaren Ding Ling på Internationella kvinnodagen den 8 mars riktat skarp kritik mot partiets hyckleri i behandlingen av kvinnor i Yan'an. Hon avskedades som redaktör för den största tidningen i Yan'an, *Befrielsens Dagblad*, och bortförd för arbete på den kringliggande landsbygden i flera månader.²⁸ Wang Shiwei, en ung kommunistisk författare och översättare från Shanghai som flyttat till Yan'an 1936, drabbades av ett mer tragiskt öde. Även om hans satirer och bildstormande i flera år lett till upprördhet på officiellt håll var det 1942 som han råkade illa ut för sin kritik av den nya officiella hierarkin och belöningssystemet – tre olika sorters klädtilldelning och fem nivåer på mathållningen.²⁹ Wang utsattes för något som liknade en domstol med masskritik innan han till sist sattes i fängelse strax utanför Yan'an. Han avrättades när kommunisterna tillfälligt lämnade Yan'an 1947, tydligen på order av den kommunistiske generalen He Long – men tvärtemot vad Mao hade anbefallt.³⁰

Det var ironiskt – men inte ologiskt – att kommunister i Kina bestraffades för att ha gett uttryck för ”maoistiska” idéer. Mao Zedong hade ju ändå varit förespråkare för jämlikhet mellan könen sedan 1919, då han skrivit en rad känsloladdade artiklar om Fröken Zhaos självmord. Och hans ovilja mot byråkratisk rangordning och privilegier var välkända. Men det var en sak när Mao lade fram sådana tankar; något helt annat när andra gjorde det i form av kritik av det parti Mao ledde.³¹

Kanoniseringen av Maos texter under korrigeringsrörelsen var ytterligare ett steg i uppbygget av Maokulten och fogade ett skimmer av ideologisk ofelbarhet till den politiska dominans Mao redan uppnått inom KKP. Det bekräftade också åter den kinesiska kommunistiska rörelsens självständighet från Moskva. Det kinesiska partiet och dess ledare, sades det implicit, hade sin egen version av marxismen-leninismen, som var avpassad efter de historiska förutsättningarna i Kina. Nu var både ledaren och ideologin i Yan'an jämställda med sina motsvarigheter i Moskva. Det var en illa dold utmaning mot Stalins anspråk på universell ideologisk och politisk auktoritet inom den internationella kommunistiska rörelsen, men inte någon som Stalin lätt kunde avfärda, för den kom vid en tidpunkt då Sovjetunionen förde en desperat kamp för att överleva den massiva nazistiska invasionen.

Maokultens politiska kraft framgick fullt ut i april 1945 vid kommunistpartiets sjunde kongress. Medan det långa motståndskriget mot japanerna nu närmade sig sitt segerrika slut, kunde ledarna för ett parti som räknade 1,2 miljoner medlemmar samlas för att hylla Mao Zedongs ledarskap. Hans skrifter och tal utnämndes till partiets enda vägledning för framtiden

²⁸ Om Ding Lings essä av den 8 mars 1942 och dess politiska konsekvenser, se Merle Goldman, *Literary Dissent in Communist China*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967, s. 22-24, 93.

²⁹ Wang Shiwei, ”Wild Lilies” (Part Two), i Dal Qing, *Wang Shiwei and ”Wild Lilies”*, Armonk, NY: M E Sharpe, 1994, s. 20.

³⁰ *Ibid.*, s. 66-69.

³¹ Kollisionen mellan politiska krav och intellektuell integritet har varit föremål för många studier. Bland de mest intressanta är: Paul G Pickowicz, *Marxist Literary Thought in China*, Berkeley: University of California Press, 1981; Kung Chi-keung, ”Intellectuals and Masses; The Case of Qu Quibai”, doktorsavhandling, University of Wisconsin-Madison, 1995; Merle Goldman, *Literary Dissent in Communist China*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967), samt T A Hsia, *The Gate of Darkness*, Seattle: University of Washington Press, 1968.

och hyllades också för de framgångar som uppnåts. Alla delegater vid partikongressen öste beröm över Mao, men få gjorde det mer glödande än Liu Shaoqi, som nu var nummer två efter Mao i den alltmer hierarkiska partiorganisationen. Liu förklarade att Mao inte bara var ”den främste revolutionären och statsmannen i Kinas historia”, utan också ”den störste teoretikern och vetenskapsmannen” i Kina. Och han hyllade Maos tänkande som ett nytt och högre stadium i den universellt giltiga marxist-leninistiska teorin.³²

Maokulten började nu inte bara omfatta Maos tänkande utan också hans person. Snow hade 1936 konstaterat att ”hans personlighets roll i rörelsen var oerhörd”, men att det än så länge inte var fråga om ”någon ritual för en hjältedyrkan uppbyggd kring honom”.³³ Men hjälte-dyrkan skulle det snart bli, till en del spontan och till en del officiellt uppmuntrad. Utländska besökare i Yan’an i början av 1940-talet noterade att Mao var mindre informell och mer otillgänglig, både fysiskt och mentalt, även om han behållit ”en bondes personliga vanor”, som Snow uttryckte det. Porträtt av Mao började dyka upp på väggarna ute i byarna och på byggnader i de allt större kommuniststyrda områdena; en del var i full storlek och andra visade Maos ansikte upplyst av solstrålar på traditionellt kejserligt vis. I böcker och sånger dyrkades Mao som ”den store befriaren” och som ”befrielsens stjärna”. Den nya kommunistiska sången ”Östern är röd” dyrkade Mao på ett närmast Kristusliknande sätt: ”Östern är Röd, solen går upp, i Kina har en Mao Zedong fötts”.

Den tilltagande Maokulten gick hand i hand med att den politiska makten koncentrerades. 1941, i början av korrigeringsrörelsen, tvingades så gott som alla partiledare (utom Mao) att göra offentlig ”självkritik” för tidigare politiska och ideologiska misstag. Det rörde sig inte om någon vanlig politisk utrensning i betydelsen att Maos motståndare, tidigare och nuvarande, inte blev bestraffade och för det mesta fick behålla sina officiella ställningar. Men den påtvingade ritualen av självspäkning lämnade inte mycket kvar av tvivel om vem som var den högste ledaren.

Den obestridda och i grunden totala kontroll över KKP som Mao Zedong tillvällde sig under korrigeringsrörelsen fick sina formella uttryck på sjunde partikongressen i april 1945. Förutom posten som ordförande i politbyrå, partiets högsta beslutande organ, fick Mao nu ordförandeskapet för sekretariatet, det organ med vilket de högsta partiledarna utövade centraliserad kontroll över lokala partiorganisationer. Maos politiska herravälde utvidgades ytterligare genom att hans ideologiska monopol stärktes. Den nya partistadga som antogs av sjunde partikongressen förklarade nu formellt ”Mao Zedongs tänkande” som partiets vägledande ideologi.

Inbördeskriget: den avslutande fasen (1945-49)

När Japans nederlag i Stilla havskriget närmade sig förberedde sig både kommunister och nationalisterna på att återuppta det bara delvis avbrutna inbördeskriget. Enhetsfronten för motstånd mot den japanska invasionen hade till stor del bara funnits på papperet. Förutom att namnet på Röda arméns huvudstyrka ändrades till ”Åttonde routearmén” (i teorin en del av den nationalistiska armén) kort efter Xi’an-incidenten hade Mao Zedong inga planer på att låta sig placeras under Chiang Kai-sheks befäl. ”Åttonde routearmén” (tillsammans med den mindre Nya fjärde armén, en blandning av kommunistiska gerillaenheter i centrala Kina) förblev således ytterst under Mao Zedongs befäl. De kommunistiska och nationalistiska arméerna misslyckades inte bara med att upprätthålla samarbete i någon meningsfull betydelse i kampen mot japanerna, de stred också mot varandra, framför allt efter en sammandrabbning i januari 1941 då en stor styrka från Guomindang omringade och angrep

³² Liu Shaoqi, *Collected Works*, Hong Kong: Union Research Institute, 1968, s. 14, 30-31, 179.

³³ Snow, *Röd stjärna* ...

Nya fjärde arméns högkvarter i Anhuiprovin sen varvid flera tusen kommunistiska soldater dödades eller tillfångatogs efter en vecka av våldsamma strider. Både Mao och Chiang Kai-shek utgick från att inbördeskriget skulle återupptas i full skala så snart Japan besegrats.

Under de långa krigsåren hade kommunisternas styrka och popularitet växt enormt när de organiserade effektivt gerillakrig mot de utländska inkräktarna på landsbygden i norra Kina. Genom en kombination av nationalistiska och socio-ekonomiska krav, och löften om säkerhet, hade kommunisterna förvärvat stort stöd bland bönderna i norra Kina och betydande sympatier även i städerna, särskilt bland studenter och intellektuella. När nationalisternas armé flydde långt bort i västra Kina hade det gett kommunisterna möjlighet att bryta sig loss från sin utarmade fristad i norra Shaanxi och upprätta basområden i många delar av norra och centrala Kina. Våren 1945 hävdade Mao Zedong att 95,5 miljoner människor levde i de delar av landsbygden som var under kommunistisk kontroll. Röda armén hade vuxit till en mycket disciplinerad styrka på nära en miljon hängivna soldater, en 20-faldig tillväxt sedan 1937. Och lokala bondemiliser hade organiserats runt om i de nordliga och centrala provinserna.

Ändå tycktes Guomindang ha ett klart övertag när Japan kapitulerade i augusti 1945. Chiang Kai-sheks armé uppgick till 4 miljoner man, fyra gånger så mycket som kommunisterna. Dessutom hade nationalisterna, i motsats till kommunisterna, betydande flygstridskrafter och var försedda med stridsvagnar och modernt artilleri. Och nationalisterna hade stöd av USA, som försåg dem med stora penningssummor och vapen.

Återupptagandet av inbördeskriget dröjde – och gjordes mer komplicerat – av Stalin genom ett agerande som Mao måste ha betraktat som ännu ett sovjetiskt förräderi. Vid Jaltakonferensen i februari 1945 lovade Stalin i hemlighet Roosevelt och Churchill att Sovjetunionen inte skulle stödja de kinesiska kommunisterna och gick med på att Guomindang var det enda politiska partiet i stånd att styra Kina, en uppfattning som den sovjetiske diktatorn upprepade vid Potsdamkonferensen flera månader senare. I utbyte mot att gå med i kriget mot Japan (och inte stödja kommunisterna i Kina) fick Stalin löften om att återfå den kinesiska Östjärnvägen och Port Arthur, de eftergifter det tsaristiska Ryssland hade gjort efter att ha förlorat Manchuriet till Japan 1905.

Stalin informerade inte Mao Zedong om dessa ”storpolitiska” överenskommelser. Mao blev smärtsamt medveten om de hemliga överenskommelserna bara strax före den japanska kapitulationen i augusti 1945, då han nåddes av de oroväckande nyheterna att Sovjetunionen undertecknat ett fördrag om allians med Chiang Kai-sheks nationalistiska regering. KKP kunde nu inte längre förvänta sig någon sovjetisk hjälp när inbördeskriget återupptogs, trots att USA med säkerhet skulle fortsätta att stödja Guomindang. Mao var därför inte längre i stånd att motsätta sig sovjetiska påtryckningar om att försöka upprätta ”en koalitionsregering” med Guomindang – och i en sådan skulle KKP nu med säkerhet vara den underordnade parten. I slutet av augusti flög en dyster Mao till Chongqing för att träffa Chiang Kai-shek, som han inte sett sedan den första alliansen mellan Guomindang och KKP i mitten av 1920-talet. Han hade knappast glömt att Stalin under det revolutionära uppsvinget i mitten av 1920-talet hade tagit avstånd från de kinesiska böndernas ”excesser”, den revolutionära glöd som Mao så värtaligt hyllat. Stalin hade också varit arkitekten bakom den första alliansen mellan Guomindang och KKP, som gjort att kommunisterna lämnats försvarslösa mot Chiang Kai-sheks sovjetutbildade armé 1927. Stalin hade också backat upp de unga kinesiska kommunistledare, som bekämpat Mao sedan slutet av 1920-talet och som avsatt Mao från makten under Jiangxisovjetens period, en kamp som pågått ända till början av 1940-talet. Och nu, strax före segern mot Japan, med en inhemsk kommunistisk rörelse i Kina starkare än någonsin och redo att ta strid om makten nationellt hade Stalin åter förrått ett kommunistparti, som vägrade underkasta sig hans kontroll.

Mao hade ändå knappast råd med att öppet trotsa Stalin, hur ilsken han än torde ha varit över den sovjetiske diktatorn, för Sovjetunionen var den enda möjliga källan till stöd utifrån som kunde kompensera det växande amerikanska politiska, ekonomiska och militära stödet till Guomindang. Vidare var mystiken kring Moskvaskas auktoritet som det givna centrum för världsrevolutionen fortfarande stark, vilket hindrade öppna uttryck för kritik av översteprästen i vad som fortfarande kallades ”den internationella kommunistiska rörelsen”. 1945 var det omöjligt för Mao att öppet utmana Stalin, inte ens när den sovjetiske diktatorn vid den nyligen avslutade Potsdamkonferensen åter sagt att Guomindang var det enda politiska partiet i stånd att styra Kina.³⁴ Därför åkte Mao, plikttroget men dystert, till Chongqing för förhandlingar med Chiang Kai-shek. Han väntade sig att samtalen inte skulle leda någon vart, förutom att avvärja anklagelser om att han inte gjort allt som var möjligt för att undvika inbördeskrig.

Mao Zedong tillbringade sex veckor till ingen nytta i Chongqing, från slutet av augusti till början av oktober, då han vid fyra tillfällen personligen sammanträffade med Chiang Kai-shek. På ytan rådde en form av hjärtlig stämning, men båda bidade sin tid och agerade för att blidka den allmänna opinionen i Kina och politiker i Washington och Moskva. Mao och Chiang manövrerade för att skaffa sig fördelar i det avgörande inbördeskriget, som båda såg som oundvikligt. Båda ansåg, var och en på sitt vis, att ”politisk makt växer ur en gevärspipa”.

Sedan samtalen brutit samman och Mao den 10 oktober 1945 återvänt till Yan'an blev de militära sammandrabbningarna mellan kommunister och nationalisterna alltmer frekventa och intensiva. Sporadiska strider mellan de båda kinesiska styrkorna hade pågått under hela den åttaåriga japanska ockupationen. När japanerna kapitulerade i augusti 1945 hade de kommunistiska och nationalistiska arméerna förberett sig på de japanska truppernas kapitulation – och att skaffa sig vapen och territorium. När förhandlingarna i Chongqing var över ökade krigföringen, framför allt i Manchuriet där huvuddelen av de återstående japanska trupperna och vapenförråden varit förlagda. Manchuriet hade också mycket av naturtillgångarna i Kina och en stor del av dess obetydliga moderna industriella bas. USA blev nu också mer direkt engagerat i inbördeskriget i Kina. 50 000 amerikanska soldater skickades till norra Kina, där de ockuperade stora städer som därefter överlämnades till Guomindang. USA luftlandsatte också nationalistiska styrkor i Manchuriet för att inta strategiska punkter innan endera kinesiska eller ryska kommunister hade nått fram.

Sovjetunionens politik i efterkrigstidens Manchuriet var tvetydig och ofta motsägelsefull, en återspeglings av Stalins dubbla roll som arvtagare till det tsaristiska Rysslands expansionistiska ambitioner och hans ställning som ledare för en internationell revolutionär rörelse. I enlighet med överenskommelser mellan de allierade under kriget förklarade Sovjetunionen krig mot Japan den 8 augusti 1945. Bara en vecka före den japanska kapitulationen ockuperade sovjetiska trupper en stor del av Manchuriet, skenbart för att ta emot de japanska styrkornas kapitulation. Inledningsvis hjälpte ryssarna de kinesiska kommunisterna att inta territorium och skaffa vapen. Men i november, då striderna mellan Guomindang och kommunisterna skärptes, krävde ryssarna plötsligt att de kinesiska kommunisternas trupper inom en vecka skulle lämna de större städerna och transportlederna i Manchuriet och hotade att om det blev nödvändigt sätta in stridsvagnar för att driva ut dem.

Att Sovjetunionen avbröt sitt stöd till de kinesiska kommunisterna återspeglade delvis Stalins fruktan för en rivaliserande kommunistisk regim i Kina. Stalin hade redan talat om för Mao, om än indirekt, att den kinesiska revolutionen inte hade några större utsikter till framgång och hade rätt de kinesiska kommunisterna att ansluta sig till nationalistregeringen och upplösa

³⁴ James R Byrnes, *Speaking Frankly*, New York: Harper, 1947, s. 228.

Röda armén.³⁵ Mao måste ha uppfattat det sovjetiska agerandet i Manchuriet som ännu ett exempel på Stalins dubbelbottnade uppträdande. Hur som helst hade Mao inget annat alternativ än att beordra de kommunistiska styrkorna att dra sig tillbaka från städer och andra strategiska punkter. Men förhållandet mellan Mao och Stalin, som länge varit ansträngt, förgiftades nu ytterligare.

Spänningarna lättade tillfälligt våren 1946 då de sovjetiska trupperna drog sig tillbaka från Manchuriet och därvid överlämnade ansenliga mängder beslagtagna japanska vapen till de kinesiska kommunisterna. Men det ryska tillbakadragandet var inte totalt, de behöll de mest värdefulla delarna av Manchuriet som Stilla havshamnarna Dairen och Port Arthur. Frågan om att återlämna dem till Kina var ett av många problem i de kinesisk-sovjetiska relationerna, som Mao ställdes inför efter 1949 – och som inte skulle få sin lösning förrän efter Stalins död 1953.

Medan sovjetiska trupper höll på att dra sig tillbaka från Manchuriet manövrerade de nationalistiska och kommunistiska arméerna för att skaffa sig fördelar inför den slutstrid som både Mao och Chiang räknade med. Även om striderna mellan dem aldrig hade upphört hade fullskaligt krig dröjt på grund av USA:s försök att hitta en politisk uppgörelse. I det syftet hade general George Marshall, stabschef inom USA:s armé under andra världskriget och nu president Trumans speciella sändebud, kommit till Kina i slutet av december 1945. Men den vapenvila Marshall lyckades förhandla fram bröt samman fullständigt våren 1946 och på sommaren var Kina snabbt på väg att glida in i ett omfattande inbördeskrig.

1946 hade nationalisterna ett stort materiellt överläge. Guomindangs arméer uppgick till över 4 miljoner man, nära fyra gånger så mycket som antalet soldater i Röda armén, som nu döpts om till Folkets befrielsearmé (FBA). Nationalisterna var ännu mer överlägsna beträffande militär teknologi, inklusive ett betydande flygvapen, tungt artilleri och stridsvagnar. Den sortens moderna vapen hade kommunisterna så gott som ingenting av. Dessutom fick Guomindang många miljarder dollar i ekonomiskt stöd av USA. De beslagtagna japanska militära förråd som den retirerande sovjetiska armén i Manchuriet överlämnat till de kinesiska kommunisterna 1946 var ingenting i jämförelse. Nationalistiska generaler skröt med att de minst hade ett militärt övertag på tio mot ett gentemot kommunisterna. Och strax innan inbördeskriget bröt ut för fullt sade Stalin till Mao att de kinesiska kommunisternas sak var utsiktslös och rådde honom att försöka nå en överenskommelse med Chiang Kai-shek.

Även om Mao Zedong var övertygad om att kommunisterna skulle vinna militärt väntade han sig att kampen skulle bli utdragen. Delvis berodde hans självförtroende på att det rådde korruption och demoralisering inom Guomindang, vilket gjorde nationalistarmén långt svagare än det såg ut på papperet, en bedömning som delades av ett stort antal amerikanska officerare som varit förlagda i Chongqing under Stilla havskriget. Men en större anledning till Maos självförtroende låg i hans tro på den mänskliga viljans avgörande historiska roll, en långvarig voluntaristisk tro som stärkts åtskilligt av Röda arméns osedvanliga tillväxt under det anti-japanska kriget. När Kina nu sommaren 1946 slungades ut i ett fullskaligt inbördeskrig sade han till en amerikansk journalist: ”Vi har bara hirs plus gevär att förlita oss på, men historien kommer till sist att ge bevis för att vår hirs plus gevär är mäktigare än Chiang Kai-sheks flygplan plus tanks.”³⁶

Mao Zedong, som hade det övergripande kommandot över de kommunistiska styrkorna under det tre år långa inbördeskriget stod på höjden av sin ställning som militär strateg. Mao talade nu inte längre om att förlita sig på den sorts gerillataktik, som varit så framgångsrik mot

³⁵ Vladimir Dedijer, *Tito Speaks*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1953, s. 331; och Milovan Djilas, [Samtal med Stalin](#)

³⁶ ”Samtal med den amerikanska korrespondenten Anna Louise Strong”, *Valda verk* bd 4.

japanerna. Nu lade han tonvikten på vad han kallade ”rörlig krigföring”, den taktik han i mycket hade lånat av Sun Tzu, en militär strateg på 500-talet före vår tideräknings början. Denna urgamla taktik hade testats och utvecklats i Jinggangbergen i slutet av 1920-talet, under Jiangxi-perioden och på Långa marschen. Nu kom de att tillämpas i långt större skala, för den armé Mao ledde bestod inte längre av någon liten skara stridande som slogs bara för att överleva, utan en styrka på över en miljon soldater. Ändå användes även nu de beprövade metoderna från tidigare revolutionära epoker – överraskning, list, snabba rörelser, okonventionella manövrer, hemliga truppförflyttningar samt, vilket Mao särskilt framhöll, ”att koncentrera en överlägsen styrka för att kunna krossa fiendens styrkor en efter en”.³⁷ Han beordrade också Röda armén att avstå från att angripa stora städer och satsa på att ”utplåna fiendens effektiva styrka” hellre än att hålla en viss plats, och att undvika utnötningsstrider.³⁸ Men viktigast var kanske den gamla maoistiska taktiken att ”lura ut fienden på djupet”, som användes i stor omfattning vid den avgörande striden om Manchuriet.

När andra världskriget var över var Chiang Kai-shek fast besluten att ta kontroll över det vidsträckta och strategiskt viktiga Manchuriet. När den ryska armén drog sig tillbaka i mitten av 1946 skyndade sig Chiang att dit överföra drygt en miljon av sina bästa trupper och ockupera den forna japanska marionettstaten. De flesta var väl utrustade med nya amerikanska vapen och många fördes till nordost av det amerikanska flygvapnet. De utgjorde gräddan av nationalisternas armé.

Striden om Manchuriet blev delvis en personlig kamp mellan Mao Zedong och Chiang Kai-shek. Mao gjorde upp stridsplanerna för kampanjen i Manchuriet, precis som var fallet med de viktigare militära insatserna under inbördeskriget, som därefter i huvudsak verkställdes av kommunisternas Fjärde fältarmé under ledning av Lin Biao, den skickligaste av generalerna i Folkets Befrielsearmé. Och i ett avgörande läge av striden tog Chiang Kai-shek själv befälet över de nationalistiska trupperna i Manchuriet.

Det var inte något klokt beslut. När Chiang tog kommandot i Manchuriet var underhålls-linjerna och kommunikationerna överansträngda och trupperna demoraliserade och bringade på defensiven efter en rad briljanta manövrer av Lin Biaos armé. Som vanligt var Guomindangs styrkor nu koncentrerade längs järnvägarna och runt tre städer i centrala och södra Manchuriet – Changchun, Shenyang (som då var mera känt som Mukden) och Jinzhou (Chinchow). Den senare var minst av de tre, men också den strategiskt viktigaste hade Mao insett, eftersom staden var betydelsefull både för underhållet av Guomindangs trupper i Manchuriet och för deras reträtt. I början av september 1948 gav han Lin Biao order om att koncentrera sina styrkor och inta Jinzhou, och ”lämna fienden vid Changchun och Shenyang åt sig själv”.³⁹

När de stora Guomindangarméer som försvarade Shenyang och Changchun isolerats gav Lin Biao order om att större delen av hans armé skulle angripa staden Jinzhou. 13 kolonner – totalt flera hundra tusen man – kastades i snabb följd in mot de 100 000 nationalistiska försvararna. Staden intogs den 15 oktober, varvid hälften av de nationalistiska soldaterna gick över till kommunisterna. Försenade förstärkningar från Guomindanghåll krossades eller skingrades. Den 19 oktober föll Changchun och den 2 november Shenyang. Sammanlagt resulterade kampanjen i Manchuriet till att Chiang Kai-shek förlorade en halv miljon av sina bästa trupper, många av dem deserterade och gick över till kommunisterna. Lin Biaos fjärde fältarmé tredubblade närapå sin storlek och växte till över 800 000 soldater, som nu var väl

³⁷ Mao Tse-tung, ”Koncentrera en överlägsen styrka för att utplåna det ena efter det andra av fiendens förband”, augusti 1946, *Valda verk* bd 4.

³⁸ Mao Tse-tung, ”Det nuvarande läget och våra uppgifter”, *Valda verk*, 25 december 1947, *Ibid.*

³⁹ Mao Tse-tung, ”Operationsplanen för Liaohsi-Shenyangfälttåget”, 25 december 1947, *Ibid.*

utrustade med erövrade amerikanska vapen. Kampanjen i Manchuriet blev en illustration i gigantisk skala till effektiviteten i klassiska maoistiska militära principer.

Kommunisternas seger i inbördeskriget var naturligtvis inte i första hand resultatet av Maos militära briljans. Viktigare var det överväldigande stödet från bönderna, framför allt i provinserna i norr och de centrala delarna, till stor del ett svar på kommunisternas politik som gått ut på att lindra de mest akuta ekonomiska problemen för den utfattiga landsbygdsbefolkningen. Böndernas deltagande i det revolutionära kriget mot Guomindang – endera som rekryter i Röda armén eller lokala miliser, som givare av bidrag i form av varor eller pengar, som arbetare i de självförsörjande ekonomierna i blockerade kommunistiska basområden, eller meddelare av underrättelser – var det avgörande villkoret för ledningen av det Mao kallade ”folkkriget”. Och detta var i sin tur förutsättningen för att det skulle gå att tillämpa de olika former av militär taktik han utformat. Och hur effektiva dessa än var kunde de inte tillämpas framgångsrikt om inte armén haft verkligt folkligt stöd, som Mao gång på gång framhöll.

Banden mellan KKP och fattigbönderna hade stärkts under de sista åren av inbördeskriget då kommunisterna slog in på en politik med radikala jordreformer och delade ut mark tillhörig jordägare och rika bönder. Under det anti-japanska kriget, i enlighet med den nationalistiska enhetsfrontspolitiken, hade Mao hållit sig till en mycket återhållsam, reformistisk jordpolitik med betoning på sänkta arrenden, begränsning av ocker och främjande av kooperativa jordbruksmetoder. Men 1947 då inbördeskriget rasade gav Mao stöd till en radikal jordbrukspolitik, som godkände konfiskering av jordägarnas egendomar och utdelning av dem till jordlösa eller bönder med brist på mark. Till stor del var den radikala jordbrukspolitiken – som fortskred under den egalitära parollen ”mark till den som brukar den” – ett politiskt svar på en spontan radikalism från fattigböndernas sida och de var de till antalet flesta och mest nitiska anhängarna till kommunisterna och som också fyllde leden inom Folkets befrielsearmé.

Den sociala radikalism som präglades av utbrott av våldsamma klasskonflikter i byarna i norra Kina 1947 ledde till en viktig förändring av den kommunistiska revolutionens inriktning och karaktär. Under de åtta åren av japansk invasion och ockupation hade bönder (och andra) fylkats kring den nationalistiska fana Mao Zedong hissats och en rörelse som lovade att organisera motståndet mot utländska inkräktare och skapa någon form av stabilitet i den krigshärjade ekonomin. Även om maoismen alltid varit en doktrin som förenat nationalism och social revolution, en obekväm men kraftfull kombination, hade Mao under krigsåren dämpat de socialt revolutionära krafterna till förmån för nationell kamp och reformistiska åtgärder på det ekonomiska området. Under sista fasen av inbördeskriget var det emellertid klasskamp snarare än nationalism som drev på den revolutionära rörelsen, ett förebud om den våldsamma sociala revolution som skulle äga rum under den landsomfattande jordreformskampanjen 1950-52.

Enandet av Kina

Hösten 1948 hade Mao Zedong optimistiskt förutsagt att Guomindang kunde vara besegrat sommaren 1951.⁴⁰ Men det hela skulle rulla på fortare än han tänkt sig. Segern i Manchuriet i början av november 1948 visade sig vara avgörande, Guomindang blev demoraliserat, kommunisterna blev för första gången numerärt större, och vägen låg öppen för erövring av norra och centrala Kina. På mindre än fyra månader, från inledningen av den manchuriska kampanjen i oktober 1948 till avslutandet av kampanjen i norra Kina i januari 1949, hade Guomindang förlorat mer än en och en halv miljon soldater. Och Folkets befrielsearmé hade

⁴⁰ *Ibid.*

ökat till en reguljär armé med mer än 2 miljoner soldater och med starkt stöd av stora bonde-miliser och hjälptrupper.

När det militära och politiska läget blivit hopplöst bad Chiang Kai-shek om fred. Men Mao hade nu ingen tanke på några kompromisser och insisterade i stället på att krigsförbrytarna skulle bestraffas – och, vilket han gång på gång framhöll, Chiang Kai-shek var ”Kinas främste krigsförbrytare”, samt ”hövding för Guomindangs banditgång och Nankingregeringens bluff-president”.⁴¹ Den besegrade och demoraliserade Chiang lämnade chefsskapet för Nanjing-regimen – även om han inte gav upp den militära makt han fortfarande förfogade över – och det blev en allmän avmattning av striderna, medan andra nationalistledare försökte förhandla fram en fredlig lösning. I detta läge kom Stalin med ännu ett bidrag till de alltmer fientliga relationerna mellan Mao och Moskva. Strax före de kinesiska kommunisternas totala seger kom han med rådet att Folkets befrielsearmé inte skulle korsa Yangzifloden och att inbördeskriget skulle utmynna i en kommunistisk regim i norra Kina och en Guomindangstat i söder. Det skenbara syftet med detta upplägg var att förhindra en direkt intervention från USA:s sida. Troligare var att Stalin fruktade den utmaning mot Moskva Mao skulle bli som ledare för en rivaliserande kommunistiska regim i ett enat Kina. Hur som helst struntade Mao Zedong åter i Stalins råd och den 20 april gav han order om en allmän offensiv för att fullborda erövringen av fastlandet och ena hela Kina under kommunistiskt styre.

Den 21 september 1949, tio dagar innan han stod överst på Himmelska fridens port i Beijing för att med stolthet utropa bildandet av Folkrepubliken, firade Mao Zedong segern i revolutionen med ett tal inför Kinesiska folkets rådgivande politiska konferens, ett enhetsfrontsorgan som bildats 1946 i ett fåfängt försök att upprätta en koalitionsregering:

Meddelegater, vi är alla övertygade om att vårt arbete ska gå till mänsklighetens historia med ett bevis för, att det kinesiska folket, som utgör en fjärdedel av mänskligheten, nu har rest sig. Kineserna har alltid varit en stor, modig och arbetsam nation; det är endast i modern tid som de har kommit på efterkälken. Och detta beror helt och hållet på det förtryck och den utsugning, vilka utländsk imperialism och inhemska reaktionära regeringar utsatt dem för. Under mer än ett århundrade upphörde våra förfäder aldrig att föra obeveklig kamp emot inhemska och utländska förtryckare och i den kampen ingick 1911 års revolution som leddes av doktor Sun Yat-sen, vår store föregångare i den kinesiska revolutionen.... Vår nation kommer inte längre att vara föremål för smädelser och förödmjukelse. Vi har rest oss.⁴²

Åhörarna måste ha uppfattat Mao Zedong mer som en kinesisk nationalist än någon revolutionär marxist. Och så var det nog också för många i Kina och utomlands vid tiden för grundandet av Folkrepubliken Kina den 1 oktober 1949.

⁴¹ Mao Tse-tung, ”Uttalande om det nuvarande läget...”, 14 januari 1949, *Ibid.*

⁴² Mao Tse-tung, ”Det kinesiska folket har rest sig!”, *Valda verk* bd 5.

5. Mao Zedong vid makten: Nationalism och modernisering 1949-57

Stat, parti och klass

När Mao Zedong 1949 kom till makten i Kina kunde han inte – till skillnad från Lenin i Ryssland 1917 – räkna med att världsrevolutionen skulle bli världsrevolutionens *deus ex machina* som tryggade den av marxister ledda revolutionen i ett ekonomiskt efterblivet land. Den kommunistiska revolutionen i Kina hade först och främst varit en nationell rörelse, i stort sett isolerad från revolutionära strömningar internationellt. Även om Mao Zedong vid lämpliga tillfällen på övligt vis upprepade internationalistiska marxistiska målsättningar gjordes det på ett rituellt sätt. Marxismens princip att socialismen skulle vara en världsomspännande rörelse var inget som hade någon större betydelse för Mao Zedongs tänkande och agerande.

Den maoistiska revolutionens nationalistiska karaktär och inriktning underlättade åtskilligt den snabba konsolideringen av kommunisternas makt i Kina efter 1949. Kontrasten mellan Mao 1949 och Lenin 1917 är slående. Lenin var den förste marxisten att inse nationalismens revolutionära betydelse i koloniala och halvkoloniala länder. Men medan Lenin kunde utnyttja missnöjet hos förtryckta nationella grupper i Tsarryssland och på andra håll gick det knappast an för honom att göra det under den ryska nationalismens fana, som ju när allt kom omkring var förtryckarens nationalism. Mao Zedong å sin sida hade under den långa kampen mot den japanska invasionen blivit symbolen för nationellt motstånd mot utländska intrång i Kina. Bilden av honom som nationalistisk ledare breddade väsentligt det folkliga stödet för revolutionen, framför allt bland studenter och intellektuella i städerna, där kommunisternas organisatoriska förankring var svag eller icke existerande.

Mao Zedong kunde också räkna med annat, som underlättade ett snabbt uppbygge av det post-revolutionära styret. I motsats till Lenin hade Mao inte fientliga bönder emot sig i ett i huvudsak agrart land. De kinesiska kommunisterna hade segrat med enormt folkligt stöd på landsbygden – och många bönder fortsatte att dyrka Mao Zedong som en ”frälsare”. Maoisterna hade dessutom inte bara kommit till makten med sina egna organisatoriska former och administrativa metoder, de hade dessutom stor erfarenhet av att styra över stora befolkningar i basområden på landet. Till skillnad från bolsjevikerna 1917 kastades Mao och de kinesiska kommunisterna inte plötsligt in i den ovana rollen att regera. Mao kunde inte, som Lenin gjort, klaga över att revolutionen drunknade i byråkratiska strukturer som ärvts av den tidigare regimen.

Men dessa fördelar motverkades i hög grad av Kinas oerhörda ekonomiska efterblivenhet, som under ett helt sekel försatt befolkningen i den djupaste fattigdom. I början av 1900-talet var Kina känt i världen som ”hungersnödens land” och ”Asiens sjuke man”, ett efterblivet land även med asiatisk måttstock. Kinas moderna industriella sektor var liten och till största delen koncentrerad till fördragshamnar dominerade av utländska makter eller det av Japan kontrollerade Manchuriet. När Kinas sammanlagda industriella kapacitet var som störst (1936-37) var den en åttiondel av vad det redan efterblivna Ryssland kunnat uppvisa 1917 och en femtiondel (per capita) av de utvecklade länderna. Dessutom hade en stor del av denna magra industrisektor förötts av ett årtionde av krig och inbördeskrig (1937-48). Vidare tillkom att Sovjetunionen plundrade så mycket man kunde av industrierna i Manchuriet. 1949 var industriproduktionen bara hälften av vad den varit 1936-37. De kommunister som segrat politiskt hade inte bara ärvt en av världens mest efterblivna ekonomier, utan också en som låg i ruiner. De framsteg som skedde under Maos styre måste mätas utifrån denna eländiga utgångspunkt.

Första förutsättningen för ekonomisk återhämtning och utveckling var att ena Kina politiskt. Under mer än ett sekel hade centralmaktens traditionella strukturer fått förfalla under tyngden av byråkratisk korruption, utländsk aggression, inbördeskrig, bondeuppror, den gamla kejserliga regimen utvecklingsfientliga hållning och krigsherrarnas härjningar. Bristen på en duglig central regering

medförde att Kinas folk fick betala ett förfärligt pris för krigsherrarnas skövling, rovlystna jordägares väpnade gäng, utländska angripare, banditer på landsbygden och en stor kriminell undre värld i städerna.

Kanske bestod Mao Zedongs största insats i att revolutionen ledde till att Kina enades under en effektiv centralregering. Hur hårt den nya kommunistiska statens styre än var, medförde införandet av ordning och säkerhet enorma och omedelbara fördelar för den stora majoriteten av landets befolkning. Och Kinas enande var den främsta förutsättningen för den moderna ekonomiska revolution, som omvandlat Kina sedan mitten av 1900-talet. I den betydelsen utgör 1949 en milstolpe i Kinas historia som bara går att jämföra med år 221 före vår tideräknings början, då olika uråldriga feodalstater enades i ett kejsardöme under Qindynastin. Kejsardömet skulle överleva i nästan två årtusenden, om än med olika dynastier, och det utgjorde grunden till den klassiska kinesiska civilisationens stora landvinningar.

Den maoistiska staten utgjorde inte ett enkelt återupplivande av den gamla kejsarliga ordningen. Hur politiskt sofistikerat det gamla imperiet än sett sig, var dess byråkratiska apparat relativt ytlig och dess funktionssätt avhängigt av samarbete mellan olika jordägande eliter. Den kommunistiska staten däremot var en modern nationalstat. Den var långt starkare än sin klassiska motsvarighet, den trängde mycket djupare in i samhället, och dess byråkratiska apparat skulle snart nå ut även i de mest avlägsna byarna.

Mao Zedongs historiska roll som den som enade Kina och grundade den moderna nationen hyllades till och med av dem som fick lida under hans styre. När den dåvarande främste ledaren Deng Xiaoping 1980 var i färd med att bygga upp den post-maoistiska ordningen gav han de teoretiker, som höll på att utforma kommunistpartiets officiella kritik av Mao, rådet att ta hänsyn till såväl Ordförandens förtjänster som hans brister. Vid ett tillfälle sade Deng att ”det är inte bara porträttet [av Mao] som finns kvar på Tienanmentorget; det är minnet av den man som ledde oss till seger och byggde ett land.”¹

Tre månader innan han ställde sig uppe på toppen av Himmelska fridens port den 1 oktober 1949 för att formellt utropa bildandet av Folkrepubliken betecknade Mao Zedong den nya kommunistiska staten som en ”folkets demokratiska diktatur”. Den text där denna till synes oxymoroniska term belystes ses allmänt som fröet till maoismens version av marxismen.²

Det kan diskuteras om det var nyskapande eller inte, men idén om en ”folkets demokratiska diktatur” var mindre ett kreativt bidrag till marxistisk teori än en återspeglning av det dubbelbottnade och motsägelsefulla i dess maoistiska variant. Det dubbelbottnade är särskilt framträdande i Mao Zedongs sätt att behandla förhållandet mellan samhällsklass och politiskt parti.

Enligt Mao skulle den nya regeringen vila på en koalition av fyra progressiva (eller ”demokratiska”) klasser – proletariatet, bönderna, småbourgeoisin och den nationella bourgeoisin. Denna koalition av samhällsklasser skulle emellertid vars under ”kommunistpartiets ledning”, något som Mao var snabb att framhålla.³ Han lät dock underförstå att ”proletär hegemoni” kan förekomma tämligen åtskilt från det reellt existerande proletariatet, även om detta avsteg från marxismen sällan erkändes öppet i Maos arbeten. Det lilla proletariatet i Kina hade ju varit en politiskt inaktiv klass i över två decennier innan Befrielsearméns soldater tågade in i städerna 1949. Det är således knappast förvånande att när Folkrepubliken grundades, trots att de flesta städerna stod under kommunistisk kontroll, utgjordes mindre än 5 procent av kommunistpartiets 4,5 miljoner medlemmar av medlemmar av proletariatet – och den stora majoriteten av dem hade rekryterats bara helt nyligen, under de månader som gått sedan Folkets befrielsearmé erövrat städerna.

¹ Deng Xiaoping, intervju med Oriana Fallaci, *Washington Post*, 31 augusti 1980.

² ”Om folkets demokratiska diktatur”, 30 juni 1949, *Valda Verk*, 4

³ *Ibid.*

Mao Zedong ansåg det inte vara någon brådska med att i någon större utsträckning öka antalet verkliga proletärer i Kinas proletära parti. Andelen partimedlemmar som betecknades som arbetare växte bara långsamt de följande åren, trots att Kina genomgick en snabb industrialisering och arbetarklassen i städerna växte. Vid avslutningen av första femårsplanen 1957 var mindre än 13 procent av medlemmarna i kommunistpartiet arbetare, klart färre än andelen intellektuella. Den överväldigande majoriteten av partimedlemmarna under tiden efter revolutionen var bönder, precis som fallet varit under själva revolutionen.

Vilken var då, enligt Mao, den revolutionära klass, som skulle utöva ”proletär hegemoni”? Uppenbarligen inte proletariatet i sig, en klass som passivt hade väntat i städerna på att bli befriad av en armé bestående av bönder. Inte heller var det bönderna, den klass som faktiskt genomfört revolutionen. Hur mycket Mao än prisade böndernas revolutionära egenskaper såg han aldrig någonsin bönderna som klass som bärare av ”proletär medvetenhet”. Då återstod bara det kinesiska kommunistpartiet – en institution över och bortom alla samhällsklasser – som den livsdugliga revolutionära kraft, som skulle garantera Kinas övergång via det ”borgerliga” stadiet till dess slutgiltiga socialistiska och kommunistiska mål. Genom att ersätta en klass med partiet verkade Mao Zedong vara en superleninist. Det var ju ändå Lenin som hävdade att proletär medvetenhet var ett kännetecken för revolutionära intellektuella, den marxistiska elit av yrkesrevolutionärer med uppgift att förse den spontana massrörelsen med sin högre politiska medvetenhet. Men hur stor den historiska uppgift som Lenin tilldelade den revolutionära intelligentian än var, såg han det som självklart att städernas arbetarklass skulle utgöra massbasen för avantgardepartiet. Mao Zedong däremot ansåg det tillräckligt om kommunistpartiet vägledades av ”proletär medvetenhet”, oavsett hur partiets verkliga sociala sammansättning såg ut, för att kunna utföra sitt revolutionära uppdrag.

Maoismen utgör därmed en ytterligare försvagning av den organiska relationen mellan parti och klass, som den ursprungliga marxistiska teorin talar om. Mao avskilde inte bara ”proletär medvetande” från det faktiska proletariatet, han tillskrev det heller inte någon annan samhällsklass eller grupp. Frågan om var äkta medvetande återfinns blir således en oklar fråga i maoismens teori och praktik. Det var en fråga som fick än större spelrum under åren efter revolutionen, då Mao började ifrågasätta om kommunistpartiet var revolutionärt nog, en misstanke som skulle få omvälvande och slutligen katastrofala politiska konsekvenser.

Utöver det dubbelbottnade i Mao Zedongs tal om ”proletär hegemoni” var begreppet ”folkets demokratiska diktatur” bedrägligt också i flera andra avseenden. ”Folket” (grovt definierat som de fyra klasser som ingick i koalitionen) skulle enligt Mao få åtnjuta sådana rättigheter som yttrande-, församlings- och föreningsfrihet, medan diktatoriska åtgärder bara skulle vidtas mot de reaktionära klasserna. Men ingenstans nämner Mao de institutioner via vilka ”folket” skulle utöva sina demokratiska rättigheter. Å andra sidan rådde det inte minsta oklarhet om den nya statens diktatoriska funktionssätt. ”Statsapparaten, inberäknat armén, polisen och domstolarna, är det instrument med vilket en klass förtrycker en annan. Den är ett instrument för förtryckande av antagonistiska klasser; den innebär våld och inte ‘välvilja’.”⁴

Det är ett marxistiskt axiom att ”klasser bestämmer och inte partier”, som Trotskij en gång formulerade det. Men i Kina var det uppenbarligen så att det var kommunistpartiet som fattade de avgörande besluten, inte de klasser partiet påstod sig företräda. Närmare bestämt var makten inrymd hos en liten grupp av ledare för kommunistpartiet och till en utomordentlig grad koncentrerad i händerna på en man. Mao Zedong hade stigit fram ur den långa revolutionen med obestridd kontroll över kommunistpartiet och armén – och med oerhörd personlig popularitet som ledare för det anti-japanska motståndet, den som enat Kina som nation, som den som befriat bönderna. I ett land där politisk och militär makt stod över samhället och dess klasser blev det oundvikligt att Mao skulle bli Kinas diktator. Den personliga maktkoncentrationen symboliserades av att Mao tog på sig chefskapet för Folkrepubliken regering samtidigt som han behöll ordförandeskapet i partiet. Det var

⁴ *Ibid.*

partiet som skapade och kontrollerade den nya civila administrativa apparaten, på ungefär samma sätt som det kontrollerat armén. När Folkrepubliken bildades dominerade Mao Zedong alla tre institutionerna – partiet, armén och regeringen. Och hans makt ökade genom den storartade personliga prestige han åtnjöt som den kinesiska nationens befriare. Hyllningarna underblåste den växande personkulten av Mao Zedong, vilket i sin tur ytterligare ökade hans makt – och den mystik som omgav hans namn och person. Sällan i historien har så mycket makt och prestige funnits hos en enda person.

Ändå var den revolutionära framgången inte bara en politisk triumf för Mao. Det var en seger för en ledare, som solidariserat sig med de förtryckta klasserna i det kinesiska samhället, framför allt bönderna, och som härlett sin makt från dem. Hur mycket Mao än eftersträfvade personlig makt och folkets beundran (och förvisso trånade han efter båda i övermått) var han hela tiden djupt engagerad i böndernas sociala och ekonomiska befrielse – och i att krossa de klasser som varit privilegierade under den tidigare regimen. Att Mao och kommunistpartiet lade beslag på den politiska makten var det tydligaste resultatet av kommunisternas seger 1949, men deras politiska seger innebar också en radikal omvandling av de sociala förhållandena.

Men till stor del var den politik Mao förde de första åren av den nya regimen av det slag som vilken stark nationalistisk ledare som helst kunde ha fört, kommunist eller inte, under likartade historiska omständigheter. Främst bland Maos mål var de i högsta grad nationalistiska kraven på Kinas enande under en stark centralregering och att göra landet oberoende av utländska inkräktare. I ett land där traditionella former av auktoritet fallit sönder under över ett sekel var politisk centralisering ett allmänt krav. Avsaknaden av en duglig centralregering hade lett till att Kinas folk hade fått betala ett förfärligt pris i händerna på krigsherrar, korrupta byråkrater, rovlystna jordägare, banditgång på landsbygden och en stor kriminell undre värld i städerna. När kommunisterna enade Kina var det ett enormt framsteg, om än inte inledningen, i varje fall inte för ”folket”, till den demokrati Mao hade utlovat. För första gången på flera generationer kunde det kinesiska folket åtnjuta värdigheten av verklig nationell självständighet, en effektiv regering och en rimlig nivå av personlig säkerhet.

Medan kommunisternas enande av Kina var en betydande historisk prestation var det land Mao Zedong nu styrde bland de mest eländigt efterblivna på jorden. Dess 500 miljoner halvt utsultna invånare hade lidit länge och var nu ytterligare utarmade genom decennier av invasioner och inbördeskrig. Banditer härjade på stora delar av landsbygden, jordreformen återstod att genomföras på de flesta håll på landsbygden, städernas handel och industri hade tappat mark under krigsåren och drabbades ytterligare genom att många inom städernas bourgeoisie och den teknologiska intelligentsian flydde landet. Både i städerna och på landsbygden var arbetslösheten utbredd.

Det var det desperata ekonomiska läget och den nya regeringens isolering på en fientlig internationell arena som tvingade Mao Zedong att söka hjälp av Sovjetunionen. Den 6 december 1949, knappt två månader efter Folkrepubliken utropats, och medan striderna fortsatte mot rester av Guomindangs styrkor, klev Mao ombord på ett tåg i Beijing för den tio dagar långa resan till Moskva. Det skulle bli hans första (och enda) möte med Stalin och första gången den 55-årige Mao reste utanför Kinas gränser.

Mao och Stalin

Det var utan tvivel fylld av stor oro, som Mao Zedong förberedde sig på att förhandla med den sovjetiske diktatorn. Stalin hade kommit att personifiera Moskvas mystik som världsrevolutionens centrum. Mao hade plikttroget gett sina egna bidrag till Stalins ”personkult” och öppet prisat Stalin som ”alla förtrycktas räddare”. Samtidigt hade relationen mellan Stalin och Mao varit spänningsfylld i nära ett kvartssekel. Redan i ”Rapport om bonderörelsen i Hunan” 1927 hade Mao indirekt riktat kritik mot Stalins uppmaning att dämpa de kinesiska böndernas ”radikala excesser”. På 1930-talet följde sedan Maos långa kamp mot den stalinistiska fraktionen bland ”de återvändande studenterna”. Mao skulle till sist uppnå full kontroll över KKP, men det skedde i direkt utmaning mot den sovjetiske diktatorn – och skulle leda till Stalins fientliga hållning mot Mao. Stalins oro för

en kommunistisk stat, som han själv inte kontrollerade ledde honom till desperata och dumma ingripanden. Alldeles före maoisternas seger 1949 hade Stalin rått de kinesiska kommunisterna att göra halt vid Yangtzifloden och låta Kina bli uppdelat i två stater, en nationalistisk och en kommunistisk. Mao struntade i förslaget – men glömde ingenting. Han hade heller inte glömt att Stalin in i det sista hållit fast vid Chiang Kai-sheks regim. När Guomindangs huvudstad Nanjing i april 1949 erövrades av Folkets befrielsearmé var den sovjetiske ambassadören den ende utländske diplomat som följde nationalisterna till deras tillfälliga huvudstad i Kanton, en återspeglning av Stalins envisa uppfattning att en kommunistisk rörelse utanför hans kontroll inte kunde (och inte borde) komma till makten.

Oavsett hur mycket Mao såg sig tvingad att offentligt prisa Stalins ”revolutionära geni”, så hade han inte den sovjetiska diktatorns ”råd” att tacka för särskilt mycket. ”Den kinesiska revolutionen segrade genom att handla i motsättning till Stalins vilja ... Om vi hade följt Wang Mings metoder, eller med andra ord Stalins, kunde den kinesiska revolutionen inte ha segrat”, skulle han senare säga. Och Mao påminde om att ”när vår revolution segrade påstod Stalin att den var en bluff. Vi diskuterade inte saken med honom”.⁵

Men trots sin konfliktfyllda relation var Stalin och Mao beroende av varandra. När det kalla kriget skärptes i Europa var Stalin tvungen att se till att Sovjetunionens långa gräns mot Kina var säker. Och Kina var i desperat behov av militärt och ekonomiskt stöd utifrån. Långt innan kalla kriget skulle utesluta andra möjligheter till hjälp hade Mao dragit slutsatsen att Sovjetunionen var den troligaste hjälparen – och den mest önskvärda. Ett bra tag före segern i revolutionen hade han beslutat att ett kommunistiskt Kina med nödvändighet måste ”luta åt det ena hållet”. USA:s stöd till Guomindang under inbördeskriget stärkte Maos beslutsamhet att ”luta sig” mot den sovjetiska sidan.

Men efter att under två årtionden ha stått emot Stalins försök att kontrollera KKP hade Mao ingen tanke på att nu låta Kina underordnas Sovjetunionen. Därigenom trotsade han inte bara Stalin utan också många västliga bedömare, som var övertygade om att Maos Kina var en del av en monolitisk kommunistisk värld styrd av Moskva. Förhandlingarna i den sovjetiska huvudstaden blev svåra och långdragna och ofta på vippen att bryta samman. ”1950 diskuterade jag med Stalin i Moskva under två månaders tid”, skulle Mao senare erinra sig.⁶ Stalin var en hård förhandlare, men Mao svarade med att vara än tålmodig, än envis och ilsken. Han blev kvar i Moskva betydligt längre än han tänkt sig, under nio tålamodsprövande veckor innan en form av avtal kunde smidas fram. När Mao återvände till Beijing i slutet av 1950 kunde han bara göra anspråk på en partiell framgång. Han hade fått ett sovjetiskt löfte om militärt stöd om Kina blev angripen av Japan eller, följaktligen också, USA. I gengäld fick Mao svälja sin nationalistiska stolthet genom att erkänna att Mongoliet *de facto* var en sovjetisk satellit och även gå med på fortsatt rysk ockupation av Dairen och Port Arthur i Manchuriet. I ett separat avtal om ekonomiskt stöd gick Stalin bara med på futtiga penningssummor i form av krediter mot ränta. Men hur klen avtalet än var i rent ekonomiska termer gav det Kina en betydande tillgång till sovjetiskt vetenskapligt och tekniskt kunnande. Detta skulle visa sig väsentligt för framgångarna i den maoistiska kampanjen för snabb industrialisering, som skulle lanseras 1953.

Mao Zedongs enda sammanträffande med Stalin ledde till en fördjupad misstro mot den sovjetiske diktatorn. Officiellt fortsatte Mao att hylla Stalin som ”vår tids största geni” och han ställde sig bakom de så rikligt förekommande parollerna under Folkrepublikenes första år av typ ”Lär av Sovjetunionen” och ”Låt oss vara moderna och följ Sovjet”. Men i privata sammanhang var Mao kritisk mot Stalin, i bland på ett småaktigt och självupptaget sätt. Exempelvis sade han 1958 följande:

⁵ ”Tal vid Chengtu-konferensen”, mars 1958, i *Politiska skrifter: Tal och brev 1956-71*. Hädanefter TB

⁶ *Ibid.*

För att skrämma folk tillverkas Buddhabilder flera gånger större än den naturliga storleken ... Stalin var en sådan figur ... När kinesiska konstnärer målade bilder av mig tillsammans med Stalin [i början av 1950-talet] så gjorde de mig alltid en bit kortare än honom. Så böjde de sig för det moraliska tryck som Sovjetunionen utövade vid denna tid.⁷

Men Mao kom också in på mer allvarliga politiska och ideologiska skillnader med Stalin – och på kinesiskt missnöje med Moskväs inflytande i Folkrepubliken. Ett politiskt uttryck för detta var utrensningen av Gao Gang, den högste partiledaren i Manchuriet, kort efter Stalins död 1953. Mao trodde att Gao Gang var Stalins agent i Kina, med uppdrag att befrämja sovjetiska politiska och ekonomiska intressen i en region som historiskt hade stått i fokus för rysk expansionism. I december 1953 gav politbyrån, på Maos uppmaning, order om att Gao skulle arresteras för att ha upprättat ett ”självständigt kungadöme” i Manchuriet och för att ha konspirerat för att ta statsmakten. Det uppgavs att Gao Gang besvarat anklagelserna med att begå självmord. Även om inte Stalin nämndes i sammanhanget syftade utrensningen av Gao Gang till att eliminera Sovjets inflytande i Manchuriet.

Oavsett hur mycket Mao misstrodde Stalin var han ändå i början av 1950-talet övertygad om att det stalinistiska Ryssland var ”en stor och framstående socialistisk stat”. Och han ansåg att Stalin, trots alla sina misstag, banat väg för modernisering av ett efterblivet land och uppbygge av ett socialistiskt samhälle. Mao var därför ivrig att ta efter sovjetiska ekonomiska metoder och teknik för centralplanering, som låg i centrum för den första kinesiska femårsplan av snabb industrialisering 1953. Redan innan den sovjetiska modellen för ekonomisk utveckling antagits hade Mao till stor del upprättat den nya kinesiska staten på basis av stalinistiska politiska metoder. Precis som i Sovjetunionen dominerade kommunistpartiet samhället totalt med kontroll inte bara av alla viktiga ekonomiska, administrativa och medborgerliga organisationer utan också – via ett system av politiska kommissarier – armén. Partiets kontroll förstärktes av ett finmaskigt nät av den hemliga polisen. Trots sina ofta upprepade varningsord om att ”Kina fått lida mycket på grund av mekanisk överföring av utländska metoder” hade Mao uppenbarligen inga invändningar mot import av politiska och ekonomiska metoder från Sovjet – eller rentav arkitektonisk stil. Han hade ju ändå hyllat det stalinistiska Ryssland som modell för både modernisering och socialism.

När Mao i slutet av februari återvände till Kina, efter sitt komplicerade möte med Stalin, bodde och arbetade han i ett traditionellt hus i ett hörn av den gamla ”Förbjudna staden”, inte långt från Himmelska fridens port. Det var där, i det inhägnade område där höga företrädare för Qingdynastin en gång hade bott, som Mao för första gången sedan början av 1920-talet hade något som påminde om normalt familjeliv – i varje fall under de perioder då han inte befann sig på resa i det enorma landet. När han befann sig i Beijing, i genomsnitt sex månader om året, levde han med sin tredje hustru, Jiang Qing (en gång skådespelerska i Shanghai, som han gift sig med i Yan´an), deras dotter Lin Na och en dotter från sitt andra äktenskap, Li Min. Det största rummet i bostaden (där han skulle leva i under resten av sitt liv) blev Maos arbetsrum, där väggarna var fyllda av de tusentals böcker han samlat på sig sedan studentåren.

I närheten fanns hem och kontor åt Kinas mäktigaste politiska och militära ledare (bl a Zhou Enlai, Deng Xiaoping, Liu Shaoqi, Peng Dehuai och de övriga medlemmarna av politbyrån). Zhongnanhai, som detta avskilda och trädgårdsliknande hörn av det gamla kejserliga palatset kallades, blev hem och arbetsplats för de mest framträdande medlemmarna av en anmärkningsvärd generation av revolutionärer, som nu höll på att ombilda sig till härskare i världens mest befolkningsrika land.

I början av 1950-talet stod de kommunistiska ledarna i Kina enade. Även om det ytterst var Mao som fattade de viktigaste besluten var han noga med att först rådfråga sina kolleger och höra deras åsikter. Alla var eniga om att den första uppgiften bestod i att upprätta fast kommunistisk kontroll av politik och militära frågor i det väldiga landet, den viktiga förutsättningen både för att kunna

⁷ *Ibid.*

överleva politiskt och att återuppbygga den efterblivna och krigshärjade ekonomin. När Mao återvände från Moskva på senvintern 1950 satsade han först på att bygga en fungerande statsapparat och skola dugliga kadrer för att klara av de främsta administrativa uppgifterna. Uppgiften var skräckinjagande och måste verkställas i ett läge av extrem ekonomisk efterblivenhet och i ett vidsträckt land med bara ett primitivt (och till hälften förstört) transport- och kommunikationssystem.

I slutet av våren 1950 var Mao Zedong tillräckligt nöjd med de framsteg som gjorts i konsolideringen av kommunisternas politiska makt för att börja förbereda två riskfyllda företag. Ett var den landsomfattande jordreformen, utsatt att börja i juni. Det andra var att invadera Taiwan, dit Chiang Kai-shek och den nationalistiska armén flytt och där man nu allmänt väntade sig att slutstriden i det kinesiska inbördeskriget skulle utkämpas. Men striden skulle bli fördröjd – och under betydligt längre tid än någon hade väntat sig 1950 – av Koreakrigets utbrott.

Koreakriget

Ett komplicerat nät av provokationer och intriger – tillverkat av regimerna i Nord- och Sydkorea, Washington och Moskva – gör att bakgrunden till Koreakriget fortfarande är oklar. Men det står klart att det var Nordkoreas diktator Kim Il Sung, uppmuntrad av en slug Stalin (som såg till att inga sovjetiska militära styrkor blev engagerade, men som hoppades att Kina skulle tvingas bli indraget), som den 25 juni 1950 inledde en invasion i full skala för att ena den koreanska halvön. Även om Mao Zedong var sympatiskt inställd till nordkoreanerna, inte minst på grund av att många koreanska kommunister stridit tillsammans med Folkets befrielsearmé i Manchuriet mot japanerna och Guomindang, gjorde han inget för att uppmuntra äventyret. I själva verket tycks Mao inte ha blivit informerad om att nordkoreanerna planerade att ta till våld mot Sydkorea, ett amerikanskt militärt protektorat, förrän strax före invasionen. Mao skulle knappast ha uppmuntrat ett krig som innebar allvarliga risker för Kina i ett läge då man fortfarande brottades med att konsolidera den nya kommunistiska staten, då arbetslösheten var utbredd i städerna och banditer fortfarande strök omkring på landsbygden, då han bara helt nyligen gett order om demobilisering av stora delar av Folkets befrielsearmé, och då de bästa enheterna inom armén fanns baserade på kusten i söder för den kommande invasionen av Taiwan, uppenbarligen planerad att ske samma sommar. Först när USA:s massiva militära intervention drevit nordkoreanerna bakom 38:e breddgraden och när general Mac Arthurs ”marsch mot Yalu” direkt hotade Kinas gränser kom Maos beslut att intervensera.

Trupper från Folkets befrielsearmé, officiellt betecknade som ”Kinesiska folkets frivilliga”, började ta sig in i den norra delen av Korea i oktober 1950. Och så, i slutet av november, när Mac Arthurs styrkor stormade huvudstupa mot Yalufloden, och föll offer för Maos gamla revolutionära krigstaktik att ”lura ut fienden på djupet”, gick Folkets befrielsearmé massivt in i Kina och utsatte Mac Arthurs alltför utspridda styrkor för ett av de mest förödmjukande nederlagen i USA:s militära historia. På två månader, i januari 1951, hade de amerikanska styrkorna retirerat från så gott som hela norra Korea, och även en stor del av södern. De följande två åren utkämpade kinesiska och amerikanska arméer ett blodigt utnöttningskrig, i huvudsak längs den ursprungliga gränsen mellan Nord- och Sydkorea.

Det var ett kostsamt krig för båda parter, men särskilt för Kina, som saknade flygvapen och tungt artilleri. 150 000 kinesiska soldater stupade i Koreakriget och dubbelt så många blev allvarligt sårade. Bland offren fanns Mao Anying, äldste son till Mao Zedong från äktenskapet med den första hustrun, Yang Kaihui, dödad vid en amerikansk bombräd i slutet av november 1950.

Kriget blev en tung börda för den bräckliga kinesiska ekonomin, som precis börjat återhämta sig från ett årtionde av invasion och inbördeskrig. Även om Kina fick ekonomiskt och militärt stöd av Sovjetunionen var det betydligt mindre än vad som utlovats och inget luftförsvar ingick. Det knapphändiga ryska stödet blev ytterligare en källa till irritation i relationerna mellan Mao och Stalin.

Koreakriget innebar också att avslutningen på det kinesiska inbördeskriget fördröjdes. Krigsutbrottet i Korea i juni 1950 blev president Trumans förevändning för att ”neutralisera” Taiwan-sundet, vilket *de facto* gjorde Taiwan till ett amerikanskt militärt protektorat och förlängde livet för resterna av den nationalistiska regimen. USA:s intervention ökade också hotet om att inbördeskriget skulle återupptas, när Chiang Kai-shek nu hade aktiv amerikansk militär uppbackning. Knappt ett år efter att Folkrepubliken bildats stod den därför inför den dödliga kombination av inbördeskrig och utländsk invasion, som krossat så många revolutioner. Det hotet gjorde i sin tur repressionen mot inre politisk opposition mot den kommunistiska regimen än hårdare. I februari 1951 utfärdade Mao det drakoniska dekretet om ”Regler angående bestraffning av kontrarevolutionärer”, som i betydande utsträckning intensifierade repressionen mot verkliga eller inbillade motståndare till den nya regimen. En tid av terror krävde cirka två miljoner liv under jordreformen och andra masskampanjer för att konsolidera det kommunistiska styret i början av 1950-talet. Begreppet ”kontrarevolutionär” hade en vid tolkning och oräkneliga offentliga avrättningar förekom.

Även om det ekonomiska och mänskliga priset för Koreakriget var tungt gav det Mao Zedong oförutsedda politiska fördelar. Hotet om ännu en utländsk invasion av Kina, efter ett sekel av utländsk aggression, ökade det folkliga nationalistiska stödet kring Mao och den nya kommunistiska regeringen. Och kanske än viktigare, de första kinesiska militära segrarna – och att de kinesiska soldaterna (som så länge varit förlöjligade i väst) förmådde stå emot världens mäktigaste armé och uppnå ett dödläge – ledde till en enorm nationalistisk stolthet, som överskred konventionella politiska gränser. Hur kostsamt Koreakriget än var i människoliv och ekonomiskt stärkte det kraftigt och vidgade Mao Zedongs redan tidigare stora nationalistiska trovärdighet, och därmed hans personliga politiska makt.

Jordreformen

Den landsomfattande kampanjen för jordreform igångsattes i juni 1950, strax före Koreakriget, och avslutades just när detta, som *de facto* var ett kinesisk-amerikanskt krig, var på väg att övergå till en instabil vapenvila längs 38:e breddgraden, där fientligheterna hade startat. Även om de båda händelserna mer eller mindre sammanföll tidsmässigt, var de till stora delar utan koppling till varandra – förutom att den oro Koreakriget skapade ledde till en hårdare politisk utformning av jordreformen än kampanjen annars skulle ha fått. Vad Kina beträffar var Koreakriget en ren tillfällighet, i huvudsak tillkommen genom hemliga beslut i huvudstäder utomlands – Pyongyang, Seoul, Moskva och Washington. Jordreformen däremot var något som planerats sedan länge och vuxit fram ur den kommunistiska revolutionens samhälleliga logik. Huvudsyftet var att krossa den jordägande klassen, den elit som styrt Kina i två årtusenden, genom att konfiskera deras egendomar och dela ut dem bland fattigbönderna.

Jordreformer, i en eller annan form, hade skett i de områden på landsbygden som kommunisterna kommit att dominera militärt alltsedan Jiangxitiden. Under det anti-japanska motståndskriget (1937-45) förde Mao en alltmer återhållsam linje för jordreformer i syfte att bygga bredast möjliga enhetsfront, som också skulle inkludera patriotiska jordägare. När japanerna besegrats och inbördeskriget startat på nytt blev kommunisternas jordpolitik radikal i basområdena i norr, där unga bondeaktivister, som ville göra upp räkningen med jordägare och deras ”tyranter” på lokal nivå, fick fria tyglar. Det våld som detta ledde till bedömdes som onödigt, framför allt som det störde produktionen. Många kadrer anklagades för ”urskiljningslöst dödande” och deras agerande fördömdes som ”vänsteravvikelser”. Jordreformen avstannade till stora delar medan mer moderata riktlinjer skisserades. När kampanjen återupptogs i mitten av 1950 skedde det i överensstämmelse med vad Mao Zedong sedan länge tryckt på, nämligen att skydda ekonomiskt livskraftiga jordbruk tillhörde mellanbönder och rika bönder för att därmed stärka ekonomin på landsbygden. Även om avsevärt våld låg i kampanjens själva natur, något som skärptes på grund av den oro för kontrarevolution som Koreakriget medförde, var världshistoriens största agrara revolution i stort sett avklarad i början av 1953, utan att det hade lett till några större störningar av den känsliga balansen i Kinas omfattande jordbruksekonomi. I själva verket ökade jordbruksproduktionen avsevärt i

början av 1950-talet – även om uppgången hade mindre att göra med jordreformen än med att politisk ordning hade återställts och att handel och transporter kommit igång igen efter ett decennium av utländsk invasion och inbördeskrig.

Maos avsikt var att jordreformkampanjen skulle tjäna en rad olika politiska och ekonomiska syften – men hans främsta mål var att krossa godsägarklassen, den parasitiska resten av den lågadliga jordägarelit, som hade dominerat det kinesiska samhället sedan 300-talet före vår tideräknings början. Godsägarklassen var ekonomiskt onödig och samhälleligt icke önskvärd. De kinesiska godsägarna levde på jordräntor och ocker, men ägnade sig sällan åt produktiv verksamhet eller ens åt att organisera jordbruksproduktion. Som antropologen Fei Xiaotong sammanfattade det hela: ”Godsägaren har inget sätt att göra sig av med arrendatorn och skaffa sig intäkter direkt från jorden, men arrendatorn kan bruka jorden utan någon medverkan från godsägaren.”⁸

Skillnaden mellan produktiv och icke produktiv aktivitet intog en stor plats i Mao Zedongs sociala och politiska tänkande och sammanföll i detta avseende med marxismens syn på kapitalismens relativa progressiva roll. Sålunda förbjöd den nya jordlagen konfiskering av mark och utrustning, som godsägare använde för att driva privata industri- och kommersiella företag. Men rätt få kinesiska jordägare hade övergått till produktion av kapitalistiskt snitt och ännu färre undkom stormen från jordreformskampanjen genom att åberopa Maos distinktion mellan produktiv och icke produktiv verksamhet. Så fort kampanjen hade igångsatts av lokala kommunistiska kadrer gjorde ilska bönder, som både ville ha mark och hämnd, få distinktioner mellan godsägare som bedrev halvkapitalistisk verksamhet och de som helt ägnade sig åt förkapitalistiska produktionsätt av rentiärtyp. Många godsägare (och ännu fler i deras väpnade gäng) blev avrättade i det våld och de summariska rättegångar, som förekom när jordreformrörelsen svepte fram över landsbygden. Andra skickades iväg till arbetsläger. Men den stora majoriteten av de cirka 20 miljoner som klassificerades som medlemmar av godsägarfamiljer, och vars egendomar till största delen konfiskerades och delades ut till fattiga bondefamiljer, fick börja ägna sig åt att odla små jordlotter – trots att de fick behålla etiketten ”godsägare”, som nu blivit ett socialt och politiskt stigma som gick i arv. Kinas elit av jordäggande lågadel, den äldsta härskarklassen i världshistorien, som länge befunnit sig på nedgång, hade upphört att existera som samhällsklass när den maoistiska jordreformkampanjen avslutades i början av 1953.

Jordreformen drevs på av mäktiga såväl politiska som socio-ekonomiska överväganden. Kommunisterna hade vunnit ett överväldigande stöd av fattigbönderna (cirka 70 procent av hela befolkningen) genom att lova ”jorden åt den som brukar den”. Det löftet måste infrias om partiet skulle få behålla böndernas stöd.

Ett annat politiskt mål med jordreformen var att upprätta direkt kommunistisk makt i byarna. Den traditionella kejserliga staten, liksom dess efterföljare i Guomindang, hade härskat över byarna snarare än inom dem och förlitat sig på ”byäldste” utsedda av godsägare för att upprätthålla ordningen, driva in skatter och utöva de flesta rättsliga funktionerna. Den traditionella byråkratiska apparaten var sofistikerad, om än ganska ytlig på landsbygden. Den kommunistiska regeringen var den första i Kinas historia som upprättade central kontroll över byarna. Detta skedde till stor del genom jordreformkampanjen då unga lokala maoistiskt inspirerade aktivister slog sönder traditionella sociala och politiska relationer i byarna. Dessa unga kadrer blev de nya ledarna i byarna och eftersom de var knutna till en allsmäktig leninistisk partiorganisation blev de *de facto* representanter för den centrala parti-staten ute i byarna. Att den centrala statsmakten kunde tränga in i så gott som alla byar var den grundläggande förutsättningen för vad som senare skulle bli det viktigaste resultatet av jordreformrörelsen – Kinas industrialisering.

Mao hade insett det intima förhållandet mellan jordreform och industrialisering redan från början, långt innan det blev en del av konventionell akademisk visdom. När lagen om jordreform kungjordes i juni 1950 hälsade Mao den inte bara som en ”möjlighet till frigörelse”, utan också som

⁸ Fei Xiaotong, *China's Gentry*, Chicago: University of Chicago Press, 1953, s. 119.

”grundbetingelsen för industrialisering”. ”Bönderna utgör huvudparten av Kinas befolkning”, fortsatte han. ”Det var med deras hjälp segern för revolutionen vanns, och det är återigen deras hjälp som kommer att möjliggöra landets industrialisering.”⁹ Mao Zedong var väl medveten om, även om han inte ville säga det öppet, att Kinas industrialisering också skulle gå ut på att exploatera just de bönder som gjort revolution och fört honom till makten. Han visste också att jordreformkampanjen, genom att upprätta kommunistisk makt i byarna, skulle göra det möjligt för staten att utvinna det agrara överskott som kunde finansiera industrialiseringen.

Jordreformen medförde en viss social och ekonomisk jämställdhet i byarna och förbättrade tillvaron för böndernas majoritet. Men den ledde inte till någon fullständig social utjämning. Förvisso hade de stora godsägarna eliminerats. De medlemmar av den lågadliga jordägarklassen som överlevde fysiskt upptäckte att deras traditionella politiska inflytande och samhälleliga prestige var söndermulad och deras egendomar reducerade till vad de och deras familjer kunde odla på egen hand, i allmänhet cirka 90 procent av normen för byn. Men betydande ekonomiska skillnader – mellan fattig-, mellan- och rika bönder – kvarstod. ”Rika bönder”, som i allmänhet ägde dubbelt så mycket mark som de kunde odla själva – och som därför anställde arbetskraft eller arrenderade ut mark – lämnades till stora delar i fred av kampanjen för jordreform.

Att rika bönder och mellanbönder kunde överleva avspeglade den relativt moderata karaktären av Mao Zedongs jordbrukspolitik (i varje fall efter de allra första åren i Jiangxi), och hade under de revolutionära åren lett till anklagelser om att han ”gynnade de rika bönderna”. Men för Mao handlade det om att upprätthålla jordbruksproduktionen i ett samhälle som i det närmaste levde på existensnivå – och att låta egalitär socialpolitik underordnas detta allt överskuggande krav. Mellan- och rika bönders egendomar lämnades i stort sett intakta, eftersom de utgjorde de mest produktiva delarna av landsbygdens ekonomi.

Utplåningen av de lågadliga jordägarna som klass utgjorde kulmen på en stor social revolution. Men det var ingen socialistisk revolution. Jordreformen var i första hand en borgerligt revolutionär åtgärd, som skapade förutsättningar för utveckling av kapitalism på landsbygden. Det direkta resultatet av jordreformrörelsen blev ett system av individuellt ägande på familjenivå, där bondfamiljerna tilldelades officiella dokument som gav dem rätt att köpa, sälja, hyra ut och inteckna sina egendomar. Vidare kvarstod betydande halvt klassmässiga socio-ekonomiska skillnader inom landsbygdsbefolkningen.

Mao Zedong hade förutsett att resultatet av jordreformen i huvudsak skulle vara kapitalistiskt och han betecknade jordreformen som en ”anti-feodal” åtgärd, inte som en socialistisk. I enlighet med ortodoxa marxistiska scheman utgick han från att en anti-feodal revolution skulle leda till en ekonomi av kapitalistiskt slag. Dessutom förutsåg hans teori om ”Ny-demokrati” en längre period då betydande delar av Kinas ekonomi skulle fungera enligt kapitalistiska regler. Att jordreformen skulle få ett borgerligt resultat stred således inte med maoismens teori. Men den skulle snart kollidera med Mao Zedongs otålighet över historiens takt.

Jordreformen var en av de stora framgångarna för den maoistiska revolutionen, tillsammans med (men beroende av) nationellt enande och nationellt oberoende. Reformen kunde dock inte lösa de ekonomiska och teknologiska problem, som under så lång tid hade drabbat kinesiskt jordbruk och utarmat den stora majoriteten av bönder. Men det lindrade några av de värsta övergrepp, som godsägare, ”lokala tyranner”, penningutlånare och korrupta tjänstemän utsatt bönderna för. Det var ett viktigt steg på vägen mot ett livskraftigt jordbruk, som kunde förse Kinas enorma befolkning med tillräckligt med mat. På samma gång var jordreformen avgörande för Kinas industrialisering. Genom att koppla byarna till en nationell politisk struktur skapade jordreformkampanjen den avgörande mekanism, som gav staten möjlighet att utvinna ett växande överskott från landsbygden och finansiera programmet för snabb industrialisering, i stället för att låta överskottet slösas bort av jordägare och byråkrater på klassiskt parasitiskt vis.

⁹ ”Var en sann revolutionär”, 23 juni 1950, VV 5.

Mao Zedong var i första hand ansvarig för att planera och verkställa den landsomfattande jordreformkampanjen. Även om jordreformen kom att leda till långt mer våld än han förutsett – när väl böndernas uppdämda vrede mot sina förtryckare hade frigjorts och uppmuntrats – var Mao på det hela taget anmärkningsvärt framgångsrik i balansgången mellan böndernas sociala radikalism och behovet av att upprätthålla produktionen, när den mest avgörande samhällsekonomiska rörelsen under den post-revolutionära eran skulle sättas i verket.

Ironiskt i Kinas moderna historia är att Mao Zedong, ledare för ett parti som hade som mål att avskaffa privategendomen, ledde en borgerlig agrar revolution, som resulterade i upprättandet av ett småkapitalistiskt system av individuellt ägande för bönderna. Det var en motsägelse som orsakades av misslyckandet för borgerligt revolutionära rörelser i det moderna Kina, framför allt Guomindangs oförmåga att seriöst ta itu med problemen på den kinesiska landsbygden och böndernas svåra situation. Som det nu var ankom det på Mao att utföra vad de svaga borgerliga rörelserna inte klarat av.

Mao Zedong var väl medveten om jordreformens kapitalistiska karaktär och begränsningar. Som han senare skulle notera:

Att dela upp jorden är inget anmärkningsvärt – Mac Arthur gjorde det i Japan. Napoleon delade också upp jorden. Jordreformer kan inte kasta kapitalismen över ända och de leder inte heller till socialismen.¹⁰

Industrialisering

I januari 1953, när kampanjen för jordreformen gick mot sitt slut, tillkännagav den maoistiska regeringen Kinas första femårsplan för industriell utveckling. Inledningen av industrialiseringskampanjen stämde överens med den paroll Mao utformat 1949: ”Tre års återhämtning, tio års utveckling.” Och 1952 hade Kinas industri- och jordbruksproduktion också i stort sett återhämtat sig till nivåerna från 1936-37, topparna under förkrigsåren.

I början av 1950-talet vände sig Mao till Sovjetunionen för att få lära sig hur en socialistisk stat skulle industrialisera ett efterblivet land. I likhet med sin sovjetiska föregångare från åren 1928-32 låg den stora tyngdpunkten i Kinas första femårsplan på tung industri – till förfång för lätt industri och konsumtionsvaruindustri. Planen vilade helt på överföring av sovjetiska metoder, teknik, personal och starkt centraliserade kontrollmedel. Samtidigt stod Kina inför en långt större utmaning än Ryssland gjort. 1952 var den kinesiska industriella basen mindre än hälften så stor som motsvarigheten i Tsarryssland, medan Kinas befolkning var fyra gånger så stor som Rysslands. Dessutom, vad gällde läskunnighet, vetenskaplig och teknisk kunnighet och transportsystemet låg Kina betydligt sämre till än Tsarryssland. 1952 var jordbruksproduktionen per capita bara 20 procent av vad fallet varit i Sovjetunionen när Stalin 1928 lanserade den första femårsplanen, vilket innebar stora inskränkningar på vad som kunde utvinnas från landsbygdssektorn för att finansiera städernas industrialisering. De industriella framstegen under Maos epok måste därför ha detta som utgångspunkt.

I skenet av Mao Zedongs upprepade varningar mot ”mekanisk kopiering av utländska förebilder” förefaller det förvånande att kineserna så helhjärtat och okritiskt kom att omfatta den sovjetiska utvecklingsmodellen – och att Mao skulle ha gått i spetsen för att göra detta. Men det fanns ju ingen annanstans att vända sig. Under kalla kriget var ingen annan industrination villig att förse Kina med något som helst betydande ekonomiskt eller teknologiskt stöd. Mao Zedong ansåg att sovjetisk hjälp och sovjetiska råd hur som helst var mer önskvärda. Oavsett hur fyllda av tvister relationerna med Stalin varit under årens lopp ifrågasatte Mao ännu inte effektiviteten i den stalinistiska utvecklingsstrategin. I början av 1950-talet var Sovjetunionen ”socialismens land”, som Mao ofta sade, och den ekonomiska modell Kina skulle efterlikna.

¹⁰ ”Tal om filosofiska frågor”, 18 augusti 1964, *Politiska skrifter*.

Även om den reella ekonomiska hjälpen från rysk sida visade sig långt mer begränsad än förväntat – och bara uppgick till 3 procent av investeringarna under den första femårsplanen – var tillgång till sovjetisk teknologi och metoder för centralplanering nödvändiga om planen skulle lyckas. Mellan 1953 och 1957 hade Kinas industri en årlig tillväxttakt på 18 procent, enligt officiell statistik – eller 16 procent enligt beräkningar av de flesta utländska ekonomer. Hur som helst mer än fördubblades Kinas industriproduktion under femårsperioden. Särskilt viktiga framsteg skedde i sådana viktiga industrier som stål, tackjärn och elkraft. 1957 producerade Kina små men betydande mängder av lastbilar, traktorer, jetplan och handelsfartyg. Industrierbetarklassen hade ökat från 6 miljoner till 10 miljoner, medan stadsbefolkningen ökat från 70 miljoner till 100 miljoner under samma period.

Mao Zedong skulle snart revoltera mot de politiska och sociala konsekvenserna av industrialisering av sovjetisk modell – om än med ganska liten effekt. Oavsett hur oönskade de sociala effekterna var hade han ingen lust att överge (eller ens på allvar modifiera) ”satsningen på tung industri”, som fortsatte oförminskad under hela den politiska turbulensen under Mao. Den första femårsplanen blev inledningen till en massiv satsning på snabb industrialisering och urbanisering – men med oerhört höga mänskliga och miljömässiga kostnader. Över hela världen har det i första hand varit de fattiga som fått stå för den sortens kostnader. I Kina utvanns överskottet i jordbruket från utarmade bönder, en form av utsugning som skulle underlättas genom införandet av kollektivjordbruk 1956. Enda motiveringen för att exploatera de fattiga är, som Barrington Moore har skrivit, att utan industrialisering skulle de hela tiden få det ännu sämre.¹¹

Utvecklingsstadierna

För Mao Zedong var industrialisering nyckeln till att kunna förverkliga två av sina mest omhuldade visioner: för det första ville han uppnå det nationalistiska målet att göra Kina ”rikt” och ”starkt” i en värld dominerad av högt utvecklade industriländer; för det andra ville han göra Kina socialistiskt, vilket enligt marxistisk teori förutsatte en utvecklad industriell ekonomi. I Maos ögon var de båda målen omöjliga att särskilja. Socialism, enligt det sätt han härlett begreppet från den intellektuella traditionen kring Fjärde maj-rörelsen, var det högsta uttrycket för västlig modernitet – men Kina skulle inte behöva mekaniskt upprepa utvecklingsstadierna i väst för att uppnå socialism. Tack vare sin efterblivenhet, ansåg Mao, hade Kina samlat på sig den kreativa energin för att kunna ”ta språnget” till första ledet av världscivilisationen och undvika de värsta fasorna av kapitalistisk utveckling. I själva verket var det Kinas nationella uppdrag att uppnå en modern industrialisering och modern socialism samtidigt – och bli pionjären i detta avseende. Redan 1930 hade Mao förutspått att revolutionen otvivelaktigt skulle kunna utvecklas snabbare mot ett uppror i Kina än i Västeuropa.¹²

Konsekvenserna av detta messianska nationalistiska drag i Maos tänkande skulle inte bli fullt märkbara förrän 1958 då Mao satte igång den ödesdigra kampanjen för det Stora språnget framåt. I början av 1950-talet hölls de mer utopiska impulserna i hans revolutionära mentalitet tillbaka av ortodoxa marxistiska tankegångar. Enligt marxismen kunde socialismen bara byggas på kapitalismens ekonomiska och sociala grundvalar, vilket Mao var väl medveten om (men ovillig att erkänna), bara på basis av en mogen industriell ekonomi. Marx hade varnat för riskerna med historiskt omogna försök att upprätta socialism, i lägen där den kapitalistiska industrialiseringen inte hade utvecklats tillräckligt för att det skulle vara möjligt att för gott avskaffa privategendomen. Sådana brådmogna socialistiska revolutioner skulle bara leda till en grovhuggen social utjämning, som i sin tur skulle medföra mer extrem social ojämlikhet och allt hårdare former av politisk despotism.

Att Mao var medveten om Marx' varningar för att försöka påskynda historiens gång – om än bara indirekt, via andrahandskällor i form av sovjetisk marxist-leninistisk litteratur – antyds i hans egna återkommande varningar för riskerna med ”total jämlikhet”. Och hans messianska impulser hölls

¹¹ Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston: Beacon Press, 1966, s. 410.

¹² ”En enda gnista kan tända en präriebrand”, 5 januari 1930, VV 1.

tillbaka än mer genom ständiga stalinistiska varningar för riskerna med att ”hoppa över” de nödvändiga stadierna i den historiska utvecklingen, en förment form av trotskistiskt kätteri.

Ändå var Mao mer än lite tvetydig beträffande de av marxismen definierade ”historiska stadierna” och de materiella förutsättningarna för socialism. Å ena sidan tycktes han erkänna att en socialistisk ommöblering av samhället förutsatte en betydande nivå av industriell utveckling. Han förutspådde att det skulle krävas tre femårsplaner för att uppnå minimikraven för socialism och ett halvsekel för Kina att ”klara av att bygga ett starkt land med en hög nivå av socialistisk industrialisering”.¹³ Men Maos otålighet med historien tillät honom inte att luta sig tillbaka och vänta tills de industriella grundvalarna för socialismen var färdiga. Hans voluntaristiska tro att viljan och energin hos ett beslutsamt folk utgjorde den avgörande faktorn för socio-historiska framsteg fick honom också att tro att både socialismen och dess materiella förutsättningar kunde konstrueras samtidigt. Den 1 oktober 1953, på fyraårsdagen av grundandet av Folkrepubliken, tillkännagav Mao således att Kina hade inlett ”övergången till socialism”.

I mitten av 1950-talet innebar socialism för Mao framför allt statligt ägande eller kontroll av produktiv egendom, som i Sovjetunionen. Vad som i städerna återstod av privatägda industri- och handelsföretag nationaliserades *de facto* mellan 1953 och 1956. På landsbygden innebar ”övergången till socialism” först att man gynnade kooperativa former av arbetets organisering, första steget på vad som då sågs som en gradvis och frivillig rörelse mot kollektivt jordbruk.

Men en otålig Mao Zedong blev alltmer kritisk till de sociala och ekonomiska resultaten av Kinas ”övergång till socialism”, framför allt på landsbygden. Jordbrukssektorn var inte bara oförmögen till att generera tillräckligt med överskott för att kunna svara mot de ekonomiska behov som industrialiseringen i städerna medförde, efter jordreformen skapades dessutom snabbt ny ojämlikhet. I mitten av 1955 kom Maos attack:

Det står klart för alla att kapitalismens spontana krafter har vuxit oavbrutet på landsbygden under senare år, nya rika bönder har skjutit upp överallt liksom många välbärgade mellanbönder som strävar till att bli rika bönder. Å andra sidan, lever många fattigbönder fortfarande i armod på grund av att de har brist på produktionsmedel. En del av dem skuldsätter sig och andra säljer eller arrenderar ut sin jord. Om denna tendens får fortsätta obehindrat, är det oundvikligt att polariseringen på landsbygden förvärras från dag till dag.¹⁴

Mao var inte den ende som oroade sig över den snabba tillväxten av småkapitalism på landsbygden. Det var något som bekymrade de flesta i partiledningen, som försiktigt gav rådet att öka antalet ”halvsocialistiska” kooperativa jordbruk så att de vid slutet av 1957 skulle omfatta en tredjedel av Kinas 100 miljoner bondehushåll. Men Mao ansåg den lösning de flesta i partiledningen förespråkade vara helt otillräcklig. Han tog saken i egna händer. Den 31 juli 1955 förbigick han alla formella partiinstanser med ett tal om kollektivisering av jordbruket inför en informell samling av regionala ledare.¹⁵ Han krävde en snabbare ökning av antalet jordbrukskooperativ (med fortsatt privat ägande av jorden) och sedan av kollektivjordbruken (där privategendomen hade avskaffats och bönderna avlönades efter arbetsinsats).

Men vad som stod på spel var inte bara takten i förändringarna inom jordbruket. För Mao hade nu också indirekt väckt frågan om förhållandet mellan kommunistpartiet och dess högste ledare. Det gjorde han genom att tillskriva bönderna en spontan önskan om radikala sociala förändringar, genom att framställa sig själv som böndernas talesman, och genom att ställa böndernas radikalism (och deras ledare) i motsättning till konservatismen inom kommunistpartiet. Han inledde sitt tal med att förklara att medan bönderna kämpade för socialism ”stapplar [en del partimedlemmar] fram likt en kvinna med bundna fötter” och klagade på att andra gick för fort. ”Men som det nu ligger till

¹³ Li Fuchun, ”Report on the First Five Year Plan for Development in the National Economy of the People’s Republic of China in 1953-1957” i Robert Bowie och John K Fairbank (red.) *Comunist China, 1955-59: Policy Documents with Analysis*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1962, s. 48.

¹⁴ ”Om jordbrukets kooperativa omvandling”, 31 juli 1955, VV 5.

¹⁵ *Ibid.*

springer massrörelsen före medan ledningen inte kan hålla takten med den.”¹⁶ Partiföreträdare som klagade på att rörelsen för att upprätta kooperativ ”hade gått utöver massornas politiska medvetenhetsnivå” avslöjade bara sin brist på förtroende för bönderna.¹⁷ Det verkliga problemet var pessimismen och trögheten bland de ledande inom partiet.

Genom att ställa böndernas spontana radikalism i så bjärt kontrast till den byråkratiska konservatismen inom partiet, satte Mao Zedong sig själv över partiet och dess regler. Han kunde nu utge sig för att tala till partiet (och för det) som böndernas erkände ledare. Spänningarna mellan det leninistiska partiet som institution och partiets ledare, som länge varit under uppsegling, var nu fullt synliga.

Mao Zedongs tal den 31 juli 1955 fick inte bara oerhörda politiska följder. Det blev också startpunkt för en omfattande och frenetisk social rörelse, som ledde till att den enorma kinesiska landsbygden på lite mer än ett år var helt kollektiviserad. Fattigbönderna, som fortfarande utgjorde majoriteten på landsbygden, krävde en allmän social utjämning. Uppmuntrade av lokala maoistiska kadrer slog de snabbt samman privata jordbruk till ”jordbruksproducentkooperativ” – och sedan än snabbare dessa till kollektivjordbruk. Innan 1956 var till ända levde över 100 miljoner bondefamiljer, totalt cirka 600 miljoner personer, på kollektivjordbruk där privat egendom (med undantag för små familjelotter) var avskaffad och där bönderna (i varje fall teoretiskt) avlönades i enlighet med den socialistiska principen ”åt var och en efter hans arbete”.

Mao hade till en början trott att det skulle ta tio år att kollektivisera landsbygden. Nu blev till och med han förvånad över den storartade hastigheten, spontaniteten och kraften i den rörelse han satt i gång. Och han svarade på ett sätt som påminde om det revolutionära bildspråk med vilket han 1927 hade hyllat böndernas radikalism och spontanism i ”Rapport om bonderörelsen i Hunan”. Då hade han karakteriserat bonderörelsen som en grundläggande tornadoliknande kraft, som skulle sopa undan allt som stod i vägen. Med ett liknande bildspråk beskrev han nu kollektiviseringsrörelsen som en ”en rasande flodvåg som sveper undan alla demoner och odjur”, och tillskrev framgångarna sin uppfattning att bönderna var uppfyllda av ”en väldig reserv av entusiasm för socialismen”. Precis som han 1927 hade förutspått att revolutionära bönder skulle sopa bort alla partier och intellektuella, som inte ville ansluta sig till dem, ställde han nu böndernas radikalism mot konservatismen inom kommunistpartiet. Det var något synnerligen ovanligt för ledaren för ett leninistiskt parti.

Framgången för kollektiviseringsrörelsen stärkte Maos tro på böndernas radikalism, en klass fylld av ”revolutionär socialistisk aktivism”. Samtidigt stärkte den snabba framgången för kollektiviseringskampanjen hans egen övertygelse om att det var han personligen, som inkarnerade bonde-massornas intressen och förhoppningar. Maos tilltro till den inneboende socialismen bland bönderna – och övertygelsen att det var han ensam som var deras verkliga talesman – skulle snart få ett tragiskt uttryck i det äventyr som det Stora språnget framåt skulle utmynna i.

Ledare och parti

Kollektiviseringen av jordbruket 1955-56 är ett av de mest slående exemplen i historien på hur, vid något enstaka tillfälle, viljan hos en person kan ge upphov till en massiv social rörelse. Givetvis var det inte bara Mao Zedongs personliga auktoritet som ledde till kollektiviseringen av den kinesiska landsbygden. Det var de hundratals miljoner fattigbönder som svarade på Maos socialt radikala maningar som åstadkom den radikala omvandlingen av Kinas landsbygd. Men om inte Mao hållit sitt tal i juli 1955 är det högst osannolikt att bönderna skulle ha agerat på egen hand. Det gjorde de bara under vägledning av en Mao Zedong hyllad som en gud, en avspeglning av den fantastiska koncentrationen av makt och prestige i händerna på en enskild person.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

Motsättningarna mellan Mao Zedong och kommunistpartiet – som så tydligt framkom under kollektiviseringsrörelsen – är också ett dominerande tema i den korta men viktiga episod, som blivit känd som de ”Hundra blommorna” (1956-57). Hans tal i juli 1955 hade gett upphov till bittra känslor bland många av Maos kolleger. Mao hade ju när allt kommer omkring förbigått partiets högsta ledare och vänt sig direkt till bönderna för att sätta i gång en omfattande social rörelse och brutit mot accepterade regler inom partiet. Många inom partiledningen var inte bara oroliga för att rörelsen skulle leda till ekonomisk katastrof, utan också att sättet den tillkommit på skulle underminera kommunistpartiets leninistiska grundvalar och stärka Mao Zedongs diktatoriska tendenser. När kollektiviseringskampanjen redan var ett faktum samlades dystra partiledare i oktober för att formellt godkänna rörelsen.

Politiskt motstånd mot Mao och bitterhet över hans egenmäktiga agerande kvarstod emellertid och Mao försökte nu stötta upp sin egen auktoritet genom att vända sig till Kinas intellektuella. I ett tal inför politbyrån om jordbrukspolitiken (december 1955) gjorde Mao Zedong en ovanlig och oväntad invit om att intellektuella borde inta en mer självständig roll i det ekonomiska och politiska livet. Det var inledningen till den kampanj som skulle fortskrida under parollen: ”Låt hundra blommor blomma, låt hundra tankeriktningar tävla.”

1949 hade kommunisterna kommit till makten med stöd, eller i varje fall sympatier, från majoriteten av Kinas intellektuella. Under revolutionsåren utgjorde intellektuella 15 procent av medlemmarna i kommunistpartiet, en betydligt högre andel än städernas arbetare, den klass som partiet påstod sig företräda. Intellektuella hade dessutom spelat en viktig och ofta heroisk roll inom den revolutionära rörelsen, framför allt i kommunisternas underjordiska verksamhet i städer kontrollerade av Guomindang. Även om de flesta intellektuella skulle ha föredragit att ha egna demokratiska politiska organisationer, valde de flesta, i valet mellan kommunister och nationalisterna, kommunisterna som det mindre onda – och de flesta var också villiga att samarbeta med den nya revolutionära regimen.

Men de intellektuella skulle inte få det lätt under Folkrepubliken första år. Deras ”klassbakgrund” gjorde dem misstänkta i ögonen på en regim som kommit till makten med stöd av bönderna och tagit till sig böndernas misstänksamhet mot städerna och befolkningen där. Även om också Mao Zedong var sprungen ur städernas intelligentia kom han att personifiera dessa anti-urbana och anti-intellektuella stämningar under de dryga två årtionden han tillbringade på landsbygden. I början av 1950-talet blev intellektuella de främsta offren för regimen mål att trycka ner avvikande uppfattningar, de utsattes för upprepade kampanjer för ”tankereform” och ”ideologisk omskolning”. Det ledde till att många intellektuella, som 1949 hyst stora förhoppningar om den nya regimen, stöttes bort och drog sig undan till passivt tillmötesgående.

Missnöjet bland de intellektuella utgjorde inte så mycket något politiskt hot mot regimen som en fara för dess ekonomiska planer. När den industriella utvecklingen fortgick insåg de kommunistiska ledarna att fortsatta framsteg skulle kräva intensiv utveckling av vetenskap och teknologi och ökad utbildning på alla nivåer. Bara intelligentian kunde stå för dessa viktiga förutsättningar för modern industrialisering. Partiledningen gjorde därför en ansträngning utan motstycke för att försöka vinna de intellektuellas stöd och samarbete för nationens ekonomiska utveckling. Mao Zedongs tal där han lanserade parollen om de ”Hundra blommorna” var bland de första försöken att minska klyftan mellan den kommunistiska regimen och intelligentian. En månad senare, i januari 1956, tog premiärminister Zhou Enlai upp ”Frågan om de intellektuella” i ett tal, där intellektuella för första gången betecknades som ”en del av arbetarklassen” och involverad i det socialistiska uppbygget. Enligt Zhou var frågan om förhållandet mellan regeringen och de intellektuella inte så mycket politisk eller ideologisk, utan snarare teknisk; de intellektuella var inte tillräckligt många när det gällde vetenskaplig expertis och led brist på adekvata möjligheter och ekonomisk uppbackning. Vad beträffade de politiska friktionerna mellan intellektuella och staten berodde de i första hand på kommunistpartiets ”sektarism” och ”oresonliga” inställning till intellektuella. De bristerna skulle avhjälpas, lovade Zhou.

Det är högst osannolikt att Zhou skulle ha gett sig in på ett så känsligt ämne utan Maos godkännande. Men denna öppning till vad som skulle bli känt som kampanjen om de Hundra blommorna skulle tillfälligt avbrytas när Nikita Chrusjtjov den 25 februari 1956 höll sitt ”hemliga” tal med fördömanden av Stalin vid det sovjetiska kommunistpartiets tjugonde kongress.

De kinesiska ledarna kan ha blivit förvånade över en del av de mer bisarra aspekterna av Stalins person och metoder, som avslöjades i Chrusjtjovs tal. Men de var på intet vis okunniga om Stalins stora brott, även om de valt att hålla tyst om dem. Problemet för Mao och de andra ledarna inom KKP var hur de skulle förklara det omåttliga lovprisande de ägnat den sovjetiske diktatorn under årens lopp, nu när denne officiellt avslöjats som en blodtörstig tyrann. Även om Mao i privata sammanhang varit kritisk mot Stalin hade han utåt prisat den sovjetiske ledaren som ett stort revolutionärt geni och pionjären när det gällde att bygga socialismen.

Problemet för de kinesiska ledarna handlade inte bara om att det var personligen besvärande med åren av panegyrik över en diktator som nu stod utpekad för en dyster lista över brott, som Chrusjtjov så livfullt, om än selektivt, beskrivit. Än mer omskakande var att Stalins bana reste allvarliga moraliska och historiska tvivel om det sovjetiska ”socialistiska” system som Kina så nitiskt försökte efterlikna.

Mao svarade på Chrusjtjovs tal i början av april med en lång essä med den otympliga rubriken *Om de historiska erfarenheterna av proletariats diktatur*. Mao gick med på att Stalin gjort sig skyldig till ”allvarliga misstag” under sina sista år. Men han var kritisk till att Chrusjtjov skyllde alla misstag och all ondska på vad Chrusjtjov betecknat som ”en persons egensinne”, medan han tillskrev partiet och leninismen alla framsteg som gjorts. Stalin, framhöll Mao, måste bedömas i det historiska sammanhanget för den internationella kommunistiska rörelsen, för hans gärningar ”bar tidens stämpel”. Stalin måste därför tillgodoräknas Sovjetunionens framgångar, lika mycket som han gjordes ansvarig för bristerna. Och eftersom framgångarna i Maos ögon övervägde bristerna var den historiska bild Mao tecknade i allmänhet positiv, om än inte på något sätt okritisk. Bland det Stalin uppnått och som Mao framhöll var industrialisering och kollektivisering – precis den politik som Mao höll på att genomföra i Kina.

Det verkliga problemet för Mao med Chrusjtjovs tal – och det gällde specifikt Mao – var frågan om ”personkulten”. En viktig del av sovjetledarens tal, och hans förklaring av Stalins brott, var anklagelsen att Stalin ”ställt sig över [kommunist]partiet” och skapat en personkult, som placerat honom över all kritik. Chrusjtjovs kritik var riktad mot den nu döde Stalin, men kinesiska ledare kunde uppfatta det som lika träffande för Mao Zedongs del, och denne var i högsta grad i livet. Hade inte Mao ”ställt sig över partiet” när han, bara sju månader före Chrusjtjovs avslöjanden, i juli 1955 hållit ett tal, där han startade kollektiviseringen av jordbruket? Och hade han inte ägnat sig åt att bygga upp en ”personkult” under större delen av två decennier?

Mao Zedong tog upp den känsliga frågan om ”personkulten” i sitt svar på Chrusjtjovs tal, men hans svar var ganska svagt och föga övertygande. Han upprepade marxismens standardargument att kulten av en individ var uttryck för en ”patriarkalisk” inställning med rötter i ”småproducenternas [dvs. böndernas] ekonomi”. Att den skulle komma till uttryck i ett föregivet socialistiskt samhälle, skrev Mao, berodde på ”giftiga ideologiska rester från det gamla samhället”, som ”finns kvar i folks sätt att tänka under lång tid”. Om det bara var naturligt att kraftfullt hylla Stalin för hans bidrag till socialismen var det olyckligt att han gett efter för efterblivna ideologiska influenser.

Maos kommentarer innebar att problemet med ”personkulten” inte var någon socialistisk produkt, utan snarare en rest från den förrevolutionära tiden. Hur som helst var Mao säker på att problemet inte kunde uppstå i Kina eftersom KKP, hävdade han, ”oupphörligt kämpat mot att man ska upphöja sig själv och mot dyrkan av enskilda”. Dessutom fortsatte KKP att förlita sig på ”masslinjen” och att vidmakthålla en tradition av modest och återhållsam livsstil bland dess ledare. Så såg Maos

botemedel ut mot ”personkulten” – strax innan kulten av honom själv, som redan var rätt påträngande, skulle blomma upp i storartad omfattning.¹⁸

Kinesiska kommunistledare som fruktade Mao Zedongs växande makt – och hans brott mot leninistiska organisationsregler – begagnade sig av Chrusjtjovs tal för att kunna reducera Maos alltmer godtyckliga styre. Sådana försök skulle komma till uttryck under åttonde partikongressen i september 1956, den första sedan 1945. Mötet dominerades av Liu Shaoqi och Deng Xiaoping, veteraner som bestämt sig för att hindra Mao från att gå utanför partiets leninistiska regler. De betonade principen om ”kollektivt ledarskap”. För att stärka detta ströks meningen om att KKP ”vägledes av Mao Zedongs tänkande” ur partistadgan. Maos makt skulle ytterligare reduceras när åttonde partikongressen återinförde posten som generalsekreterare, som övertogs av Deng Xiaoping och gav honom möjlighet att utöva avsevärd kontroll över partiets organisatoriska apparat. Mao skulle senare, med en rejäl överdrift, klaga över att hans åsikter 1956 bemötts med ”likgiltighet” av många partiledare.

Men 1956 ägnade sig Mao åt mer än att klaga. Efter att ha gjort sig av med, eller i varje fall grävt ned, de frågor som väckts av Chrusjtjovs tal återgick han till uppgiften att återfå stödet av intelligentian och ge nytt liv åt den kampanj han och Zhou Enlai startat under vintern. Men medan Zhou och andra partiledare främst var intresserade av att få intellektuella att samarbeta i arbetet på modern ekonomisk utveckling, hoppades Mao också kunna använda intelligentian för politiska syften. Genom att uppmuntra intellektuella som inte var partimedlemmar att utmana kommunistpartiet utifrån trodde Mao att han skulle kunna skaka om den leninistiska apparat, som blivit stel, konservativ och starkt byråkratisk – och skapa förutsättningar för att han mer fullt ut skulle kunna hävda sin ideologiska och politiska auktoritet.

I mars 1956 återupptog Mao kampanjen kring de Hundra blommorna och manade intellektuella och vetenskapsmän att öppet uttrycka och debattera sina idéer. Maoistiska ideologer kritiserade sarkastiskt partikadrer för deras arrogans och okunnighet och ställde dem till svars för deras klumpiga sätt att undertrycka de insatser vetenskapsmän och författare gjorde. Företrädare för partiet motsatte sig den nya maoistiska politiken och intellektuella var misstänksamma. Men sommaren 1956 dristade sig några intellektuella till att utmana kommunistpartiets ortodoxa syn på konst och litteratur, som fastslagits under korrigeringskampanjen i Yan'an. Hittills förbjudna verk publicerades och demokratiska idéer, som varit förbjudna under lång tid, diskuterades. Den första fasen av ”blommandet och tävlandet” var emellertid begränsad både till omfång och innehåll. Och partiledare använde den anti-kommunistiska revolutionen i Ungern i november 1956, som börjat som intellektuellt missnöje, som förevändning för att helt avsluta de Hundra blommorna och bestraffa de kritiska röster, som hörsammat Maos inbjudan. Rörelsen skulle emellertid återuppträda, och i långt större skala, efter Mao Zedongs uppmärksammade tal ”Om det rätta sättet att behandla motsättningar inom folket” den 19 februari 1957.¹⁹

Maos anförande inleddes med det inte särskilt nydanande konstaterandet att motsättningar existerade också i ett föregivet socialistiskt samhälle och att en del av dessa motsättningar kunde utvecklas till antagonistiska klassmotsättningar mellan ”folket” och dess ”fiender”. Eftersom Mao från sina kontakter med filosofi under ungdomsåren funnit att motsättningar fanns i alla företeelser, och tolkat detta till marxistiskt idiom i sina texter under Yan'an-tiden, var det knappast någon som höjde på ögonbrynen när detta nu formulerades på nytt. Vad som var nytt – och politiskt explosivt – var Maos betoning av motsättningen mellan ”ledarna och de ledda” och hans påpekande att i vissa frågor kunde partiledarna ha fel och ”folket” rätt. Bara genom öppen debatt och fri tävling mellan idéer och ideologier, sade Mao, var det möjligt att skilja mellan korrekta och felaktiga idéer – för ”riktiga och bra saker har ofta betraktats inte som välluktande blommor utan som giftigt ogräs”. Eftersom det var fullt möjligt att partiet och dess ledare gjorde misstag var det viktigt att de utsattes

¹⁸ Mao Tse-tung, *On the Historical Experience of the Dictatorship of the Proletariat*, Peking: Foreign Languages Press, 1961, s. 7-18. [På nätet: [On the Historical Experience of the Dictatorship of the Proletariat](#)]

¹⁹ ”Om den riktiga behandlingen av motsättningar inom folket”, 27 februari 1957, VV 5.

för kritik av ”folket” och ”stort behov av att höra andra åsikter än sina egna”, framhöll Mao. Intellectuella, som en del av ”folket” uppmanades således att kritisera kommunistpartiet och ”utöva uppsikt” över det.²⁰

Men denna till synes demokratiska uppmaning till ”folket” att ”kritisera” partiföreträdare och deras politik hade en politisk innebörd, som var långt ifrån demokratisk. Om folk nu hade rätt att säga vad de ville hur skulle då deras röster, och deras kollektiva stämma, kunna göra sig hörd i ett vidsträckt land utan demokratiska institutioner? Om folket hade rätt att yttra sig fritt vem skulle då kunna vara dess talesman om inte Mao Zedong själv? Mao var ju ändå den som lett folkets revolution, chef för folkets regering och ordförande för det parti, som gjorde anspråk på att företräda den stora folkmajoritetens intressen. Vidare kunde Mao hävda speciella band till massorna på ett sätt som ingen annan kommunistisk ledare. Den politiska poängen, och effekten, med Maos tal om att behandla ”motsättningar inom folket” var att befria Mao från partiets leninistiska disciplin och ge honom möjlighet att kritisera partiet utifrån, i sin roll som högste talesman för ”folket”.

Än mer olycksbådande för partiledarna var en annan tråd i talet. Även om Mao höll med den officiella partidoktrinen om att exploatering mellan klasser i stort sett försvunnit i ett nu ”socialistiskt” Kina, höll han ändå fast vid att ”klasskampen är på intet sätt slut”. Nu handlade det emellertid inte om klasskamp mellan proletariatet och bourgeoisin som faktiska samhällsklasser, utan i stället om en kamp mellan deras respektive ideologier, som överlevt sina ursprungliga klassföreträdare. Det var kampen mellan idéer, som skulle avgöra Kinas framtid. Som Mao förklarade ”klasskampen på det ideologiska området mellan proletariat och bourgeoisin kommer att pågå länge och följa en slingrande väg och tidvis t o m bli mycket skarp ... och ”frågan huruvida socialismen eller kapitalismen ska vinna [är] ännu inte verkligt avgjord”.²¹

Mao Zedongs förvandling av klasskamp till en kamp mellan klassideologier fick allvarliga politiska följder för hans motståndare inom partiet, även om de flesta av dem inte insåg faran då. För även om till och med de högsta partiledarna kunde göra misstag och därmed utsättas för kritik av ”folket” – och av Mao som folkets talesman – då var de heller inte immuna mot borgerliga idéer. Och om klasskampen nu mer handlade om konflikter mellan klassideologier än mellan verkliga samhällsklasser, då kunde också politiska och ideologiska konflikter inom partiet betraktas som ”klasskamp” mellan ”proletariat” och ”bourgeoisin”. Även om en sådan tolkning skulle ha förefallit fantasifull vid tiden för de Hundra blommorna var det en profetisk pekpinne om den kulturrevolution som Mao Zedong skulle utlösa tio år senare.

”Om den riktiga behandlingen av motsättningar inom folket” var förvisso enastående i många avseenden, men avspeglade också mycket av det som länge hade kännetecknat maoistiskt tänkande. Bland det som bestod var betoningen av idéernas roll för att avgöra historiens gång, en tendens att definiera klass i termer av medveten politisk inställning, och en tro på betydelsen av kamp, framför allt vikten av ideologisk kamp för att bevara marxismens livskraft. ”Om riktiga idéer fostras i drivhus, utan att hädas av elementen eller immuniseras mot sjukdomar, kommer de inte att vinna i kampen mot oriktiga idéer”, sade Mao. Vid sidan av dessa välkända maoistiska uppfattningar finns också den syn på historiens obestämthet, som skulle bli alltmer uttalad under det följande decenniet. ”Frågan huruvida socialismen eller kapitalismen ska vinna [är] ännu inte verkligt avgjord”, medgav han.²²

Syftet med Maos tal var att återuppväcka rörelsen kring de Hundra blommorna, som partiapparaten tryckt ned i november 1956. Men svaret kom inte omedelbart. Företrädare för partiet gjorde motstånd och intellektuella var misstänksamma. Men Mao envisades, han uppmuntrade intellektuella att uttrycka sina åsikter och beordrade partiorganen att inte blanda sig i. Slutligen växte en försiktig ström av kritik i mars 1957 till en flod av djärv kritik av kommunistisk politik och metoder under en

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

storartad sex veckor lång period i maj och juni. Kritiken sträckte sig från vetenskapsmän, som talade för ett mått av autonomi inom deras respektive kunskapsområden till studenter och intellektuella, som krävde verklig yttrandefrihet och riktade veritabla attacker mot Kinas enpartisystem. Mao Zedong själv blev sällan kritiserad, men företrädare för kommunistpartiet, på låg och hög nivå, utsattes för våldsamma angrepp för sina repressiva åtgärder, sin arrogans och inkompetens. Och kritiken publicerades i de officiella tidningarna (vanligen utan någon kommentar från officiellt håll), på väggtidningar, i stencilerade skrifter, eller fick röst på olika organiserade eller spontana möten.

”Blommandet och tävlandet” i maj och juni var till största delen begränsat till intellektuella och studenter. Trots Maos växande fientlighet mot intelligentian riktade han sig nu specifikt till intellektuella, han uppmanade inte ”massorna” att delta. Få arbetare och bönder återfanns bland kritikerna. Den stora majoriteten av befolkningen var endera omedveten om rörelsen eller likgiltig för den, även om en del intellektuella försökte rikta blickarna mot den svåra situationen för bönderna och tala å deras vägnar.

I den kritik som vällde fram på våren 1957 är det slående hur mycket som förebådade Mao Zedongs egen kritik av det post-revolutionära samhället. Kritikerna hävdade att kommunisterna vid makten övergett sina egalitära revolutionära ideal och traditionen med att ”hårt och enkelt liv” och höll på att omvandla sig till en ny härskande klass, alltmer avskild från vanligt folk. Kommunistiska kadrer som en gång delat massornas vedermödor åtnjöt nu (beroende på var de befann sig i den byråkratiska rangordningen) en rad materiella privilegier – från tjänstefolk till elitskolor för sina barn. Det var förstås denna uppdelning mellan ”ledare och ledda”, som Mao syftat på i sitt tal i februari.

Andra specifika maoistiska (eller som skulle bli det) teman fick stort utrymme under perioden av ”blommande och tävlande”. Där återfanns kritik av den snabba ökningen av ojämlikhet i det post-revolutionära Kina, framför allt den ständigt ökande klyftan mellan stad och land och mellan relativt privilegierade arbetare och utarmade bönder. Andra kritiker ifrågasatte Sovjetunionens ”socialistiska” trovärdighet och kritiserade det ”blinda efterapandet” av sovjetiska metoder i Kina. Mao Zedong skulle snart ge uttryck för liknande känslor.

Samtidigt gick Mao i spetsen för att undertrycka den kritik han gett plats för. I en ledarartikel i *Folkets Dagblad* den 8 juni, med säkerhet publicerad på Maos direktiv, hette det att ”giftigt ogräs” hade kommit upp bland ”väldoftande blommor”. Högeravvikare och kontrarevolutionärer hade utnyttjat uppmaningen att ”blomma och tävla” till att angripa kommunistpartiet och ”det socialistiska systemet”. Officiella organ och forum, som i sex veckor hade fått inskränka sig till att rapportera om kritiken från intellektuella under de Hundra blommorna, ägnade sig nu åt att fördöma kritikerna. Företrädare för partiet gav sig på sina kritiker och utkrävde vedergällning. Intellektuella som följt Maos uppmaning att ”blomma och tävla” tvingades ta avstånd från sin kritik av partiet och komma med förnedrande offentliga bekännelser. En del skickades ut på landet för att ”göra bättring genom arbete”. Många författare avsattes från sina officiella positioner och deras verk avlägsnades från hyllorna på biblioteken. Frukten och tystnad lade sig över det intellektuella livet och universiteten.

Mao Zedong ställde sig i ledningen för denna jakt på avfällingar, en omfattande utrensning som fick namnet ”Anti-höger”-rörelsen. För att rättfärdiga repressionen reviderade Mao sitt tal från den 27 februari och i den officiella version, som publicerades i mitten av juni, tillfogades sex kriterier för att kunna skilja på tillåtna och kontrarevolutionära idéer. Mao Zedongs drog slutligen åt skruvarna genom att vända kommunistpartiets Anti-höger-rörelse mot partiet som sådant. I september 1957 fick Mao centralkommittén att börja en utrensning av ”högeravvikare” inom partiet. Det närmaste halvåret blev över en miljon partimedlemmar (av sammanlagt 13 miljoner) uteslutna, kritiserade eller ”ivägskickade” på landsbygden för att göra bättring. I de stämningar av häxjakt som rådde, där partimedlemmar fruktade att bli stämplade som ”högeropportunist”, återtog Mao Zedong den fulla kontrollen över partiapparaten och banade väg för den radikala ekonomiska politik han förespråkade. Scenen var klar för det Stora språnget framåt.

Mao Zedongs svek mot dem han hade uppmanat att "blomma och tävla" väcker frågan om varför han över huvud taget satte igång kampanjen med de Hundra blommorna. Mao själv kände inget behov av att förklara varför han startat rörelsen, eller varför han avslutat den, och kvar finns bara officiella uttalanden från den aktuella tiden och ibland ofullständiga redogörelser för vad som hände. Det har emellertid inte saknats observatörer utifrån som kommit med förklaringar till varför han startade – och avslutade – rörelsen. En allmänt spridd uppfattning vid denna tid var att det var den macchiavelliske Mao Zedongs storstilade komplot för att röka ut dissidenter, att uppmuntra intellektuella att ge fritt uttryck för sina åsikter och sedan bestraffa dem för att hysa icke godkända idéer. Det råder inget tvivel om att offren för Anti-höger-kampanjen upplevde sina prövningar på det viset. Och teorin om "utrökning" blev också kommunistpartiets officiella förklaring i försöken att ge en rationell bild av en rörelse man inte hade kontrollen över. Liu Shaoqi, den mest ortodoxe leninisten bland KKP:s ledare, formulerade det på följande sätt: "Vi låter anti-socialistiskt giftigt ogräs växa och ställer folk inför olika uppfattningar, så att ... [folket] ilsknar till och samlas för att utrota dem." Men det är osannolikt att Mao kände samma behov av att upprätthålla bilden av leninistisk ofelbarhet. Hans inställning till det leninistiska partiet var motsägelsefull i många avseenden och han satte i gång de Hundra blommorna på egen hand i slutet av 1955 då han var involverad i en strid om jordbrukspolitiken med de flesta andra inom den högsta partiledningen.

En del bedömare har hävdad att de anti-stalinistiska revolterna i Östeuropa fick en avgörande betydelse för de Hundra blommorna, framför allt resningen i Polen i oktober 1956 (som Mao stödde på grundval av principen om nationellt oberoende av Moskva) och revolutionen i Ungern i november (som Mao fördömde som kontrarevolutionär). Även om Mao nämner den anti-sovjetiska revolten i Ungern i den officiella versionen av *Om den riktiga behandlingen av motsättningarna inom folket* och nämner händelserna i Ungern som ett skäl till att sätta stopp för de Hundra blommorna, är det uppenbart att resningarna i Östeuropa 1956 inte hade mycket att göra med upprinnelsen till politiken i slutet av 1955.

En mer trovärdig förklaring till de Hundra blommornas uppgång och fall kan finnas i den enorma vikt Mao fäste vid värdet av kamp och motsättningarnas universella betydelse. Mao ansåg att riktiga idéer bara kunde framkomma i kamp mot oriktiga och i denna dialektiska process skapar alla idéer sin motsats i en ändlös konflikt, som driver historien framåt. Det var i tron på värdet av ideologisk kamp som Mao uppmuntrade intellektuella att kritisera kommunistpartiet, för utan utmaningar skulle marxismen och den revolutionära andan stagnera.

Men samtidigt som Mao höjde värdet av kamp till skyarna ansåg han också att det stora flertalet intellektuella ingick i en patriotisk enhetsfront inom "folket", där motsättningarna, och till partiet, i grunden var "icke antagonistiska". Den sortens icke antagonistiska motsättningar kunde lösas genom fredlig ideologisk kamp och omvandling – till fromma för såväl partiet som intelligentian. Det var den optimistiska bas som de Hundra blommorna vilade på. Men den öppenhjärtiga, och ibland oförsonliga, kritiken av det kommunistiska systemet som framkom på våren 1957 kolliderade med Maos vision om ett i grunden enat folk på väg mot socialistiska mål. Och han tolkade kritiken av socialismens brister i Kina som anti-socialistiska ideologiska attacker, som överskred de grumliga gränserna för "motsättningar inom folket". Och när perioden med "blomma och tävla" såg ut att leda till social oordning och ideologisk oenighet tvekade han inte att använda partiets och statens repressiva organ för att få ett slut på rörelsen och ställa sig själv i spetsen för den efterföljande häxjakten mot "högern".

Undertryckandet av rörelsen kring de Hundra blommorna innebar att Maos strävan mot socialism skulle fortgå utan yttrandefrihet och folklig demokrati. Detta var några av de ödesdigra sprickorna i vad en del bedömare snart skulle kalla "den maoistiska visionen".

6. Utopism

I början av 1958 hade Mao Zedong alla orsaker att vara triumfatorisk. Han hade återtagit full kontroll över KKP hösten före, i samband med den omfattande anti-höger-utrensningen. Kollektiviseringen av jordbruket, som igångsatts på Maos personliga initiativ, hade genomförts snabbt utan att landet hamnat i vare sig våldsamheter eller i det ekonomiska kaos som hade präglat motsvarigheten i Sovjetunionen 1929-34. Den hade kännetecknats av den spontana bonderadikalism, som Mao sedan mitten av 1920-talet lovordat så högt. Mao kunde dessutom hävda (vilket de flesta partiledarna nu också gjorde) att Kina på knappt fem år hade fullbordat ”övergången till socialism” på såväl landsbygden som i städerna.

Men för Mao, som nu var 63 och alltmer otålig över historiens tröga sätt att röra sig, var uppnåendet av socialismen (som kort och gott definierades som avskaffande av privat ägande av produktiva tillgångar), innebar inte detta att tiden nu var inne för att ta en paus för att stabilisera det nya samhällssystemet. I själva verket skulle något sådant vara liktydigt med stagnation, ansåg han. Som Mao varnat för i ett av sina många opublicerade kritiska omdömen om Stalin och sovjetisk teori: ”Vi kan inte bara hålla på och konsolidera [ett nytt samhällssystem] för tid och evighet, gör vi det kommer den ideologi som avspeglar detta system att bli stelbent och leda till att folk blir oförmögna till att anpassa sitt tänkande till nya förändringar.”¹ I stället var det nödvändigt ”att smida medan järnet var varmt” och se till att ”den ena revolutionen följde efter den andra”. ”Våra revolutioner är som fältslag”, förkunnade Mao. ”Efter en seger måste vi genast ställa oss nya uppgifter.”² Den nya revolution Mao nu funderade på skulle slunga ut Kina i ”övergången från socialism till kommunism”. Det hade bara gått ett halvt årtionde sedan Mao tillkännagivit inledningen av övergången till socialism. Nu, 1958, tillkännagav han att den kommunistiska utopin var omedelbart förestående.

”Kommunism” har inte definierats mer detaljerat i de ursprungliga marxistiska texterna, delvis på grund av Marx’ motvilja mot utopiska blåkopior av framtiden. Icke desto mindre finns det flera inslag i det tänkta kommunistiska samhället, som allmänt accepterats av marxister i olika generationer, inklusive Mao Zedong. Ett var förväntningen att kommunism skulle vara den tid då medborgarna avlönades ”efter behov” i stället för efter arbetsinsats, som under socialismen. Det kommunistiska samhället skulle vidare utmärkas av förverkligandet av så långtgående marxistiska mål som upphävandet av skillnaderna mellan intellektuellt arbete och kroppsarbete, mellan stad och land, och mellan arbetare och bonde. Och, mest radikalt av allt, kommunismen skulle leda till avskaffandet av arbetsdelningen, som Marx såg som det huvudsakliga onda i historien, samt ”att staten skulle vittra bort”.

Sådana var några av de utopiska marxistiska mål som Mao knöt till en kampanj för ökad produktion, som han startade under parollen ”Stora språnget framåt”. Det Stora språnget hade inletts i slutet av 1957 som en kampanj för ökad produktivitet både inom industri och jordbruk, för att producera ”mer, snabbare, bättre och billigare”, som Mao manade till. Mao hade blivit alltmer kritisk till de sociala och politiska konsekvenserna av industrialisering av sovjetisk modell. Den första femårsplanen, som var på väg att avslutas på ett ekonomiskt framgångsrikt sätt, hade mer än fördubblat Kinas moderna industriella kapacitet. Men den hade också kraftigt stärkt den hierarkiska rangordningen hos en alltmer privilegierad byråkrati. Den hade frambringat yrkesmässiga och teknologiska eliter, som var åtskilda från massan av arbetare och bönder. Den höll på att skapa en allt större klyfta mellan de moderna städerna och den efterblivna landsbygden, där landsbygdsområdena exploaterades till förmån för de växande städerna. Industrialisering av sovjetisk typ hade dessutom undergrävt den revolutionära andan i det kinesiska kommunistpartiet, mullrade Mao, och gjort självuppoftande kadrer till själviska karriärister. De metoder som användes för att bygga

¹ Mao Zedong, ”Reading Notes”, s. 272. [Annan engelsk översättning: [Reading Notes on the Soviet Text ‘Political Economy’](#), punkt 31]

² Mao Tse-tung, ”Sixty Points on Working Methods” i Jerome Chen (utg.), *Mao Papers: Anthology and Bibliography*, London, Oxford University Press, 1970, s. 62-63.

socialismens materiella grundvalar höll på att avlägsna Kina från, i stället för att föra landet närmare, de socialistiska mål de var tänkta att tjäna. Mao såg Stora språnget som ett sätt att förena mål och medel för socialismen och dessutom som ett sätt att göra Kina till en av de främsta av världens industrinationer.

Den ekonomiska strategi som Mao lade fram var till att börja med inte mycket mer än en uppsättning vaga ekonomiska föreskrifter. Den främsta var idén om ”samtidig utveckling” som innebar att den från Sovjet övertagna tyngdpunkten på tung industri skulle åtföljas av en likvärdig satsning på utveckling av jordbruk och lätt industri – där var och en av de tre sektorerna skulle stimulera tillväxten hos de båda andra. Jordbruk och lätt industri, med låga krav på kapitalinvesteringar, skulle skapa kapital för en ännu snabbare utveckling av den tunga industrin. Det var därför Mao hade sagt: ”Om man har en stark önskan att utveckla den tunga industrin då ägnar man uppmärksamhet åt den lätta industrin och jordbruket.”³ Denna den bästa tänkbara av alla ekonomiska världar, hävdade Mao, kunde uppnås genom intensiv mobilisering av arbetskraften, Kinas främsta ekonomiska tillgång.

Mao Zedongs nya utvecklingsstrategi krävde en radikal ekonomisk decentralisering, där mycket av beslutsfattandet skulle övergå från centrala ministerier i Beijing till lokala produktionsenheter. Det maoistiska argumentet var att full mobilisering av arbetskraften hängde på att det gick att frigöra massornas skaparkraft och initiativförmåga, som i sin tur var beroende av folklig medverkan i lokal ekonomisk planering. Betoningen av lokal utveckling var inte avsedd att leda till att central ekonomisk planering skulle upphöra, eller minskade kapitalinvesteringar i den moderna industrisektorn. I själva verket kom Mao med mer ambitiösa målsättningar för den tunga industrin. Den nya maoistiska industripolitiken att ”gå på två ben” siktade på en snabb utveckling av både storskaliga industrier i städerna och småskalig industri i de inre delarna av landet, där inhemsk teknologi och lokala resurser skulle komma till användning. Eftersom de senare var arbetskraftsintensiva satsningar utgick Mao från att andelen investeringar inom den tunga industrin skulle förbli stabil eller till och med öka.

När ekonomisk decentralisering började införas i slutet av 1957 och början av 1958 var Mao Zedong i färd med att formulera en omfattande kritik av stalinistiska ekonomiska läroböcker och sovjetisk utvecklingspolitik. De olika texter och anteckningar där kritiken framkom publicerades aldrig officiellt, men innehållet gjordes tillgängligt för partimedlemmar på högre nivå. Ryssarna, förklarade han, överdrev omåttligt den tunga industrins betydelse på bekostnad av jordbruk och lätt industri. Stalin, skrev Mao, var bara intresserad av teknologi och tekniska ramar. ”Stalin talar bara om [ekonomiska] produktionsförhållanden ... Folkets betydelse, de arbetandes betydelse – de nämns aldrig.”⁴ Mao däremot ansåg att teknologi inte fick vara något som en elit av vetenskapliga experter hade ensamrätt på. Den utopiska förhoppningen att ”massorna själva skulle ta hand om kultur och vetenskap” skulle snart bli en av de främsta parollerna under det Stora språnget framåt.

Samtidigt som Mao Zedong höll på att försöka formulera en ny utvecklingsstrategi klagade han gång på gång över att han och partiet så okritiskt anammat sovjetiska modeller och metoder under de första åren efter revolutionen. ”Eftersom vi inte förstod dessa saker och fullständigt saknade erfarenhet, så kunde vi inte göra annat än att importera utländska metoder”, medgav Mao. ”Vår statistik var praktiskt taget en kopia av den sovjetiska ... Vi saknade förståelse för den ekonomiska situationen som helhet och förstod än mindre de ekonomiska skillnaderna mellan Sovjetunionen och Kina. Allt vi kunde göra var att blint följa det sovjetiska spåret.”⁵

³ Mao Tse-tung, ”Om de tio stora sambanden”, 25 april 1956, i *TB* (Schram-urval), s. 63.

⁴ Mao Tse-tung, ”Economic Problems of Socialism in the USSR”, i *A Critique of Soviet Economics*, övers. Moss Roberts, New York: Monthly Review Press, 1977, s. 130-131. [Annan översättning: [Critique of Stalin's 'Economic Problems of Socialism in the USSR'](#)]

⁵ Mao Tse-tung, ”Tal vid Chengtu-konferensen” i *TB*, s. 96-99.

"Fattigt och oskrivet"

I januari 1958, när tiotals miljoner arbetare i städerna och på landsbygden mobiliserades för den ödesdigra järn- och stålkanpanjen på "bakgårdarna" förutsade Mao att Kina inom 15 år skulle uppnå samma ekonomiska nivå som de avancerade industriländerna. Vid samma tid greps Mao också av en vision om att den kommunistiska utopin var i det närmaste omedelbart förestående. Idén om det "stora språnget" socialt kopplades nu till det "stora språnget" ekonomiskt. De yttersta mål klassisk marxism profeterat om förklarades nu vara på väg att förverkligas här och nu. Oerhörd kraft lades på att eliminera vad Mao kallade "de tre stora skillnaderna" – skillnaden mellan intellektuellt arbete och kroppsarbete, mellan stad och land och mellan arbetare och bönder.

Uppfattningen att kommunismen kunde uppnås långt innan de av marxismen fastlagda materiella förutsättningarna fanns var en logisk kulmen på ett djupt rotat drag i Mao Zedongs tänkande. Ända sedan ungdomsåren under Nya kulturen och Fjärde maj-rörelserna hade Mao lagt oerhörd vikt vid den mänskliga viljans och medvetenhetens avgörande roll i historien. Det var en tro som försett honom med kraft under de långa revolutionära åren – och en tro som stärkts av segern för revolutionen mot till synes omöjliga odds. Nu, ett decennium efter segern, var det en tro som fick nya uttryck i Maos sätt att vända upp och ner på marxismens uppfattning att den ekonomiska "basen" på ett grundläggande sätt sätter villkoren för den sociala, politiska och ideologiska "överbyggnaden". Som Mao såg det kunde kommunistiska mål uppnås här och nu, även när stor materiell knapphet rådde, och stimulera den ekonomiska utvecklingen. En kommunistisk "överbyggnad" var mer en förutsättning för än en följd av modern ekonomisk utveckling. "Språnget" in i en kommunistisk utopi fick därför inte dröja. Kinas folk måste smida medan järnet var varmt.

I början av 1958, då tiotals miljoner bönder mobiliserades i enorma bevattnings- och byggprojekt var Mao Zedong på jakt efter en lämplig organisationsform som kunde förena det ekonomiska stora språnget (eller vad han vanligen omtalade som "den teknologiska revolutionen") med en kommunistisk samhällelig revolution. Detta utmynnade i upprättandet av "folkkommuner", där kollektivjordbruk smältes samman i långt större enheter i syfte att följa de kommunistiska principerna för arbetsorganisation och belöning. Under våren och sommaren förutsade Mao (med ett alltmer glödande tonfall) att marxismens utopiska mål var på väg att förverkligas och manade till en omorganisation av "industri, jordbruk, handel, utbildning och soldater i stora kommuner, för att utgöra basenheterna i samhället".⁶

Begreppet "kommun" intar en helgad plats i marxistisk tradition och har sitt ursprung i Karl Marx' beteckning av Pariskommunen 1871 som historisk modell för "proletariatets diktatur". Att denna ytterst urbana revolutionsmodell, en hyllning till den parisiska arbetarklassens hjältemod, skulle anpassas till att leda en bonderörelse i det post-revolutionära Kina är en av många orimliga saker i marxismens historia i Kina.

Under kampanjen kring det Stora språnget framåt framträdde Mao Zedong förklädd till en profet som förkunnade den kommunistiska utopins nära förestående ankomst. Tre års hårt arbete – hette det – skulle följas av tusen år av kommunistisk lycka. Men även om en Mao Zedong upphöjd till en gud, och en Mao befriad från leninismens partisyn, var viktigt för att äventyret kunde sättas igång, var inte Stora språnget helt och hållet Maos verk. Utopiska profetior får ringa historisk betydelse om ingen lyssnar. Stora språnget blir obegripligt om man inte tar hänsyn till hur mycket Maos visioner om en kommunistisk utopi slog an strängar bland de bönder som drömde om ekonomiskt välstånd och hyste anarkistiska drömmar om en värld utan tjänstemän och byråkrater.

Utopiska drömmar, både i Beijing och på stora delar av landsbygden, nådde sin höjdpunkt sommaren och hösten 1958. De slutgiltiga kommunistiska mål som klassisk marxistisk teori förutsagt, och som dittills hade varit förlagda till en obestämd framtid, blev nu mål som skulle eftersträvas nu. Ekonomiskt överflöd, tillsammans med upphävet av "de tre stora skillnaderna" och till och med "statens bortdöende", var inte längre rituella mål som befann sig i en avlägsen

⁶ Citerat av Chen Boda, "Under the Banner of Comrade Mao Zedong", *Hongqi* (Röda Fanan), 16 juli 1958.

utopisk framtid, utan något som var på väg att förverkligas här och nu. Det organ som skulle genomföra dessa kommunistiska mål var "folkkommunen" på landsbygden. På knappt ett halvår organiserades cirka 24 000 kommuner, som omfattade så gott som hela landsbygdsbefolkningen på drygt 500 miljoner, genom en rask sammanslagning av 750 000 kollektivjordbruk.

I radikal maoistisk litteratur från dessa dagar utmålades kommunen inte bara som embryot till den framtida kommunistiska utopin, utan också som något som skulle skapas av, och skapa, en ny kommunistisk individ. Kommunerna skulle forma (och formas av) personer, som stämde överens med Mao Zedongs ideal om "röd och expert", människor som förenade kommunistisk medvetenhet med ekonomisk och vetenskaplig expertkunskap. Den sortens "röda och experter" skulle svara för en hel rad sociala och ekonomiska insatser. Samtidigt skulle de förkroppsliga den livsviktiga "kommunistiska medvetenhet" som det nya samhället med nödvändighet skulle vila på. Mycket snart började maoistiska teoretiker förkunna att "alla kommer att vara hjärnans arbetare och samtidigt kroppsarbetare, alla kan bli filosofer, vetenskapsmän, författare och konstnärer".

Visionerna bakom det Stora språnget hämtades från klassiska marxistiska texter, men det gjorde inte metoderna för att förverkliga dem. Aldrig framgår Mao Zedongs avvikelser från marxismens grunder så starkt som i det Stora språngets teori och praktik. Många av de populistiska och "utopiskt socialistiska" dragen i Maos tänkande som hittade vägen in i de kinesiska kommunisternas revolutionära strategi decennierna före 1949 återkom under det Stora språnget, ofta i överdriven form. Framträdande var uppfattningen att de verkligt kreativa krafterna för revolutionär förändring fanns på landsbygden snarare än i städerna. På samma sätt som Maos strategi under de revolutionära åren antagit den icke ortodoxa formen att mobilisera de radikala krafterna på landsbygden för att "omringa och inta" de konservativa städerna, gav den revolutionära ideologin under det Stora språnget kommunerna på landet uppdraget att verkställa övergången till ett kommunistiskt samhälle. Städerna, som varit fästen för Guomindang under inbördeskriget, betraktades åter misstänksamt som centra för moraliskt förfall och byråkratisk konservatism, fast nu den kommunistiska byråkratins konservatism.

Den starkt negativa inställningen till städerna, som varit så framträdande i Maos tänkande under revolutionsåren, hade dämpats men inte försvunnit sedan kommunisterna besegrat Guomindang. När städerna 1949 var på väg att falla i händerna på bondsoldaterna i Folkets befrielsearmé utropade Mao Zedong början på en ny kommunistisk era där "staden leder byn". Men samtidigt varnade han för att livet i städerna kunde skada den revolutionära andan hos de segerrika kommunisterna, leda till ideologiskt förfall bland partiets kadrer och undergräva de revolutionära värderingarna om "ett enkelt liv och hård kamp" till förmån för "längtan efter nöjen", som stadslivet uppmuntrade.⁷ Maos misstänksamhet mot städerna, som hade stärkts under ett kvartssekel av strider på avlägsna delar av landsbygden, fanns kvar även sedan han själv bosatt sig i Zhongnanhai i hjärtat av Beijing. Hans negativa inställning till städerna återkom i mitten av 1950-talet när han, under kampanjen för kollektivisering av jordbruket, åter vände blicken mot landsbygden och mot bonderadikalismens spontanitet som källa till samhällsförändring i revolutionär riktning.

Maos motvilja mot städerna blev mer uttalad, både i teori och praktik, under det Stora språnget. Folkkommunerna på landsbygden åtföljdes av ett ideologiskt förhärligande av lantlivets dygder och en attack på städernas dekadens. Partiets kadrer uppmanades att tillämpa den lantliga revolutionära traditionen med "ett hårt och enkelt liv" och fördöma tjänstemän, som hade låtit sig korrumpas av tillvaron i städerna och hängav sig åt överflöd och hade anammat en byråkratisk stil. Det maoistiska botemedlet var att skicka ut sådana egensinniga stadsbor på landet för att återfå det rätta revolutionära sinnelaget. Avståndet mellan Mao Zedong och Karl Marx kan bedömas genom Maos uppfattning att arbetare, intellektuella och byråkrater i städerna kunde lära sig "proletära" dygder genom att leva och arbeta bland bönderna på landet.

⁷ Mao Tse-tung, "Rapporten till andra plenarsammanträdet med Kinas kommunistiska partis sjunde Centralkommitté", 5 mars 1949, i *Valda verk*, 4.

Mao Zedongs omvälvning av marxismens analys av förhållandet mellan stad och land avspeglade att han övergett proletariatet som aktör för den historiskt frigörande kommunistiska framtiden till förmån för bönderna. Även om denna inriktning mot landsbygden stred mot marxismens grunder var den ingalunda någon ologisk följd av marxismens historia i ett till stora delar agrart, förkapitalistiskt land. I själva verket var det kanske ett avgörande intellektuell förutsättning för en framgångsrik revolutionär strategi i ett land, som var i desperat behov av en social revolution. Men Mao gjorde mer än att ersätta arbetarna med bönder som den främsta revolutionära klassen. Han avskilde också "klassmedvetande" från all förankring i samhällsklasser. "Proletärt medvetande" hade en viktig plats i Maos vision av och strategi för revolutionen. Men det var varken något som kännetecknade det verkliga proletariatet eller bönderna, hur glödande han än lovprisade böndernas revolutionära nit och deras "fina gamla kultur".

Vari bestod då "det proletära medvetandet"? Mao framställs ofta som en super-leninist, som såg kommunistpartiet som den institutionella inkarnationen av revolutionär sanning. Men Mao hade upplevt partiets brister många gånger sedan 1920-talet. Och i slutet av 1950-talet hade han blivit alltmer kritisk mot hur konservativt partiet blivit vid makten. Egentligen är det svårt att värja sig för känslan att Mao vid tiden för det Stora språnget börjat tro att "proletärt medvetande" i första hand låg i honom själv och hans tänkande.

Avskiljandet av "proletärt medvetande" från det verkliga proletariatet (eller någon annan samhällsklass över huvud taget) återspeglade Mao Zedongs tro på idéernas och andliga faktorerers avgörande roll i historien. I ett land som saknade de av marxismen definierade materiella och sociala förutsättningarna för socialism (för att inte tala om kommunism) skulle en tro på "historiens objektiva krafter" göra en revolutionär till en passiv åskådare vid historiens sidlinje. Det var otänkbart för Mao, vars aktivistiska temperament alltid hade krävt politiskt handlande här och nu. Det temperamentet hade i början av Fjärde maj-perioden gjort honom lockad av anarkistiska idéer. Hans senare övergång till marxismen berodde mindre på en brinnande intellektuell dragning till doktrinen än på den förening av marxism och politiskt aktivism, som ryska revolutionen inneburit. Det är därför knappast förvånande att Mao Zedong aldrig hyste något riktigt marxistiskt förtroende för att socialismen var latent i den framåtskridande rörelsen hos en objektiv historisk process, något som för övrigt Kinas moderna historiska situation inte gjorde mycket för att uppmuntra. Mao hade i stället den klart voluntaristiska uppfattningen att historiska händelser berodde på "subjektiva faktorer" – medvetande, moraliska värderingar, och beslutsamma personers agerande.

Mao Zedongs extrema betoning av det mänskliga medvetandets roll och vilja i skapandet av historien, som redan var märkbart i hans tidiga förmarxistiska texter, nådde sin kulmen under Stora språnget-kampanjen. För att uppnå rörelsens utopiska sociala och ekonomiska mål, framhöll Mao, räckte det med att lita på "massornas skaparkraft", inse att ett andligt vitaliserat folk lättare skulle svara på moraliska appeller än på ekonomiska incitament, förstå att "människan är den avgörande faktorn" och ha tilltro till att en "ny människa" skulle uppstå med "allsidig förmåga" och forma den samhälleliga och ekonomiska verkligheten i enlighet med vad deras medvetande föreskrev. De som ville göra gällande att Kina saknade de nödvändiga ekonomiska förutsättningarna för "övergången till kommunism" anklagades för att vara anhängare av den kätterska "teorin om produktivkrafterna", den i högsta grad marxistiska (men förvisso icke-maoistiska) uppfattningen var ju att ett kommunistiskt samhälle förutsatte en hög materiell utvecklingsnivå.

"Människan bygger inte en ny värld med utgångspunkt i vad jorden ger, som vulgär vidskepelse tror, utan på de historiska landvinningarna deras nedåtgående civilisation gjort", skrev Karl Marx, som om han haft ett förebud om Mao Zedong. "Under sin utveckling måste de börja med att själva skapa *de materiella förutsättningarna* för ett nytt samhälle, och ingen viljeanstängning kan befria

dem från detta öde”.⁸ Under det Stora språnget var det just ”viljeanssträngningar” som Mao förlitade sig på.

Vid tiden för det Stora språnget hade Mao Zedong övergett sådana eftergifter för marxist-leninistisk ortodoxi som att kapitalismen var historiskt progressiv. Han hade också övergett teorin om Ny demokrati (den politiska form som motsvarade revolutionens ”borgerligt-demokratiska” fas) till förmån för ”proletariatets diktatur”. Det marxistiska begreppet, i maoistisk reinkarnation, hade inte mycket att göra med det verkliga proletariatet. Det hänvisade snarare till de dygder och uppgifter som marxistisk teori ursprungligen tillskrivit proletariatet – men som i maoistisk ideologi under det Stora språnget tillskrevs folkkommunerna och bönderna där, som ju förutsattes vara vägledade av ”Mao Zedongs tänkande”.

Det Stora språngets utopiska ideologi innebar att Mao Zedong definitivt avvisade den marxistiska grunduppfattningen att socialismen förutsätter kapitalism och historisk aktivitet från de samhällsklasser, som direkt verkar i det moderna kapitalistiska produktionssättet. Detta utgjorde en bekräftelse på Maos långvariga tendens att söka socialismens och kommunismens källor i de samhällsklasser som var minst påverkade av kapitalism, särskilt de traditionsbundna bönderna. Han skulle snart vända upp och ner på Marx ännu mer explicit, när han hävdade att socialism och kommunism var lättare att uppnå i Kina än i väst, just därför att Kina var mindre belastat av kapitalistiska ekonomiska relationer och borgerlig ideologi.

Mao Zedongs avvisande av marxismens krav att socialism och kommunism skulle bygga på de sociala och materiella grunder kapitalismen åstadkommit återspeglade hans långvariga tro på ”fördelarna med efterblivenhet”. Det var en uppfattning som innebar mer än bara den vanliga idén att efterblivna länder hade fördelen att kunna skynda på utvecklingen genom att hämta teknologi från sina utvecklade föregångare, samtidigt som man undvek de sociala misstag som skett. Mao trodde också på att efterblivenhet i sig hade inneboende moraliska, sociala och politiska dygder, något som varit ett framträdande drag hos den moderna intelligentian i Kina sedan 1900-talets början, vilket härstammade från populistiska och anarkistiska ideologier i 1800-talets Ryssland. Dess främsta uttryck kunde hittas i uppfattningen att Kina kunde moderniseras utan att behöva drabbas av kapitalismens sociala elände.

Idén om fördelarna med efterblivenhet återfinns i Mao Zedongs texter så tidigt som 1919, innan han övergick till marxismen, när han hävdade att Kinas efterblivenhet i modern tid bådade gott för landets politiska och sociala framtid, eftersom vad som ”lagrats under lång tid ... med säkerhet kommer att brista ut snabbt”.⁹ Tanken återkommer under åren sporadiskt i hans marxistiska texter, om än vanligen maskerad bakom det politiska behovet att upprepa marxist-leninistisk standardortodoxi. Det var först strax före det Stora språnget, då Mao blivit immun mot det ideologiska trycket från såväl Moskva som mer ortodoxa marxister inom KKP, som hans tro på de revolutionära dygderna med efterblivenhet fullt ut visade sig. Den skulle få sitt mest radikala uttryck i tesen om ”fattiga och oskrivna blad”, som han lade fram i april 1958:

Bortsett från övriga kännetecken hos Kinas 600 miljoner människor, är det mest framträdande det att de är ”fattiga och oskrivna blad”. Detta kan tyckas vara dåligt, men i verkligheten är det bra. Fattigdom ger upphov till ett begär efter förändring, ett begär efter handling och ett begär efter revolution. På ett oskrivet blad som är utan varje fläck kan skrivas de friskaste och vackraste skrivtecken, eller målas de friskaste och vackraste bilder.¹⁰

Mao Zedongs hyllning till det goda med att vara ”fattig och ett oskrivet blad” avspeglade hans tro på bönderna som aktören för radikal samhällsförvandling. För även om bönderna inte nödvändigtvis var ”oskrivna blad”, var de förvisso fattiga och därför mest angelägna om revolutionär förändring i

⁸ Karl Marx, [”Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral” i Marx, *Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*, ed. T B Bottomore och Maximilien Rubel, London: Watts, 1956, s. 240.] ”Moralising Criticism and Critical Morality”, [oktober 1847] i *Collected Works*, vol 6, s. ???.

⁹ Mao Zedong, ”The Great Union of the Popular Masses”, 21 och 28 juli, 4 augusti 1919, i Vol. I, s. 389.

¹⁰ Hongqi (Röda Fanan), 1 juni 1958, s. 3-4. [Återges i citatboken, ”den lilla röda”]

riktning mot vad som nu utropats till Kinas pionjärgärning i form av ”övergång till kommunism”. Tesen om ”fattiga och oskrivna blad” förkunnade också återkomsten av denna speciella tilltro till ungdomen, som Mao hade fått i sig som medlem av Fjärde maj-generationen av intellektuella. Om bönderna var revolutionära på grund av att de var fattiga hade unga människor en revolutionär potential i och med att de var ”oskrivna blad”. Ungdomen, som var relativt oförstörd av påverkan från det gamla samhället, var mottaglig för den rätta moraliska och ideologiska omvandlingen; de var rena pappersark som de allra nyaste revolutionära orden kunde skrivas på. ”Sedan lång tid tillbaka har de som skapat nya tankeskolor alltid varit unga människor utan stor lärdom”, sade Mao i ett tal i mars 1958. ”När unga människor upptäcker och förstår en sanning är de oövervinnliga och de äldre kan inte tävla med dem.”¹¹

Mao Zedongs lovprisande av ungdomens skaparförmåga åtföljdes av en ökad fientlighet mot intellektuella, yrkesspecialisering och formell högre utbildning. ”Då de intellektuella hade makten”, konstaterade han i början av 1960-talet, ”befann sig saker och ting i ett bedrövligt tillstånd och landet i oordning.” Därför, löd hans slutsats, ”är det uppenbart att det är skadligt att läsa för många böcker”. För att understödja detta, som han förstås själv struntade i, kom Mao med historiska exempel både från Kina och Väst. Han noterade att ”Liu Hsiu [som slog ned ett bondeuppror och grundade den senare Handynastin år 27 e. Kr.] var akademiker, medan Liu Pang [den berömda bonderebellen som grundade den ursprungliga Handynastin år 206 f. Kr.] var en bondtölp”. Och till stöd för sin uppfattning att ”det inte är absolut nödvändigt att gå i skolan” framhöll Mao sådana kreativa genier som Benjamin Franklin och Maxim Gorkij, ingen av dem hade ju någon större formell utbildning. Vad beträffade de intellektuella kom han med ett drastiskt botemedel mot deras skadliga inflytande: ”Vi måste driva ut skådespelare, poeter, dramatiker och för författare ur städerna och skicka allihop ut på landsbygden.”¹² Ingen kunde då ha föreställt sig att dessa till synes nonchalanta kommentarer var profetiska utsagor om framtiden.

Mao Zedongs tes om ”fattiga och oskrivna” utgjorde ett eko av ett huvudtema i 1800-talets ryska populism. Populisterna hade hävdade att Rysslands ekonomiska efterblivenhet var en välsignelse. Eftersom dess landsbygd ännu inte drabbats av kapitalismens intrång fanns unika möjligheter för Ryssland att ”hoppa över” det kapitalistiska stadiet och upprätta socialism på basis av de förkapitalistiska bönderna, vars sociala institutioner och moral ännu inte korruperats av borgerligt inflytande från Väst. Precis som Alexander Herzen, ideologen bakom den ryska populismen, utropat ”vi äger inget” när han förklarade sin tro på Rysslands socialistiska framtid betecknade Mao Zedong Kina som ”ett oskrivet pappersark” och såg i detta påstådda förhållande förutsättningen för det revolutionära språng in i en kommunistisk utopi, som var omedelbart förestående.

Medan Mao Zedongs hyllning till ”fördelarna med efterblivenhet” har likheter med rysk populism har den inget gemensamt med vare sig marxism eller leninism. Både Marx och Lenin intresserade sig för de modernaste samhällsklassernas (proletariatet och intelligentian) politiska och intellektuella aktivitet för att förverkliga den socialistiska framtiden; de hävdade att ett verkligt socialistiskt samhälle bara kunde byggas på de materiella och sociala grunder kapitalismen åstadkommit; och de såg det som självklart att det nya samhället skulle ta över alla de kulturella bidragen från det förångna. Mao Zedong däremot satte sin revolutionära tilltro till de moraliska dygder efterblivenheten stod för, intresserade sig för de samhällsgrupper som var oförstörda av kapitalism och borgerlig ideologi, hyllade dygder som att vara ”fattig och oskriven”, och såg bönder och ungdomen som bärare av socialism och kommunism. Det är svårt att tänka sig en mer grundlig avvikelse från marxismens grunder än Mao Zedongs tes om ”fattig och oskriven”.

Två år efter att han hade lagt fram dygdena med att vara ”fattig och oskriven” var Mao helt öppen om de politiska och sociala konsekvenserna – och tillräckligt säker på sin egen ideologiska auktoritet för att därigenom revidera Lenin. I de anteckningar han gjorde under läsningen av en sovjetisk

¹¹ Mao Tse-tung, ”Tal vid Chengtukonferensen”, i *TB*.

¹² Mao Tse-tung, ”Yttrande vid Vårfestivalen”, 13 februari 1964, samt ”Tal vid Chengtukonferensen”, i *TB*.

text om politisk ekonomi skrev han: ”Lenin säger: ‘Övergången från kapitalism till socialism kommer att bli svårare för ett land ju mer efterblivet det är’. Detta förefaller idag felaktigt ... I själva verket, ju mer efterbliven en ekonomi är, desto lättare, inte svårare, är övergången från kapitalism till socialism.”¹³

Sammandrabbning i Lushan

I slutet av hösten 1958 hade de hastigt bildade folkkommunerna hamnat i svårigheter. Livsmedelsbrist, som delvis orsakades av att bönderna mobiliserats för att arbeta med bevaknings- och byggprojekt – vilket ledde till att jordbruket eftersattes – började plåga landet. Till hungern bidrog också att den arbetande befolkningen var utmattad, eftersom både städernas arbetare och bönderna tvingades till långa skift för att kunna uppnå orealistiska produktionsmål. Följden blev organisatoriskt kaos i många av de mer radikala folkkommunerna och kraftigt sjunkande moral bland bönderna. I slutet av november samlades partiledningen i industristaden Wuhan för att få bukt med den växande krisen. Vid ett två veckor långt möte fyllt av spänningar kritiserade centralkommittén indirekt Maos politik med det Stora språnget. I den officiella resolutionen återfanns mycket av den utopiska retorik det Stora språnget inletts med, men målet var att få ett slut på rörelsen, eller i varje fall moderera den värsta radikalismen. Resolutionen, som antogs med Maos motvilliga godkännande, varnade för ”ogenomtänkt” handlande och ”utopiska drömmar” om att hoppa över nödvändiga stadier av samhällsutvecklingen. Kommunism, förklarade centralkommittén, måste bygga på utvecklade produktivkrafter och kunde bara uppnås ”efter avsevärd tid”. Resolutionen framhöll folkkommunernas socialistiska karaktär och manade till revidering av de mer radikala sociala experiment i kommunistisk riktning som en del folkkommuner gett sig in på. Partiets och statsbyråkratins centrala auktoritet gentemot landsbygden fastslogs och folkkommunernas autonomi begränsades.

Även om Mao Zedong senare beklagade sig över att han vid mötet i Wuhan behandlats som ”en död släkting” av de flesta partiledarna, hade han i själva verket erkänt många av överdrifterna under det Stora språnget och ofta gått i spetsen i försöken att korrigera dem, i varje fall sporadiskt från december 1958 till sommaren 1959. Han var kritisk till den radikala egalitära ”kommunistiska vinden” i många folkkommuner, att kommunerna godtyckligt tagit hand om böndernas arbetsinsats, överdrivna tvångsrekvisitioner av spannmål, det allmänna slöseriet med arbetskraft och orimliga krav som tröttade ut det arbetande folket. Och han medgav att han när det Stora språnget startade inte hade förmått dämpa den revolutionära glöden med ”praktiskt sinnelag”. Men Maos tal och direktiv var fyllda av motsägelser och dubbeltydighet. Samtidigt som han var kritisk till mycket av vad som skett betonade han folkkommunernas betydelse på sikt och det förståndiga med det Stora språnget i allmänhet. Och även om han kostade på sig att då och då tillrättavisa sig själv reste han ragg mot varje form av kritik från andra som verkade ifrågasätta hans egna bedömningar.

De första månaderna 1959, då den ekonomiska situationen förvärrades ytterligare, bidrog Maos tvektiga inställning till det Stora språnget och den motvilja andra räddhågsna partiledare kände inför att komma med något som helst som kunde verka gå emot Ordförandens tämligen motsägelsefulla önskemål, till att förlama sådana åtgärder som skulle ha kunnat skydda befolkningen från det bakslag som väntade. Framtiden för det Stora språnget och Maos framtid som högste ledare för KKP var frågor som ödesdigert skulle kopplas samman vid den dramatiska sammandrabbningen mellan Mao och försvarsminister Peng Dehuai när partiledningen samlades i bergskurorten Lushan i Jiangxi i juli 1959.

Peng Dehuai var en av den kommunistiska revolutionens stora militära ledare. Han var fem år yngre än Mao och kom från en fattig bondefamilj i samma distrikt i Hunanprovinsen, där Mao tillbringat relativt komfortabla barndomsår. I motsats till Mao hade Peng inte någon mer omfattande formell utbildning. Nio år gammal antogs han som lärling i en kolgruva. Senare anslöt han sig till en krigs-

¹³ Mao Zedong, ”Reading Notes”, s. 333-334; idén om ”fördelarna med efterblivenhet” i kinesisk intellektuell historia i början av 1900-talet analyseras insiktsfullt av Wang Yann-ee i ”The Chinese Idea: A Study in Chinese Thought, Politics, and the Intellectual History of Capitalism”, doktorsavhandling, University of Wisconsin-Madison, 1997.

herre i Hunan, steg i graderna och förde befäl över en brigad i nationalistarmén under det stora revolutionära uppsvinget 1925-27. Händelserna fick honom att radikaliserats och han anslöt sig till kommunisterna kort efter Chiang Kai-sheks kontrarevolution i april 1927 och året därpå ledde han en styrka på flera hundra soldater, som anslöt sig till Maos gerillabas i Jinggangbergen. Vid sidan av Mao och Zhu De var Peng den mest framträdande ledaren inom Röda armén under det revolutionära kriget. Han ledde de kinesiska styrkorna under Koreakriget och kort efteråt blev han utnämnd till försvarsminister.

Våren 1959 ledde Peng en kinesisk militärdelegation på resa i Sovjetunionen och Östeuropa. Under det sex veckor långa uppdraget tog han upp sina invändningar mot det Stora språnget med Chrusjtjov och andra utländska kommunistledare. Fast besluten att ta upp sitt missnöje direkt med Mao skrev han i mitten av juli ett långt personligt brev till denne i samband med de kinesiska ledarnas konferens i Lushan, som föregick centralkommitténs formella plenum, där han i detalj radade upp sin kritik mot Stora språnget och folkkommunerna. Han nämnde den nationella planeringens sammanbrott, de tunga ekonomiska förhållanden bönderna råkat ut för och de kinesiska ledarnas växande främlingskap gentemot folket. Peng lade skulden för dessa och andra missförhållanden under det Stora språnget på "småborgerlig fanatism" (extrem och missriktad radikalism enligt marxist-leninistisk lära), en välbekant leninistisk anklagelse som Komintern slungat mot Mao tre årtionden tidigare

Även om Pengs "Brev med åsikter" var av privat karaktär lät Mao kopiera det och dela ut det till de 150 högre partirepresentanterna som samlats i Lushan. Sedan gick han den 23 juli i svaromål på Pengs kritik i ett osammanhängande – men ytterst avslöjande – tal till de församlade delegaterna. Maos tal, som uppenbarligen till stora delar improviserades i stunden, innehöll ett märkligt erkännande av hans eget ansvar för misslyckandena under det Stora språnget, samtidigt som han på nytt slog fast att grunderna i den politik som förts under det gångna året fortfarande var giltiga. Mao erkände mycket av den kritik Peng framfört. Han medgav att systemet för nationell planering brakat ihop. Han tog på sig det personliga ansvaret för den slösaktiga kampanjen för ståltillverkning på bakgårdarna och erkände att "vi rusade rakt in i en stor katastrof" som ett resultat av detta. Han medgav också att folkkommunerna hade organiserats "alltför snabbt". I det stora hela gick Mao med på att det Stora språnget varit ett "partiellt misslyckande" och att "vi har betalt ett högt pris" för detta. "Det kaos som skapades var inte litet och jag tar på mig ansvaret".¹⁴

Även om det såg ut som om Mao var uppriktigt i sin självkritik, framtog han sig emellertid också indirekt skulden genom att påpeka att även Konfucius och Lenin gjort misstag. Och inte ens Marx var ofelbar: "Om man vill tala om brådska så begick också Marx många misstag. Varje dag hoppades han att en europeisk revolution skulle komma ... men den hade fortfarande inte kommit när han dog ... Var inte också detta ett tecken på otålighet? Var inte också detta småborgerlig fanatism?"¹⁵ Peng Dehuais anklagelse om att överdrifterna under det Stora språnget berodde på "småborgerlig fanatism" måste ha svidit, för Mao återkom gång på gång till detta uttryck under sitt långa tal – och med samma sarkastiska tonfall.

Trots medgivanden om misslyckanden och misstag försvarade Mao ändå det Stora språnget. Förvisso skulle kanske övergången till kommunism ta längre tid än det ursprungligen var tänkt, kanske så mycket som "tjugo femårsplaner" (eller ett sekel), sade han nu. Men även om den kommande kommunistiska utopin skjutits på framtiden var inte inriktningen på att uppnå den det. Folkkommunerna, fastslog Mao, var den rätta organisationsformen för övergången till kommunism, hur lång och mödosam vägen dit än skulle bli. Han talade uppskattande de gemensamma matsalarna eftersom de sparade arbetskraft och material, även om han var medveten om att bönderna övergivit dem *en masse*. Och han ansåg att fortfarande fanns stor entusiasm för kommunismen ute bland folket.

¹⁴ Mao Tse-tung, "Tal vid Lushankonferensen", 23 juli 1959, i *TB*.

¹⁵ *Ibid.*

I likhet med de flesta politiker vid makten verkade Mao Zedong mindre bekymrad över de misstag som skett under det Stora språnget än över att det skulle komma ut bland folket: "Om den tidning vi ger ut publicerar dåliga nyheter varje dag kommer folk inte att ha någon lust att arbeta. Det skulle inte ens ta ett år, på en vecka skulle allt vara förstört." Och sen kom Mao, genom att ta upp hotet om att den kommunistiska regimen skulle braka ihop, med ett dramatiskt hot mot dem som "vacklade" i stödet för det Stora språnget: "I så fall kommer jag att gå ut på landsbygden för att leda bönderna för att störta regeringen. Om de bland er som finns i Befrielsearmén inte följer mig kommer jag att söka en Röd armé och organisera en annan Befrielsearmé. Men jag tror att Befrielsearmén kommer att följa mig."¹⁶ Hotet kan mest ha varit melodramatiskt, men det vidarebefordrade det beska val Mao erbjöd partiledarna och i synnerhet generalerna. De hade inte bara att välja mellan honom och Peng Dehuai, de förväntades också deklarerat huruvida de stödde hans politik i det Stora språnget och hans yttersta auktoritet även över armén. Och fastän många inom ledningen nu hyste de största tvivel om Stora språnget, var ingen av delegaterna vid centralkommitténs plenum redo att följa Peng i en strid där följderna kunde bli katastrofala.

Anförandet vid Lushankonferensen var talande för hur mycket Mao Zedong hade förändrats under det decennium han suttit vid makten. Trots att han medgav att det var han som legat bakom en politik som lett till "kaos" och "katastrof" tog han inte för ett ögonblick upp hur sådana förhållanden kunde påverka de bönder vars intressen han så länge förespråkade och som dessutom framför allt varit de som fört honom till makten. Han kan inte ha varit okunnig om de omfattande rapporterna om svält i både städer och ute på landet. Han kände till många av de problem som plågade rörelsen i varje fall sedan december 1958, då han vid Wuhankonferensen gått med på (om än ytterst motvilligt) att det var nödvändigt att upphäva, eller i varje fall mildra, många av de mer radikala inslagen i det Stora språnget. Våren före mötet i Lushan hade han nämnt de kraftigt överdrivna siffrorna över spannmålsproduktion, knappheten på livsmedel, misslyckandet med stålproduktion på bakgårdarna, och att den arbetande befolkningen var utsliten. Han hade till och med varnat för att om inte partiet lättade på kraven på bönderna fanns det risk för att den kommunistiska regimen skulle gå samma öde till mötes som Qingdynastin, som enat Kina år 221 före vår tideräkning början, men vars förtryckarstyre ledde till att den inom två årtionden hade störtats av ett bondeuppror.

Mao Zedong var en alltför rutinerad observatör av livet på landet för att inte känna till vad de misslyckanden han räknat upp innebar för levnadsförhållandena – och livet – för bönderna. Ändå nämnde han inte böndernas lidande det minsta. Det var inte så mycket på grund av okunskap som han underlät att tala om det sorgliga tillståndet för bönderna, utan kanske mer beroende på att en viss känslolöshet inför förlusterna i människoliv präglade hans personlighet och sinneslag. En viss likgiltighet inför död och mänskligt lidande var kanske en oundviklig följd av det långa och obarmhärtiga revolutionära krig som slukat så många av Mao Zedongs kamrater och hans familj – och som ofta fick honom att grubbla över hur det kom sig att han ensam hade överlevt. Men om en viss likgiltighet inför döden är en nödvändig tillgång för en revolutionär är det en ödesdiger brist hos en revolutionär vid makten – om inte bokstavligen för härskaren själv så med säkerhet för dem han härskar över.

Det skyddande skal som Mao Zedong konstruerat för att hålla sig undan revolutionens kostnader hade hårdnat genom en självpåtagen okunskap om de verkliga sociala förhållandena under åren efter revolutionen. I sin ungdom och under mycket av sin revolutionära bana hade han haft ett starkt intresse för att på plats utföra empiriska undersökningar av böndernas ekonomiska och sociala villkor (och innan dess av städernas arbetare), som han sedan återgav in i minsta detalj i noteringar och rapporter. Regeln om att "söka sanningen i fakta" och att "praktiken är enda kriteriet på sanningen", slagord som Maos efterträdare skulle använda så effektivt mot honom, var föreskrifter som Mao själv först formulerat. Många av hans framgångar som revolutionär kan tillskrivas att han tillämpade dessa principer på de reella sociala och politiska förhållandena.

¹⁶ *Ibid.*

Under åren efter revolutionen försökte Mao återuppliva traditionen med lokala undersökningar genom att göra ”inspektionsturer” i olika delar av landet och på landsbygden. Men nu skedde det i ett privat och slösaktigt utrustat tåg. Omgiven av livvakter talade han med bönder och arbetare, vars insatser var väl repeterade på förhand av lokala tjänstemän. Det var ett vanligt och allmänt mönster för politiskt agerande som tillämpats av Kinas kejsare och även av dagens amerikanska presidenter. Men för härskaren Mao tycktes det vara tillräckligt. Han fortsatte att framställa det som att det var han som förkroppsligade folket. Men ”massorna”, ”folket” och till och med ”bönderna” höll på att bli abstrakta inslag i den maoistiska vokabulären.

Mao Zedongs växande distans till verkliga sociala och ekonomiska förhållanden kunde betraktas i koncentrerad form vid hans besök i födelsebyn Shaoshan i juli 1959 på väg till Lushan-konferensen. Det var hans första besök i hembyn sedan 1927 och han såg tecken på en storartad skörd – ”vajande rader av ris och bönor”, som han skrev i en dikt som han författade vid detta tillfälle. Det krävdes den rättframme Peng Dehuai (som sett svältande bönder och övergivna hus i en by intill några veckor tidigare) för att påminna Mao om att Shaoshan fått ta emot generösa och exceptionella bidrag från staten. Det är knappast troligt att Mao uppskattade denna påminnelse. Han var säkerligen medveten om att hans hemby tilldelats speciell behandling. Han var en alltför slipad bedömare av böndernas liv för att inse skillnaden mellan en verklig by och en Potemkinkuliss. Om han lät sig bedras var det bara för att han ville det.

Samtidigt som Mao Zedong blev mer och mer isolerad både från folket och sina revolutionära kolleger blev han också allt mer obenägen att tåla någon som helst kritik av sin politik, vilket han nu såg som kontrarevolutionära hot. Precis som förut uppmanade han ändå alla att tala fritt, fast nu kanske mest av gammal vana. På konferensen i Lushan såg det ut som att han ville uppmuntra kritik: ”Om ni inte håller med mig så argumentera emot. Jag håller inte med om idén att det inte går att säga emot Ordföranden.”¹⁷ Men tämligen snart framgick att denna maxim skulle tillämpas synnerligen selektivt, och den som stod för urvalet var Ordföranden själv. Det gällde exempelvis inte Peng Dehuai. När politbyrån (och därefter hela centralkommittén) formellt samlades i Lushan krävde Mao att Peng skulle placeras i onåd och antydde att Peng var inblandad i en samman-
svärjning med Sovjetunionen för att blanda sig i Kinas inre angelägenheter.

Det finns inga trovärdiga belegg för att Peng, som Mao påstod, ”sveklullt gå bakom ryggen på vårt fosterland för att konspirera med ett främmande land”.¹⁸ Det var Pengs olycka att hans resa i Sovjetblocket sammanfallit med det öppna utbrottet av den sino-sovjetiska konflikt, som skulle intensifieras under återstoden av Maos tid vid makten. Det var just när Peng lämnat Moskva som Chrusjtjov ensidigt upphävde överenskommelsen från 1957 om att förse Kina med modern militär teknologi. Och det var i mitten av juli 1958, då Peng skrev sitt ”brev med åsikter” till Mao, som Chrusjtjov öppet kritiserade folkkommunerna och Stora språnget. Dessa händelser, trots att det handlade om tillfälligheter, gav skenbart Maos anklagelser om ”hemligt samförstånd” med utlänningar en viss trovärdighet och garanterade att bara några få skulle komma till Pengs försvar. Följaktligen fördömde centralkommittén enhälligt vad som kom att heta ”den partifientliga klicken under ledning av Peng Dehuai”. Peng avsattes som försvarsminister och hans närmaste medarbetare inom armén rensades ut. Han fick dock behålla medlemskapet i partiet och till och med sin plats i politbyrån, men skulle aldrig mer våga ifrågasätta Maos politik.

Att Peng Dehuai hamnade i den politiska kylan hade inte bara att göra med Maos stingslighet över att se sitt ledarskap ifrågasatt. Det handlade också mycket om kontrollen över Folkets befrielsearmé. För Mao, som från 1927 haft en så säker bedömning av den militära maktens avgörande betydelse i kinesisk politik, kan frågan om vem som skulle leda Kinas försvarsmakt inte ha varit särskilt långt borta. Peng ersattes som försvarsminister – och i själva verket arméchef – av Lin Biao, också han en av de stora militära hjältarna från revolutionen, men någon vars lojalitet politiskt och

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Mao Tse-tung, ”Tal vid Kommitténs för militära frågor utvidgade möte och utrikespolitiska konferensen”, 11 september 1959, i *TB*.

på det personliga planet till Ordföranden vid denna tid inte gick att ifrågasätta. Och under det närmaste årtiondet skulle Folkets befrielsearmé inta en allt mer framträdande roll på det inrikespolitiska planet.

När politbyråns ständiga utskott samlades i Lushan den 31 juli krävde Mao Zedong inte bara att Peng Dehuai skulle bestraffas, utan också (som för att rättfärdiga de politiska gärningarna) att det riktiga i det Stora språnget åter skulle fastslås. När hela centralkommittén diskuterade frågan fogade den sig helt, medlemmarna av den fruktade att bli stämplade som ”högeropportunist” och anhängare till Pengs ”partifientliga klick”. Den officiella resolution som antogs vid plenum i slutet av augusti hemlighöll inte misslyckandena med det Stora språnget, i varje fall de misslyckanden som Mao redan sanktionerat, men slog också inkonsekvent fast att folkkommunerna var sunda och manade till en nystart för kampanjen kring det Stora språnget. Det var ett katastrofalt oansvarigt beslut, mer motiverat av politisk rädsla än av utopiska visioner. Svältande bönder och demoraliserade kadrer på lokal nivå hade ingen längtan efter flera sociala experiment. Det desperata försöket att blåsa liv i rörelsen igen ledde bara till dröjsmål när det gällde att ta itu med den allt djupare ekonomiska krisen. Det Stora språnget lämnade nu plats för simpel kamp för att överleva.

Mao och hungersnöden

Innan 1959 var till ända hade Mao Zedong börjat inse allvaret i krisen och uppmanade dystert ansvariga på landsbygden att ”bara ägna sig åt verkliga möjligheter”. Medan folkkommunerna 1960 krympte ihop till ihåliga administrativa skal och Stora språnget sjönk ner i katastrofen började Mao dra sig undan från det dagliga politiska arbetet, utan att ändå uppge den yttersta auktoriteten över partiet och statens politik. Vanlig stats- och partibyråkrati började ändå åter bygga upp sin makt, där många medlemmar mer lutade sig mot Liu Shaoqi än mot Mao för vägledning och ekonomisk räddning. Maos dominans på Lushanmötet hade visat sig vara en Pyrrhusseger. Vad som återstod var hans kontroll av armén, som nu leddes av hans protegé Lin Biao.

1960 förvärrades den ekonomiska krisen det Stora språnget lett till av det andra året i rad av naturkatastrofer. Tyfoner, torka och översvämningar härjade 60 procent av den odlade marken. Den desperata ekonomiska situationen försämrades ytterligare sommaren 1960, när Chrusjtjov plötsligt kallade hem de 1 400 sovjetiska vetenskapsmän och ingenjörer som arbetat i kinesiska industrier och laboratorier, och med byggprojekt. De beordrades att fara hem, tillsammans med sina ritningar. Det var ett hårt slag mot utvecklingen av den kinesiska industrin, som i mitten av den andra femårsplanen haft en årlig tillväxttakt på nära 20 procent. Men 1960 verkade Mao Zedong mer upptagen av det ideologiska grälet med Sovjetunionen än med den ekonomiska och humanitära katastrof som uppstått i spåren på det Stora språnget.

I officiella uttalanden och publikationer skyllde Mao och andra kinesiska ledare ”de bittra åren” 1959-62 på en kombination av naturkatastrofer och sovjetiskt förräderi. Dessa yttre krafter förvärrade säkerligen krisen, men det stod ändå klart att det organisatoriska kaoset under det Stora språnget och grovt överdrivna siffror över spannmålsproduktionen bar det största ansvaret för de lidanden det kinesiska folket fick utstå i början av 1960-talet. Och uttrycket ”de bittra åren” var en förskönande omskrivning för en av de värsta hungerkatastroferna i Kinas historia.

Först sedan detaljerade siffror över dödligheten offentliggjorts på 1980-talet blev det allmänt känt att mellan 20 och 30 miljoner människor dukt under, främst åren 1959-61. Innan dess hade de flesta utländska bedömare accepterat att en av den kommunistiska revolutionens stora landvinningar var att massvält försvunnit i ett land där hungersnöd hade varit ett kroniskt inslag i flera tusen år. Även om det var känt att det kinesiska folket drabbats av omfattande svält och undernäring, framför allt 1960 och 1961, hade det allmänt sagts att hungersnöd kunnat undvikas genom omfattande köp av spannmål från Kanada och Australien och ett effektivt ransoneringssystem. Det

var den bild Mao Zedong (och andra högt uppsatta) förmedlat till utländska besökare åren omedelbart efter det Stora språnget.¹⁹

Det står ändå klart att Mao Zedong sommaren 1960, och sannolikt redan innan, insett att stora områden på landsbygden drabbats av något som liknade hungersnöd, även om omfattningen av katastrofen inte var känd vid denna tid. Så tidigt som i februari 1959 använde han sig av ett bildspråk som antydde att Stora språnget riskerade att bli en upprepning av den blodiga katastrofen och förfärliga hungersnöd som blivit följderna av Stalins kollektiviseringskampanj 1929-33. ”Han [Stalin] använde bönderna för att tömma dammen på vatten och fånga fisken. Just nu lider vi av samma sjukdom.”²⁰ Det verkade som om han varnade sig själv för att ignorera böndernas situation. Således fortsatte han en försiktig reträtt från de mer radikala inslagen under det Stora språnget. Relativ återhållsamhet var regel fram till det ödesdigra mötet i Lushan sommaren 1959, då Mao Zedong i en akt av monumentalt självbedrägeri övertygade sig själv om att de hungrande bönderna var uppfyllda av stor entusiasm över att få bygga den kommunistiska utopin. När man hösten 1959 blåste nytt liv i det Stora språnget ledde det till förvärrad brist på livsmedel, ytterligare försvagning av det arbetande folket, dröjsmål med att komma till rätta med problemen, och blev en garanti för att den hungersnöd som startat i slutet av 1959 skulle nå katastrofartade dimensioner 1960.

Mao Zedong måste helt klart bära det moraliska och historiska huvudansvaret för den stora hungersnöden. Han var arkitekten bakom Stora språnget. Och på hösten 1959 var det han personligen som tog initiativ till att blåsa nytt liv i den misslyckade rörelsen, i ett läge då alla rationella kalkyler om vad som skulle vara till gagn för folkets välfärd – eller rent ut sagt överlevnad – talade för att äventyret måste stoppas. Det finns ingen anledning att åberopa ”den maoistiska visionen” som förklaring till denna dårskap. Den drevs av de mest simpla och småaktiga egoistiska politiska motiv.

Hur hård den historiska domen över Maos roll under det Stora språnget än måste bli innebär det inte att han står dömd som massmördare av samma skrot och korn som Hitler och Stalin, som en del lättvindigt påstår. Mao satte inte igång det Stora språnget framåt i syfte att ta död på en del av bönderna på det sätt Stalin beordrade sina hantlangare att ”likvidera kulakerna som klass” eller som Hitler tänkte ut och satte i verket ”den slutgiltiga lösningen”. Det finns en avgörande moralisk skillnad mellan oavsiktliga konsekvenser av politiskt handlande och medvetet folkmord. Att suddas ut denna skiljelinje bidrar inte till att klargöra de verkliga moraliska och historiska tvetydigheter som omger Mao Zedongs revolutionära bana.

Kinas hermetiskt tillslutna politiska system bidrog också till den hungersnöd som förde det Stora språnget till sin tragiska avslutning. Redan från början av rörelsen var partiets kadrer satta under oerhört tryck från högre partiorgan att uppnå de orealistiska produktionsmålen. Det gjorde de ofta genom att blåsa upp siffrorna över produktionen och sedan överdrevs de ofta än mer ju längre upp de kom på den byråkratiska stegen. Mao och andra partiledare satt fast i messianska visioner av ett kommunistiskt land av överflöd och var bara alltför angelägna om att tro på de spektakulära resultat som rapporterades till dem. Till exempel tillkännagav Mao inledningsvis att skörden 1958 var mer än dubbelt så stor som året innan. Detta ledde till den fantastiska föreställningen om att landsbygden översvämmades av ett enormt överskott på spannmål. Följden blev att de spannmålskvoter bönderna förväntades sälja till regeringen till låga bestämda priser höjdes drastiskt – i samma stund som jordbruksproduktionen föll i rasande takt 1959. Först hunger och därefter svält blev följderna. Krisen spetsades till när räddhågsna och opportunistiska lokala kadrer dolde bristen på livsmedel och därför orsakade att hjälpleveranser antingen fördröjdes eller förhindrades.

Senare skulle Mao Zedong medge att en del av politiken under Stora språnget varit felaktig, men han gjorde det utan att någonsin erkänna sitt eget personliga ansvar. I ett tal inför ett möte med centralkommittén bakom lyckta dörrar i september 1962 sade han:

¹⁹ Se exempelvis Edgar Snow, *The Other Side of the River*, New York: Random House, 1961, s. 620.

²⁰ Mao Zedong, ”Speech at the Chengchow Conference”, februari-mars 1959, *Chinese Law and Government*, vintern 1976-77, s. 18.

1959 och 1960 utfördes flera saker på fel sätt huvudsakligen beroende på att de flesta inte hade någon erfarenhet ... Det allvarligaste felet var att våra rekvisitioner var överdrivna. Trots att vi inte hade särskilt mycket spannmål fortsatte vi att säga att det hade vi visst. Blinda order utfärdades både inom industrin och jordbruket.²¹

Bristerna i det politiska systemet i Kina fritar inte Mao Zedong från att bära det största ansvaret för den mänskliga katastrof som Stora språnget ledde till. Det var ju ändå Mao som lett uppbygget av Kinas politiska apparat efter stalinistisk modell och sedan stod i spetsen för den. Kadrer och högt uppsatta i den byråkratiska apparaten efter 1949 var de som en gång varit hans revolutionära kamrater och anhängare som, i likhet med Mao själv, hade genomgått omvandlingen från revolutionärer till härskare. Hur desillusionerad Mao än var över korruptionen hos en del kadrer var det knappast möjligt för honom att ta avstånd från dem utan att ta avstånd från den revolution han lett. Maos fientliga inställning till byråkratin var reell, men den handlade för det mesta om att få byråkratin att foga sig efter hans egen vilja, som han såg som ett koncentrat av folkets vilja. Aldrig någonsin gjorde Mao något allvarligt försök att föra byråkratin under folklig demokratisk övervakning. Politisk despotism var djupt förankrad i maoismen – och det var föreningen av politisk despotism och det utopiska i det Stora språnget som bar huvudansvaret för den stora mänskliga tragedi, som slutligen ledde till att äventyret fick avbrytas.

²¹ Mao Tse-tung, ”Tal vid åttonde Centralkommitténs tionde plenum, 24 september 1962, i *TB*.

7. Kulturrevolutionen och maoismens försvagning

Först i oktober 1960, det år hungersnöden krävde flest dödsoffer, insåg Mao Zedong fullt ut att det var nödvändigt att avbryta det Stora språnget. Motvilligt gick han med på att uppskjuta sin vision att göra folkkommunerna till den kommunistiska ”organisatören av liv och arbete”. Jordbruksproduktionen organiserades åter med arbetslag på bynivå, precis som i mitten av 1950-talet, privata jordlotter tilläts åter och marknader öppnades igen på landsbygden. Folkkommunerna fanns kvar, men främst som administrativa strukturer med uppgift att övervaka elementära hälsovårdsprogram och småindustri på landet.

Reträtten från det Stora språnget åtföljdes av att Mao drog sig undan från den politiska scenens centrum. Han drog sig tillbaka till vad han kallade ”andra linjen” av partiledare och överlät åt den som såg ut att bli hans arvtagare, den hårdføre leninisten Liu Shaoqi, att sköta partiet till vardags. Han överlämnade också åt Liu, tvåa i rangordningen av KKP:s ledare och Folkrepubliken president, ansvaret för att få liv i den nedgångna ekonomin.

I början av 1960-talet fick Maos tankar – om än kanske inte det kanoniserade ”Mao Zedongs tänkande” – okaraktäristiskt pessimistiska övertoner, där oro över framtiden blev mer dominerande än utopiska framtidsvisioner. I början av det Stora språnget hade Mao talat om en nära förestående era av ekonomiskt överflöd. Nu var hans dystra slutsats att det skulle ta minst ett sekel för Kina att nå samma ekonomiska nivå som de kapitalistiska länderna i väst.

På samma gång som ekonomiskt överflöd sköts på en obestämd framtid, tycktes också vägen till ett kommunistiskt samhälle vara långt mer besvärlig – och rent av oviss. Mao var nu besatt av oro för att Kina skulle råka ut för ett ”kapitalistiskt återupprättande” – en känsla som fick ytterligare näring av den allt bittrare ideologiska konflikten med Sovjetunionen. Kontroversen nådde sin kulmen på våren 1964 med publiceringen av den maoistiska texten *Om Chrusjtjovs falska kommunism och dess historiska lärdomar för världen*. Sovjetunionen, som ett decennium tidigare hyllats entusiastiskt, utmålades nu som ett helt och hållet negativt exempel. Chrusjtjovs ”revisionism”, hävdade Mao, hade lett till att kapitalismen återupprättats – och Kina, varnade han, löpte samma risk.¹ Medan Mao när det Stora språnget inleddes självsäkert deklarerat att Kina skulle gå i spetsen för övergång från socialism till kommunism medgav han nu att kampen mellan socialism och kapitalism inte var avgjord i Kina heller.

Mao Zedongs oro för ett ”kapitalistiskt återupprättande” handlade mindre om förekomsten av verklig kapitalistisk ekonomisk aktivitet än om icke önskvärda ideologiska tendenser och växande tvivel på att kommunistpartiet var pålitligt revolutionärt. Han lade märke till hur hans en gång så självuppoftande kadrer från de heroiska revolutionära dagarna blivit post-revolutionära byråkrater. De tenderade inte bara att bli alltmer försiktiga politiskt utan också korrumperade. ”För närvarande”, anmärkte han föraktfullt, ”kan man köpa sekreteraren i en partiavdelning för ett par paket cigaretter, för att inte tala om ett giftermål med hans dotter.”²

Betydligt allvarigare politiskt var Maos växande misstankar mot en del partiledare på hög nivå, hans vapenbröder under de förtvivlade revolutionära åren. När Mao 1962 återtog rodret för partiets angelägenheter efter drygt ett år av relativ bortavaro, lade han fram tesen – med ett långt hårdare ordval än någonsin förut – att klasser och klasskamp fanns kvar i ett socialistiskt samhälle. Och utgången av den kampen var långt ifrån given. ”Annars kan ett land som vårt fortfarande röra sig mot sin motsats”, varnade Mao. Det kunde till och med bli fascistiskt.³

Det sades aldrig rent ut vilka samhällsklasser som skulle vara involverade i denna strid. Det talades bara om kamp mellan ”bourgeoisin” och ”proletariatet”, en kamp mellan socialism och kapitalism.

¹ [Om Chrusjtjovs falska kommunism och dess historiska lärdomar för världen](#).

² Mao Tse-tung, ”Tal om filosofiska frågor”, i *TB*.

³ Mao Tse-tung, ”Tal vid åttonde Centralkommitténs tionde plenum”, 24 september 1962, i *TB*.

Men resterna av Kinas bourgeoisie hade ju blivit exproprierad i början av 1950-talet och fanns nu bara kvar som några få åldriga pensionärer, som fick del av blygsam utdelning på statsobligationer. Och även om proletariatet växt avsevärt, utgjorde det fortfarande bara en liten andel av Kinas befolkning och var i början av 1960-talet en politiskt inaktiv klass. Men med termerna "bourgeois" och "proletariat" avsåg Mao inte verkliga samhällsklasser, utan de ideologier marxismen tillskrev dessa klasser. Kampen mot "bourgeois" var en kamp mot en "borgerlig ideologi", som samhälleligt inte nödvändigtvis uttrycktes av den verkliga bourgeoisie.

Mao Zedong hade förstås länge haft en tendens att tänka på klasser i termer av politisk medvetenhet och agerande snarare än utifrån marxismens sociala och ekonomiska kriterier. Det uppseendeväckande nya med 1960-talets maoism var slutsatsen att "borgerlig ideologi" främst hade sin bas i det kinesiska kommunistpartiet. Medan partiet under de revolutionära åren varit den leninistiska inkarnationen av "proletärt medvetande", fast med en avsevärd brist på verkliga proletärer, hade partiet på 1960-talet blivit den främste bäraren av borgerlig ideologi. I ett socialistiskt samhälle, hade Mao varnat, uppstod fortfarande "nya borgerliga element", och medlemmar av denna nya bourgeoisie, förklarade han hotfullt, opererade "förklädda till medlemmar av kommunistpartiet". Och utifrån dessa utgångspunkter drog han den märkliga slutsatsen att huvudfienderna till socialism i Kina bestod av "de maktavande i partiet som slagit in på den kapitalistiska vägen".⁴

Om det rådde förvirring om innebörden av begreppet "bourgeois", blev frågan än mer grumlig genom Maos benägenhet att än tala om "bourgeois", än om "byråkrati". Till exempel sade han 1965:

Byråkratklassen är en klass i skarp opposition till arbetarklassen och fattigbönder och mellanbönder. Hur ska man kunna riktigt identifiera dessa personer som blivit eller håller på att bli borgerliga element som suger blod av arbetarna? Dessa personer är målen för kampen, målen för revolutionen.⁵

Oklarheterna kring begreppet "bourgeois" skulle bli en viktig källa till förvirring – och våld – under kulturrevolutionen.⁶

Mao versus partiet

I början av 1960-talet plågades Mao av oro för "revisionism", med vilket han avsåg att revolutionen skulle dö ut, och blev mer och mer vid sidan av de övriga i partiledningen. Med undantag för ett litet antal högt uppsatta som lyckats behålla hans förtroende – premiärminister Zhou Enlai, försvarsministern Lin Biao, den lömske chefen för hemliga polisen Kang Sheng och den radikale ideologen Chen Boda – hade Mao blivit alltmer misstänksam beträffande lojaliteten och den revolutionära trovärdigheten hos större delen av sina forna vapenbröder. Liu Shaoqi, tvåa i rangordning i partiet efter Mao, och partiets generalsekreterare Deng Xiaoping misstroddes särskilt. När Mao 1966 satte igång kulturrevolutionen skulle Liu stämplas som "den främste i maktställning som slagit in på den kapitalistiska vägen" och Deng utses till kapitalistfarare nummer två. Det handlade mindre om personlig motvilja än att Liu och Deng fått kontroll över partiapparaten – och Mao hade kommit att uppfatta det leninistiska partiet som ett konservativt hinder för revolutionära förändringar. Medan Liu och Deng var de huvudmisstänkta, var det få av de 26 "gamla revolutionärer" som ingick i politbyrån som undgick Ordförandens kritiska granskning, även om de flesta av dem fysiskt skulle överleva kulturrevolutionen och politiskt frodas under epoken efter Mao.

Mao Zedong var tämligen medveten om att han fjärrat sig från de andra partiledarna, av vilka de flesta varit hans anhängare och kamrater alltsedan revolutionens mörkaste stunder. "Jag är ensam

⁴ Mao Zedong, "Some Problems Currently arising in the Course of the Rural Socialist Education Movement" ("The Twenty-three Articles"), i Richard Baum och Frederick Teiwes, *Ssu'Ch'ing* (De Fyra Rena), Berkeley; University of California Press, 1968, Appendix F, s. 118-126.

⁵ *Selections from Chairman Mao*, Washington D.C., Joint Publications Research Service, n° 49826, s. 23.

⁶ Beträffande frågan om samhällsklasser och dess oklarheter under kulturrevolutionen, se Richard Curt Kraus lysande arbete *Class Conflict in Chinese Socialism*, New York, Columbia University Press, 1981. Hur förvirringen om samhällsklasser upplevdes av radikala rödgardister analyseras i Lin Weiran, "An Abortive Chinese Enlightenment – the Cultural Revolution and Class Theory", doktorsavhandling, University of Wisconsin-Madison, 1996.

med massorna. Än så länge”, sade han till André Malraux, de Gaulles kulturminister, strax före kulturrevolutionen.⁷ Men om Mao var ”med massorna” var det nu främst i en främmande form – via personkulten av honom.

I början av 1960-talet hade kulten av Mao Zedong blivit ett medvetet frambringat fenomen. Det är sant att Maos anhängare och partiets propagandamaskineri gjort stora ansträngningar för att bygga upp kulten långt tidigare. Men från det mer eller mindre spontana ursprunget till Maokulten bland bönderna i norra Kina under de tidiga åren i Yan'an och dess återkomst under det Stora språnget, hade kulten nu vuxit i proportion till Maos ökande politiska makt och hans enorma personliga popularitet. Efter Stora språnget, inför en desillusionerad och politiskt apatisk befolkning, hade emellertid uppbygget av kulten ingått i en plan i syfte att tjäna omedelbara politiska mål. Bristen på folklig spontanitet framgick på ett slående sätt av beslutet att tilldela Folkets befrielsearmé, nu under Lin Biaos befäl, uppdraget att ge kulten en ny prägel.

Den politiska avdelningen av Folkets befrielsearmé gav ut första utgåvan av *Citat av Ordförande Mao* i maj 1964 och de tre följande åren trycktes inte mindre än en miljard exemplar av vad som snart skulle kallas ”den lilla röda”. Det var försvarsminister Lin Biao som dirigerade masskampanjer för studier av Maos texter, som gjorde armén till ”en stor skola för studier av Mao Zedongs tänkande” och som kom med de mest långtgående anspråken beträffande Maos idéer – ”en andlig atombomb av oändlig kraft”, skrev Lin kort efter att Kina gjort sitt första kärnvapentest i oktober 1964.

Vintern 1964-65 var Maokulten omfattande. Edgar Snow, som lagt märke till uttryck för kulten när han intervjuade Mao i grottan i Shaanxi 1936, var chockerad över den ”omåttliga glorifieringen” av Ordföranden när han besökte Kina i januari 1965:

Jättestora porträtt av honom hängde nu på gatorna, byster fanns i vartenda rum, det skyltades med hans böcker och fotografier av honom överallt, med utgallring av andra. I det fyra timmar långa revolutionära festspelet med sång och dans, *Östern är röd*, var Mao den ende hjälten. Som höjdpunkt i den föreställningen ... såg jag ett porträtt som kopierats efter ett foto jag själv hade tagit 1936, förstorat till cirka tio meters höjd ... [för mig var det] ett obehagligt minne av liknande överdrifter i fråga om dyrkan av Josef Stalin under krigsåren ... Kulten av den ende mannen var ännu inte allmän, men tendensen var inte att ta miste på.⁸

Mao Zedong gjorde inga invändningar mot den kult som höll på att byggas upp kring honom; i själva verket medverkade han aktivt till att bygga upp den. Han hade redan rättfärdigat personkult i allmänhet genom att göra skillnad på korrekta och icke korrekta former av den i en dubbeltydig kommentar till Chrusjtjovs hemliga tal där denne fördömde Stalin. Underförstått rättfärdigade Mao där kulten av sig själv: ”Frågan gäller inte om det ska finnas en personkult eller ej, utan snarare om den person man vördar är en representant för sanningen. Om han är det bör han vördas.”⁹

Maokulten gjorde det möjligt för Mao, kommunistpartiets ordförande, att ställa sig över partiet som institution, och tvinga igenom sin egen personliga politiska överhöghet i ”folkets” namn. Kultens politiska kraft hade framgått under kollektiviseringskampanjen 1955 och under det Stora språnget. I mitten av 1960-talet omformades kulten och utvecklades när Mao förberedde sitt anfall mot den enorma och alltmer byråkratiska partiapparat, som han inte längre fick att gå i sina ledband.

Men Mao förlitade sig inte bara på kulten och sin personliga prestige. Han kunde också räkna med stöd av Folkets befrielsearmé, den institution som hade huvudansvaret för att förfärdiga kulten i dess färskaste skepnad. Att Mao vände sig till en hierarkiskt organiserad armé för att skapa en egalitär social rörelse är förstås rätt inkonsekvent. Men det var ju också en armé som Mao själv till stor del hade byggt upp sedan slutet av 1920-talet – och han såg Folkets befrielsearmé snarare än kommunistpartiet som den sanna företrädaren för revolutionens värderingar och medvetande.

⁷ André Malraux, *Antimemoarer*, s. 370

⁸ Edgar Snow, *Den långa revolutionen*, Stockholm, 1972, s. 74.

⁹ Mao Tse-tung, ”Tal vid Chengtu-konferensen” i *TB*.

Samtidigt var det en välkänd maoistisk maxim att ”partiet kontrollerar geväret” och partiets företrädesrätt som civil auktoritet hade hittills strikt drivits igenom av Mao. Men under de år som föregick kulturrevolutionen var arméns gevär inte längre helt säkra i händerna på partiet. Från 1963 hade armén, under Maos personliga ledning, börjat blanda sig i samhällslivet. Främst tog det sig formen av propagandakampanjer som hyllade idealsoldater som tjänade som exempel på maoistiska dygder, såsom heroiska självupppoffrande insatser för folket, samt att företrädare för dessa militära förebilder fick anställning på skolor, företag och ministerier. Även om militärens roll var mycket begränsad var det tillräckligt för att visa att Folkets befrielsearmé inte stod under partiets kontroll och i själva verket utgjorde ett potentiellt alternativ till det.

Maos farhågor för revolutionens framtid tog sig också uttryck 1964 i en kampanj för att utbilda ”revolutionära efterträdare”. Kampanjen vände sig till ungdomen i Kina, som betraktades som relativ oförstörd av gamla tänkesätt eller ”revisionistiska” influenser från dagens värld. Detta låg i hög grad i linje med hyllningarna till ”den nya ungdomen” på Fjärde maj-tiden, som den unge Maos intellektuella utveckling präglats av. Men kampanjen avspeglade också hur djupt den åldrande Mao börjat misstro kommunistpartiet. Nu sades det helt öppet att partiet inte gick att lita på när det gällde att föra revolutionen vidare.

Satsningarna på ”revolutionär” ungdom, den växande rollen för en allt mer politiserad armé, och den fortsatta utvecklingen av Maokulten kan alla, i efterhand, ses som profetiska förebud om kulturrevolutionen, som skulle ta sig den osedvanliga formen av ett stormangrepp mot det leninistiska partiet och många av veteranerna där.

När Mao på våren 1966 startade vad som skulle komma att döpas till den ”Stora proletära kulturrevolutionen” förlitade sig Mao inte bara på massornas revolutionära spontanitet. I förväg hade han vidtagit noggranna politiska förberedelser. Först och främst hade han sett till att ha stöd av Röda armén, som i början av 1960-talet genomgått det Lin Biao betecknade som ”levande ideologisk indoktrinering” i ”Maos tänkande”. Han försökte också neutralisera sina potentiella motståndare inom kommunistpartiet – och detta pågick metodiskt under ett helt år.

Den utrensning som långsamt började ta form drabbade en efter en de revolutionära veteranerna i partiet, de flesta av dem sedan länge medlemmar av den maoistiska fraktionen och som hade anslutit sig till partiet under de mörkaste stunderna för revolutionen. Deras fall hade förebådats i januari 1965 då Mao olycksbådande talat om att kampen för socialism i Kina måste utkämpas mot ”de ledande i partiet, som slagit in på den kapitalistiska vägen”.¹⁰ Sedan följde en längre period av alltmer bysantinska intriger och dunkel ideologisk polemik, där måltavlorna var Liu Shaoqi och högt uppsatta representanter för partiet i kultur- och propagandaavdelningarna. Mao dirigerade utrensningen bakom scenen och dessutom från platser utanför Beijing. I november 1965 hade han lämnat huvudstaden och tillbringat största delen av de närmaste åtta månaderna i Hangzhou. Därigenom ville han visa att han också utifrån, och 72 år gammal, inte förlorat något av de färdigheter i inre närkamp i partiet, som han slipat på under nära ett halvsekel. Hans märkliga men flinka politiska manövrerande och orakelmässiga ideologiska uttalanden gjorde hans försagda politiska motståndare förvirrade. Ingen var villig att öppet utmana partiordföranden, revolutionens ledare och nationalstatens grundare. Inte heller kunde partiledarna vägra att ställa upp på de offentliga ritualerna runt kulten av Mao, som ju alla av dem medverkat till att bygga upp.

Bland de första som föll var ”femmannagruppen” (under ledning av Peng Zhen, en av Liu Shaoqis lärjungar och nummer fem i rangordningen inom partiet), som i januari 1965 utsetts att verkställa Maos krav på ”en kulturrevolution”. De ersattes med en ny ”Grupp för kulturrevolutionen” bestående av radikala maoister, som Maos hustru Jiang Qing. Mao hade hållit Jiang Qing utanför politiken, precis som han gjort med sina överlevande barn och andra släktingar, och rampljuset – fram till 1963 då hon fick uppdraget att ”revolutionera” Pekingoperan.

¹⁰ ”The Twenty-three Articles” i Baum och Teiwes, *Ssu-Ch'ing*, s. 120.

Idén om en "kulturrevolution"

Vad Mao menade med "kulturrevolution" var alls inte helt klart vare sig för hans motståndare eller hans anhängare. Till en början föreföll det vara en ganska harmlös idé, kanske ytterligare en kampanj för att ideologiskt strama upp författare och konstnärer, trodde många. Om de trängt djupare in i den intellektuella bakgrunden till "Mao Zedongs tänkande", och sin egen bakgrund, kunde de ha tagit en titt på den Nya kulturrörelsen och Fjärde maj-epoken (1915-21), den avgörande perioden i Maos intellektuella utveckling. Av den intellektuella och politiska jäsningsprocessen de åren, då Maos första artiklar publicerades i *Ny ungdom* och andra tidskrifter, hade han lockats av tanken på "en kulturrevolution", något som ju den bildstormande intelligentian inom Fjärde maj-rörelsen förespråkade. Det var en idé som innehöll många av de grundläggande uppfattningar, som skulle bli varaktiga i Maos syn på världen det närmaste halvsekle. Starkt påverkad av stämningarna under Fjärde maj-rörelsen avvisade Mao först mycket av Kinas klassiska kulturarv, som inte bara betraktades som oanvändbart inte bara för Kinas moderna uppvaknande, utan också som moraliskt ondskefullt och korrupt. På denna historiens sophög ville han också lägga borgerlig västlig kultur. I likhet med sina förebilder inom den Nya kulturrörelsen var han också övertygad om att mänskligt medvetande var den avgörande faktorn i historien. Kulturell och intellektuell förändring kunde inte ersätta effektivt politiskt agerande, men var viktiga förutsättningar. Och slutligen hade Mao också från den ungdomskult som de intellektuella inom Fjärde maj-rörelsen ägnade sig åt tagit över en romantisk syn på unga människor som bärare av en ny kultur och ett nytt samhälle, eftersom ungdomen betraktades som relativt oförstörd av gamla traditioner. De unga studenter Mao kallade in för att utkämpa de första striderna under kulturrevolutionen var "den nya ungdom" som hyllats så mycket när han själv var ung. Detta var några av de spår som den första kulturrevolutionen i Kina efterlämnat hos Mao när han var på väg att bli kommunist och som fortsatt att påverka hans speciella version av marxismen. Nu skulle de återkomma med råge i samband med den "Stora proletära kulturrevolutionen" på 1960-talet.

Begreppet "kulturrevolution" går också att hitta i marxist-leninistisk tradition. Men att notera är att Mao inte byggde på det. Lenin (och andra ryska marxister) förespråkade en "kulturrevolution" under de svåra åren efter bolsjevikrevolutionen 1917. För Lenin innebar en kulturrevolution att den moderna borgerliga kulturens seder och arbetsmoral skulle tillföras ett folk som fortfarande var nedsjunket i feodal efterblivenhet. De som skulle svara för denna kulturella omvandling var de intellektuella och framskridna delar av städernas arbetarklass. Framgången för en kulturrevolution var ytterst avhängig av modern industrialisering, ty, som Lenin framhöll gång på gång, "för att uppnå en viss kulturnivå fordras en viss utveckling av de materiella produktionsmedlen".¹¹ Lenin utgick också, precis som Marx, från att det nya samhället skulle ta över alla tidigare kulturella landvinningar; det var avgörande, framhöll han, att "omfatta all den kultur som kapitalismen lämnat efter sig och bygga socialismen på den".¹²

För Mao Zedong däremot var tanken bannlyst på att importera västlig borgerlig kultur för att Kina och folket där skulle kunna ta sig ur sin efterblivenhet – både av nationalistiska och revolutionära skäl. Lika osmaklig var Lenins tes att de intellektuella var bärare av modern kultur. Som Mao såg det, framför allt vid tiden för kulturrevolutionen, skulle de intellektuella lära av massorna, inte tvärtom. Mao godtog heller inte den leninistiska uppfattningen att en framgångsrik kulturrevolution skulle gå långsamt fram och ytterst vara beroende av modern industrialisering. I stället ansåg han att en kulturrevolution ganska snabbt skulle leda till en revolutionär förändring av medvetandet, som i sin tur var den avgörande förutsättningen för modern ekonomisk utveckling – i varje fall om denna skulle leda till ett socialistiskt resultat. Mao ansåg att "det subjektiva kunde skapa det objektiva" och att det avgörande var "en andlig omstöpning av folket". Och i stället för att tala om att ett socialistiskt samhälle skulle ta över det tidigare kulturarvet, som Lenin gjort, hyllade Mao de

¹¹ V I Lenin, [Om Kooperationen](#).

¹² Citerat i Richard Stites, "Iconoclastic Currents in the Russian Revolution", i Abbott Gleason m fl, *Bolshevik Culture*, Bloomington: Indiana University Press, 1985, s. 17.

socialistiska fördelarna med att vara ”fattig och ett oskrivet blad”. Om han varit bekant med Lenins syn på kulturrevolution skulle Mao inte ha funnit mycket att godkänna. Och tittar man på maoismens version av ”kulturrevolution” i skenet av det leninistiska alternativet står det i själva verket klart hur mycket Mao Zedong avvikit från marxismens grundläggande uppfattningar.

Mao Zedong hade också avvikit från leninismens syn på ”avantgardepartiet”. Mao hade aldrig fullt ut accepterat leninismens uppfattning att en intellektuell elits marxistiska ”medvetande” skulle tillföras en ”spontan” massrörelse för att kunna bygga en disciplinerad partiorganisation i stånd till effektivt revolutionärt agerande. Mao däremot tillskrev ömsom partiet sant revolutionärt medvetande, ömsom bönderna, eller sig själv – allt efter vad nya omständigheter och hans egna politiska mål krävde. Strax före kulturrevolutionen hade han helt klart förlorat all eventuell tro på partiets revolutionära förmåga. Kulturrevolutionen inleddes därför med en anmärkningsvärd – och helt klart icke leninistisk – appell till massorna att revoltera mot det kinesiska kommunistpartiet och dess organisationer.

Uppror: Rödgardisterna

Den folkliga revolten mot partiets auktoritet började på Beijings universitet i slutet av maj 1966. Yngre radikala lärare, och sedan studenter, startade en kampanj – utan motstycke sedan den korta ”stormen på universiteten” under de Hundra blommorna – där av partiet utnämnda universitetsadministratörer kritiserades för att ha undertryckt diskussion om de politiska och kulturella frågor Mao tagit upp. Resningen var inte helt igenom spontan. Mao Zedong hade sedan januari 1965 förberett de politiska och ideologiska förutsättningarna för en attack mot den existerande partiapparaten. Och knappt en vecka före revolten på Beijings universitet hade Mao lagt fram ett nytt direktiv, som partiets centralkommitté formellt stod bakom, där en ny Grupp för kulturrevolutionen utsågs för att ersätta Femmannagruppen. För att det inte skulle råda något tvivel om att det politiska målet med kulturrevolutionen var att rensa upp i partiet gjorde ”16 maj-direktivet” gällande att ”representanter för bourgeoisin” smugit sig in i partiet på alla nivåer, inklusive centralkommittén, och varnade för att ”personer som Chrusjtjov är fortfarande innäslade bland oss” och fastslog att den sortens revisionister planerade att upprätta ”en borgerlig diktatur”.

Den av maoisterna omorganiserade Gruppen för kulturrevolutionen uppmuntrade således resningen på Beijings universitet, men det viktigaste var att den hade Maos personliga välsignelse. I slutet av maj ställde sig Mao, från Hangzhou, bakom den första ”väggtidningen” som satts upp på en vägg på Beijings universitet och där ”alla revolutionära intellektuella” uppmanades att ”ta upp kampen”. Detta var, förklarade Mao ”manifestet från 1960-talets Beijingkommun” – en hänvisning till Pariskommunen 1871 – och ett förebud om ”en helt ny statsstruktur”. Hans ord sändes över radion i Beijing och trycktes i *Folkets Dagblad*, som båda nu var i maoisternas fasta grepp. I skydd av Maos personliga godkännande spred sig denna huvudsakligen studentbaserade rörelse med utomordentlig hastighet – till andra universitet i Beijing, till andra städer, och från universitet till gymnasier.

I slutet av juni hade flera miljoner studenter vid universitet och gymnasier i städer runt om i Kina anslutit sig till revolten, de attackerade verbalt (och ibland fysiskt) skolläringar och lärare, och protesterade både mot tungfotad partikontroll av skolorna och ålderdomliga pedagogiska metoder. Ungdomsrörelsen var redan från början splittrad, till stor del beroende på oklara men verkliga sociala skillnader bland studenterna. För när kulturrevolutionen blev en massrörelse, framför allt bland ungdomar, avslöjade den också en av den kinesiska revolutionens stora ironiska sidor. Och det var att barn från klasser som tjänat på revolutionen och gynnades av det nya arbetar- och bondesamhället hade en tendens att vara konservativa anhängare av den rådande kommunistiska regimen. Söner och döttrar till de samhällsklasser som revolutionen förpassat åt sidan och som utsattes för diskriminering i det nya samhället (framför allt då inom utbildningssystemet) – som jordägare, bourgeoisier och intellektuella – var de mest radikala och glödande anhängarna till Mao Zedong och attacken på den etablerade partibyråkratin.

Det var en paradoxal men helt och hållet rationell social uppdelning, vars existens deltagarna i rörelsen bara hade en vag uppfattning om. De sociala skillnaderna fördunklades dessutom av Maokulten som fanns överallt. Alla politiska grupperingar, oavsett om de uppstått inne i partiet eller inom den mer formlösa studentrörelsen, tågade under maoistisk fana, samtliga citerade kopiöst Maos texter och slagord, och samtliga ansåg otvivelaktigt att de agerade i enlighet med Ordförandens önskningsar och råd.

De sociala skillnaderna, oavsett om de uppfattades medvetet eller inte, var förstås inneboende i studentrörelsen från första början. Men i början av juni cementerades de i bittra fraktionsstrider, när Liu Shaoqi, som ledde den centrala partiapparaten, skickade ut arbetslag på universiteten för att föra in studentrörelsen som växte som svampar under partiets organisatoriska kontroll. Det var ett normalt leninistiskt organisatoriskt tillvägagångssätt i och Mao hade också glatt använt sig av arbetslag i sina mer leninistiska stunder. Liu och andra ledare utgick från att partiets ordförande naturligtvis skulle vara för att ordningen återställdes på universiteten, precis som han gjort under de Hundra blommorna. Få kunde ha föreställt sig att en attack underifrån mot partiet och dess auktoritet var just vad Mao Zedong var ute efter.

Ur det växande kaoset på skolorna uppstod nu hemliga studentföreningar, som försökte motarbeta arbetslagens försök att föra studentrörelsen under partiets organisatoriska kontroll. De nya grupperna kallade sig "Röda garden", en term med ursprung i de lokala bondemiliser, som stött Maos Röda armé under revolutionsåren. Uppkomsten av röda garden, en till stora delar spontan händelse, måste för Mao ha framstått som att de unga och icke korrupta "revolutionära efterträdare" som han ägnat sig åt under flera år nu hade dykt upp i rättan tid. Han lämnade hastigt Hangzhou och återvände till Beijing efter åtta månaders bortovaro, fast besluten att skydda de radikala studenterna från partiapparatsens våldsamma attacker. På återvägen stannade han till i Wuhan, där han tog en mycket omtalad simtur i Yangzifloden, där han påstods ha tillryggalagt en sträcka på 15 kilometer. Den fysiska prestationen var tänkt att visa hans politiska vigör, ett avlägset eko av hans ungdoms-essä i tidskriften *Ny Ungdom* ett halvsekel tidigare, där en persons fysiska form gjordes till en metafor för nationens styrka.

När Mao återvände till Beijing i slutet av juli fördömde han de "femtio dagarna av vit terror" och beordrade partiets arbetslag att upplösas och att det i stället skulle bildas "Små kulturrevolutionära grupper" bestående av pro-maoistiska studenter och lärare. Han sammankallade också ett möte med centralkommittén till i början av augusti, det första på fyra år. Hittills hade Mao lett kulturrevolutionen med sin egen auktoritet, i bland formellt på centralkommitténs vägnar, ofta helt själv. Nu kände han behovet av att partiet i någon mån formellt skulle godkänna den alltmer omfattande och radikala rörelse han satt igång. Men det godkännande som gjordes vid centralkommitténs stormiga tolv dagar långa plenum var av tveksamt värde utifrån partiets normala leninistiska procedurer. Sammanträdena hade nämligen proppats fulla med anhängare till Mao, som utvalts både bland partimedlemmarna och ledningen för studentrörelsen.

Centralkommitténs första uppgift var att inleda en utrensning på partiorganisationens högre nivåer, då bl a flera högt uppsatta avsattes för att se till att maoisterna hade majoriteten i politbyrån. Det mest uppseendeväckande var att Lin Biao promoverades till posten som vice ordförande för partiet, vilket gjorde honom till Maos arvtagare i stället för Liu Shaoqi. Det var inledningen på ett fall som skulle kulminera med att Liu fängslades och dog.

Därefter ställde centralkommittén upp målen för kulturrevolutionen, efter Maos diktat till de församlade delegaterna. Det dokument som sedan antogs, känt som de "16 punkterna", bevarades som stadgarna för den Stora proletära kulturrevolutionen. Utifrån dem kan man avgöra rörelsens framgångar och bakslag – i varje fall ur maoistisk synvinkel. I de "16 punkterna" utpekades som fiender till socialismen "de i ledande ställning inom partiet som slagit in på den kapitalistiska vägen". De anklagades för att konspirera för en "borgerlig kontrarevolution", som det var kulturrevolutionens uppgift att förhindra. Därmed hade således den fantasifulla tes Mao lagt fram i

januari 1965 blivit kommunistpartiets officiella politik, låt vara med hjälp av ett centralkommittémöte som egentligen stred mot partiets stadgar.

Det maoistiska dokumentet var allt annat än tydligt när det gällde frågan om vilka som utgjorde "bourgeoisin" och hur de skulle identifieras. Än hette det att bourgeoisin utgjordes av de "kapitalistfarare" som fanns bland de högsta ledarna i partiet; än medlemmar av den gamla bourgeoisin som blivit exproprierad efter revolutionen och nu försökte "iscensätta en come back"; eller också företrädare för "de fyra gamla" – "gamla tänkesätt, kultur, sedvänjor och livsstil", som "de utsugande klasserna [använde sig av] för att korrumpiera massorna". Den vaga användningen av begreppet "bourgeoisin" skulle orsaka enorm förvirring bland de miljoner, som hörsammat Maos uppmaning att göra uppror mot den rådande kommunistiska ordningen. Och det skulle underlätta urskilningslösa attacker på många grupper och individer, som i något avseende kunde betecknas som "borgerliga".

Det mest förbryllande med de "16 punkterna" var de kvasidemokratiska medel Mao ville att kulturrevolutionen skulle bedrivas med. När det nu direkt sagts att hotet om en "borgerlig kontrarevolution" fanns inom själva partiet, framför allt dess allra högsta organ, gick det inte att förvänta sig att partiet skulle kunna korrigera sig med konventionella leninistiska medel. I stället skulle reningen av partiet ske genom folkligt tryck utifrån. Kulturrevolutionen skulle genomföras genom att "djärvt resa massorna" och ge möjlighet till "fri mobilisering av massorna", i motsats till att som vanligt mobilisera massorna under partiets ledning. Folk hade rätt att söka frigörelse efter eget tycke, hette det nu.

Vad beträffar partiets roll i det framtida politiska systemet i Kina var Mao tvetydig, kanske medvetet. Å ena sidan framhöll han att den politiska makten skulle omorganiseras i enlighet med de demokratiska principer, som återfanns i Marx' skildring av Pariskommunen 1871. Där talades om demokratiska val av representanter, som också kunde avsättas omedelbart av folket, och som skulle utföra sina offentliga uppdrag till vanliga arbetarlöner och utan särskilda privilegier. De olika "kulturrevolutionära grupper" som precis blommat upp på skolor, fabriker och andra ställen skulle fungera i enlighet med dessa demokratiska principer och utgöra "permanenta, ständiga massorganisationer". Å andra sidan skulle inte de nya folkliga kulturrevolutionära organisationerna ersätta kommunistpartiet, utan existera jämsides med det. Om partiet sade Mao nu att 95 procent av kadern var bra, eller i varje fall möjliga att rätta till ideologiskt. Därmed lämnade han frågan öppen om partiets framtida plats i Kinas politiska struktur.

Målen för kulturrevolutionen skildrades i glödande termer som påminde om det tusenåriga riket. Som ett avläggat eko av Nya kulturrörelsen i sin ungdom, proklamerade Mao att målet för den Stora proletära kulturrevolutionen var att få till stånd en genomgripande förändring av hela nationens medvetande. Den skulle vara en revolution som "direkt berörde själen hos var och en". Och den skulle vara avgörande för "kampen på liv och död" mellan socialism och kapitalism. Men trots den bombastiska revolutionära retorik som ingick i rörelsen, var Maos syften mer reformistiska än revolutionära. Det framgår som mest tydligt i hans bedömningar av de sociala klasskrafter, som fanns i Kina när kulturrevolutionen startade.

Under de två åren närmast före kulturrevolutionen hade Mao lekt med idén om att det kinesiska kommunistpartiet gett upphov till en ny "byråkratisk klass" av härskare, som utnyttjade folket genom sin kontroll av nationaliserad och kollektiv egendom. Han hade börjat tro att socialismen i Kina skapat en ny härskande klass av byråkrater, som stod "i skarp motsättning till arbetarklassen och fattig- och mellanbönder". Det var en klass som utgjordes av nya "borgerliga element [som] sög blod ur arbetarna".¹³

Maos idé om en ny funktionell (men egendomslös) bourgeoisin rotad på hög nivå inom kommunistpartiet sammanflätade begreppen "byråkratisk klass" och "bourgeoisin". Begreppet "byråkratisk klass" återfanns i Maos icke officiella texter, som i stor omfattning spreds av rödgardister som

¹³ *Selections from Chairman Mao*, Washington D.C: Joint Publications Research Service, n° 49826, s. 23.

plundrade partiarkiven under kulturrevolutionen. De gav en bild av klasstrukturen i Kina efter revolutionen, som tilltalade de mer radikala partimotståndarna under kulturrevolutionen, eftersom den stämde med deras egna erfarenheter och uppfattningar om den kommunistiska byråkratin. De hävdade med avsevärd fog att det var detta Mao menade när han talade om "bourgeois". Men när kulturrevolutionen närmade sig och Mao Zedong insåg de politiska konsekvenserna av idén drog han sig för att öppet beteckna de kinesiska byråkraterna som en ny härskande klass. Hade han gjort det skulle det ha krävts en politisk revolution och inte bara en kulturell. Det skulle ha inneburit att den stat han grundat måste störtas och kanske till inbördeskrig i det land han enat. Och det skulle ha tvingat honom att som medlemmar av en utsugande byråkratklass fördöma så gott som alla hans gamla kamrater och kadrer från revolutionens heroiska dagar. Han föredrog att säga att 95 procent av kaderna var bra, eller åtminstone kunde bättra sig. Därmed hade Mao valt att gå in för en utrensning på högre nivå inom partihierarkin och en "kulturrevolution" som skulle andligen skulle revolutionera folket, framför allt ungdomen, och blåsa nytt liv i revolutionens socialistiska mål. Det var en i huvudsak reformistisk inriktning, som Mao hade i åtanke, låt vara en satsning som skulle använda sig av radikala former av klasskamp, eller i varje fall utgav sig för att vara klasskamp. Men det fanns inga tankar på några grundläggande förändringar av den postrevolutionära staten och samhället.

Kulturrevolutionen var därför tänkt att bli en intensiv men inte våldsam politisk och ideologisk erfarenhet. Att använda våld var förbjudet. Ekonomin fick inte störas. Landsbygden hölls utanför rörelsen, precis som vetenskapsmän, tekniker och större delen av industrin. Mao Zedongs retorik var radikal och pseudorevolutionär, men han var väl medveten om skillnaden mellan en kultur-revolution och en samhälleligt politisk revolution.

Men rödgardisterna tog Maos revolutionära fraser tämligen bokstavligt – och följde snart Ordförandens ord att "det är rätt att göra uppror". I de "16 punkterna" omtalas rödgardisterna som "modiga och djärva nydanare" och Mao såg dem först som idealiska "revolutionära arvtagare". Den 18 augusti upphöjdes de till kulturrevolutionens avantgarde, när en miljon ungdomar, många i paramilitär utstyrsel och där de flesta viftade med *Citat ur ordförande Maos verk*, Maos lilla röda, samlades på torget vid den Himmelska fridens port, en helig plats för nutidens revolutionärer sedan Fjärde maj-incidenten 1919. Under en ceremoni fylld med en märklig blandning av traditionell symbolism och modern revolutionär glöd framträdde Mao Zedong i gryningen uppe på den gamla kejsarliga porten, tog på sig ett rött armband och blev därmed "Högste befälhavare för rödgardisterna". Under de följande tre månaderna kom cirka 13 miljoner rödgardister från hela landet till Beijing – de fick resa gratis på tågen och armén gav assistans – för att delta i ytterligare sju sådana mastodontmöten på Tienanmentorget och förkunna sin lojalitet till Ordföranden.

Men de röda gardenas aktiviteter blev mer kaotiska än Mao väntat sig, och mindre effektiva politiskt än han hoppats på. Rödgardisterna erkände inte någon annan auktoritet än Ordföranden och hans "tänkande", som många av de ivriga ungdomarna tolkade på ett fanatiskt, anarkistiskt och ibland mystiskt vis, och ställde till med ett rasande korståg mot de "fyra gamla", en urskillningslös attack både mot traditionell "feodal" kinesisk kultur och västerländsk "borgerlig" kultur. Museer och bibliotek plundrades, privata hem invaderades, enskilda individer attackerades. I jakten på "bourgeoisin" drabbade den värsta stöten enskilda intellektuella, som var de som verkade mest "borgerliga" i ett land där den riktiga bourgeoisin sedan lång tid upphört att existera. De var också de mest sårbara, vilket perverst nog uppmuntrade attacker från alla håll. Många utsattes för fysiska övergrepp under ideologiska "kampmöten" och några drevs till självmord.

Mao Zedongs fientliga inställning till intellektuella, som hade tagit sig extrema uttryck när de Hundra blommorna trycktes ner 1957, skapade de stämningar av häxjakt som kulturrevolutionen alstrade. Men de första attackerna mot intellektuella anstiftades av högt uppsatta inom den etablerade partiapparaten i försök att avleda det maoistiska angreppet mot dem själva. Många grupper av rödgardister hade ju också faktiskt organiserats – eller stöddes – av partiapparaten just

av det skälet, vilket spädde på fraktionsstriderna inom studentrörelsen. Rödgardisterna hade blivit schackbönder i den bittra striden mellan högt uppsatta partiledare.

Rödgardisternas aktivitet under sensommaren och början av hösten 1966 var både destruktiv på ett mänskligt plan och politiskt ytlig. Trots att kulturrevolutionens stadga (de ”16 punkterna”) stipulerat att ”motsättningar inom folket” skulle lösas genom ”diskussioner, inte med tvång eller våld” och att kulturrevolutionen syftade till att öka den ekonomiska produktionen, inte bli ett hinder för den, brydde sig de tonåriga rödgardisterna mycket lite om sådana spärrar för det revolutionära nitet. I slutet av oktober började Mao Zedong tröttna på sina ”revolutionära efterträdare” och vid en arbetskonferens med partiet medgav han att ”den Stora Kulturrevolutionen ställt till oreder ... Jag själv förutsåg inte att hela landet skulle råka i uppror ... Eftersom det var jag som satte i gång oredan så är det inte så konstigt om ni ser på mig med en viss bitterhet”.¹⁴

Det som kanske störde Mao mer än det kaos rödgardisterna orsakade var att de mest ägnade sig åt vad Mao betraktade som ytliga aspekter av det ”revisionistiska” hotet – som ideologiskt suspekta lärare, rektorer, intellektuella, och olyckliga vanliga medborgare som gick om kring i kläder av västligt snitt. Hans verkliga mål var ju partibyråkratin, som de flesta av rödgardisternas organisationer inte var lika villiga att ta strid med och som till stora delar förblivit intakt, om än halvt paralyserad i stora delar av landet.

I november och december 1966 gjorde både Mao och Gruppen för kulturrevolutionen i Beijing försök att få kontroll över den spretiga rödgardiströrelsen och inrikta dess rätt avsevärda politiska energi mot de högre nivåerna av partihierarkin. Även om Mao förkunnat att den kulturrevolutionära principen var att ”massornas befrielse måste vara deras eget verk” tvekade han inte att använda sig av de byråkratiska organ som han personligen hade kontroll över, exempelvis enheter inom den hemliga polisen, för att manipulera massrörelsen och framhäva sina egna politiska mål. Sådana organ engagerades nu för att peka ut företrädare för regering och parti, som rödgardisterna skulle angripa – och underlätta deras fall. Många andra avsteg från kulturrevolutionens ursprungliga principer skulle följa.

Mao Zedongs försök att få till stånd någon form av ordning och gemensam inriktning på rödgardisternas rörelse lyckades bara tillfälligt. 1967 var rödgardistiska organisationer invecklade i en ändlös rad av våldsamheter och hämndaktioner. Till sist tvingades Mao kalla på Lin Biaos armé för att avlägsna de stridande rödgardisterna från den politiska arenan – och det skulle Folkets befrielsearmé stundtals göra på ett blodigt sätt, framför allt sommaren 1968. Men långt innan dess hade rödgardisterna blivit politiskt vingklippta när det riktiga proletariatet i Kina anslöt sig till den Stora proletära kulturrevolutionen.

Städernas arbetarklass

Den snabba industrialiseringen under Mao hade lett till en kraftig ökning av arbetarklassen i städerna, både till antal och i betydelse. Från 1952, då industriproduktionen åter uppnått samma nivå som de bästa åren före kriget (1936-37), hade den moderna industrin en årlig tillväxttakt på 11 procent, vilket skulle bestå under resten av Maos tid vid makten. När kulturrevolutionen startade hade antalet arbetare i den moderna industrin ökat fem gånger, från tre miljoner 1952 till cirka 15 miljoner. Även om städernas arbetarklass fortfarande bara utgjorde en liten minoritet av hela den arbetande befolkningen, överträffade nu industrins värde jordbruket. Industrierbetarna var dessutom strategiskt koncentrerade i ett litet antal stora städer.

Trots den rustika bild Mao Zedong ville ge av sig själv gick han in hårt för en modern industrialisering. Men bortsett från en kort tid som organisatör av arbetarna i början av 1920-talet hade han inte visat något större intresse för den politiska potentialen hos städernas arbetare, vare sig före eller efter 1949. Även om kulturrevolutionen tillkom och till stor del utvecklades som en rörelse i städerna, var Mao till en början inte intresserad av att ge industriproletariatet någon roll, dess insatser i

¹⁴ Mao Tse-tung, ”Tal vid centrala arbetskonferensen”, i *TB*.

produktionen fick inte rubbas. Termen ”proletär” i den Stora proletära kulturrevolutionen avsåg maoistisk politisk medvetenhet, som var något som existerade rätt avlägset från det verkliga proletariatet.

De sista månaderna 1966 tvingades Mao Zedong emellertid vända sig till städernas arbetarklass då kulturrevolutionen bromsades av partibyråkratins ihärdiga motstånd. Många av spärarna mot arbetarnas organisering hävdades och rödgardister fick tillåtelse att sprida kulturrevolutionens upproriska budskap på fabrikerna. De mest dramatiska händelserna, av avgörande betydelse för vad som skulle hända med kulturrevolutionen nationellt, ägde rum i Shanghai, Kinas största och mest industrialiserade stad. Mao Zedongs svar på den revolutionära rörelsen bland arbetarna i Shanghai avslöjade de sociala och politiska gränser han satt för den massrörelse han startat.

I början av november 1966 anslöt sig arbetare i Shanghai till de upproriska rödgardisterna genom såväl verbala som emellanåt fysiska attacker mot de lokala partibyråkraterna och representanter för regeringen. Det var början till en stor våg av självorganisering bland proletariatet i städer runt om i Kina. Men i Shanghai var de upproriska arbetarna långt fler än på andra håll, mer militanta i sina krav och aktioner, och mer uttalat fientliga till den etablerade partiapparaten. Men de gick inte med i kulturrevolutionen i någon enad form. I Shanghai, och på andra håll, var arbetarklassen socialt och ekonomiskt uppdelad i relativt privilegierade fast anställda arbetare med jobbtrygghet och sociala förmåner, och ett allt större antal exploaterade tillfälliga och kontraktsanställda arbetare, som slet för en mager utdelning. Den oväntade frihet till organisering som kulturrevolutionen lett till gjorde att de socioekonomiska skillnaderna mellan grupper av arbetare omedelbart kom till uttryck i att rivaliserande politiska organisationer bildades. Men efter en tid av strejker, demonstrationer, och stundtals våldsamma fraktionsstrider, lyckades arbetarna i Shanghai uppnå tillräckligt mycket enighet för att under de första dagarna 1967 lyckas störta den mäktiga partiapparaten i staden.

”Januarirevolutionen” hyllades i Beijing, och runt om i landet, som en stor folklig seger mot ”revisionismen”. Och den innebar ju att Kinas verkliga proletariat trädde fram under den Stora proletära kulturrevolutionen och den första politiska segern för städernas arbetarklass efter det stora revolutionära uppsvinget 1925-27.

I stället för den misskrediterade partiorganisationen i Shanghai utropade radikala maoistiska intellektuella från den centrala Gruppen för kulturrevolutionen, som ställt sig själva i spetsen för arbetarnas rörelse, en ny Folkkommun i Shanghai, som påstods vara baserad på principerna från Pariskommunen 1871. Det skulle vara ett ”producenternas självstyre”, med valda representanter som omedelbart kunde avsättas om folket så krävde. Den stående armén och polisen avskaffades.

Det saknades inte motsättningar mellan dessa principer och de metoder som radikala maoister använde sig av för att bilda Folkkommunen i Shanghai, inte minst användningen av armén och hemliga polisen. Men de demokratiska principerna i Marx´ modell från Pariskommunen förkunnades högt och ljudligt och slog an på strängarna bland invånarna i Shanghai, med säkerhet delvis beroende på deras fientliga inställning till det diktatoriska agerandet av partiets tidigare styre i staden. Nyheten spreds att den nya formen av styre skulle få entusiastiskt stöd av Mao Zedong. Mao hade ju ändå ofta använt Marx´ skildring av Pariskommunen för att få stöd för sin politik, framför allt under det Stora språnget och under inledningen av kulturrevolutionen. Hans lärjungar i Shanghai hade alla skäl att tro att Ordföranden skulle lovordera deras initiativ.

Folkkommunen i Shanghai utropades formellt den 5 februari 1967 och hyllades av en miljon invånare, som samlats på centrala torget i den väldiga metropolen. Men Mao Zedong höll sig tyst. I mitten av februari kallade han till sist två av de radikala ledarna för rörelsen i Shanghai till Beijing. Under tre samtal tog Mao avstånd från de mer egalitära förslagen från kulturrevolutionärerna i Shanghai som exempel på ”extrem anarkism”. Han riktade kritik mot att kommunformen som organisation var politiskt svag. ”Kommuner är för svaga när det gäller att slå ner kontrarevolutionen. Människor har kommit och klagat för mig och sagt att när Byrån för den allmänna säker-

heten arresterar folk går de in genom framdörren och ut genom bakdörren.”¹⁵ Mest talande av allt var att Mao undrade om Pariskommunen lämnade någon plats för kommunistpartiet och framhöll att landet skulle vara i behov av partiet och dess erfarna kadrer ännu under många år. Därför var hans rekommendation att Shanghaikommunen skulle omvandlas till en ”Revolutionär kommitté” på grundval av en ”trippelallians” mellan armé, parti och de massorganisationer som bildats under kulturrevolutionen – dvs det politiska resultat av kulturrevolutionen, som Mao nu krävde skulle införas allmänt i provinser och kommuner runt om i landet. Ledarna från Shanghai fogade sig snabbt och efter 19 händelselösa dagar ombildades Shanghais folkkommun till Revolutionära kommittén i staden Shanghai. Varken Shanghaikommunens födelse eller död omnämns i officiell maoistisk historieskrivning om kulturrevolutionen.

Avskaffandet av Shanghaikommunens visade att Maos personliga makt blivit så stor att det räckte med bara några ord från Ordföranden inte bara för att avgöra enstaka individers öden, utan också resultatet av stora sociala rörelser. Om Mao hade lagt undan sina leninistiska övertygelser och i början av kulturrevolutionen startat en bred folklig attack mot partiet blev hans svar på Shanghai-kommunen en bekräftelse på att hans leninistiska och auktoritära böjelser åter stod i förgrunden. Ett leninistiskt parti, i skakig förening med ett personligt självhärskardöme, skulle sedan dominera kinesisk politik under resten av Maos era.

Händelserna i Shanghai underströk också hur lite Mao Zedongs syn på socialismen påverkats av marxismens föreställning om ”producenternas demokratiska självförvaltning”, trots hans känslomässiga bindning till Marx’ skildring av Pariskommunen. Slående är hur sällan Mao såg något önskvärt i politisk demokrati, vare sig under sin långa bana som revolutionär eller i sina omfattande texter. Under Fjärde maj-åren hade Mao varit påverkad av tidens mäktiga demokratiska strömningar och uttryckt sin beundran för Chen Duxius ideal om västlig demokrati och vetenskap och prisat demokratin som ”den stora rebellen”.¹⁶ Men efter att i slutet av 1920-talet ha blivit marxist fick begreppet ”demokrati” en mer inskränkt betydelse. När det inte bara var en förkortning av marxismen-leninismens begrepp ”borgerligt-demokratisk revolution” handlade ”demokrati” om folklig medverkan i – inte kontroll av – det politiska livet. Mestadels såg Mao demokrati (som medverkan eller ”mobilisering”) som ett sätt att uppnå centralistiska mål, framför allt kommunistpartiets mål, när det verkade i enlighet med den leninistiska principen ”demokratisk centralism”.

Det var bara alldeles före kulturrevolutionen som Mao började fundera på ett demokratiskt alternativ till det leninistiska partiet. Det kortvariga intresset tog sig sitt främsta uttryck i de ”16 punkterna” i augusti 1966, där det högtidligt hette att ”massornas befrielse måste vara deras eget verk, och inget får göras för att försöka göra det i deras ställe”. En demokratisk anstrykning fanns också i Maos alltmer frekventa, om än kortlivade, hänvisningar till Pariskommunen och den omfattande litteratur, som marxister av maoistiskt ideologiskt snitt tillverkade.

Men när Mao Zedong i februari 1967 avvisade Shanghaikommunen utgjorde det slutet på hans kortvariga flirt med tankarna på någon sorts alternativ till det leninistiska partiet. De båda återstående åren av kulturrevolutionen (enligt den kronologi för den stora omvälvningen som presenterades när den officiellt avslutades i april 1969) snurrade mest kring Maos försök att få kontroll över de sociala och politiska krafter han släppt loss och att återställa ordningen inom den stat och det samhälle som uppstått genom omvälvningarna. Han inledde nu en plågsam reträtt bort från de mål och principer han ställt upp för kulturrevolutionen sommaren 1966, även om det hela maskerades bakom en mängd revolutionär retorik, som blev alltmer extrem ju mer den förlorade kontakten med den sociala verkligheten.

¹⁵ Mao Tse-tung, ”Tal vid tre möten med kamraterna Chang Ch’ün-chiao och Yao Wen-yüan”, februari 1967, i *TB*.

¹⁶ Mao Zedong, ”The Great Union of the Popular Masses”, 4 augusti 1919, i *RW*, vol 1, s. 385.

Arméns roll

Under Maos mödosamma försök att få ett slut på den omvälvning han inlett – och som officiellt framställdes som ”en fördjupning” av revolutionen – skulle Folkets befrielsearmé få en viktig roll. Några veckor efter att Mao medverkat till att avveckla Shanghaikommunen hade han gett armén order om att blanda sig i striderna under kulturrevolutionen och uppmanat Lin Biao att både återställa ordningen och stödja det ”den revolutionära vänstern”, ett dimmigt begrepp. När Mao bestämde sig för att låta militären ingripa, även om det till en början var i begränsad skala, var det inkonsekvent i dubbel bemärkelse. Sedan revolutionens dagar hade det varit en principiell maoistisk maxim att ”partiet kontrollerar geväret”, en regel som noggrant hade efterlevts både före och efter 1949. Men nu, efter att under nio månader ha utsatts för maoist-inspirerade attacker, hade partiet upphört att fungera som nationell organisation, centralkommittén hade undanträngts av möten *ad hoc* med lojala Maoanhängare i Gruppen för kulturrevolutionen, som talade på particentrums vägnar. När partiet inte fungerade annat än på lokal nivå blev armén oundvikligen den dominerande politiska institutionen i Kina och den behövde bara svara inför Mao personligen. Arméns politiska överhöghet återspeglades genom bildandet av ”revolutionära kommittéer” på provinsnivå, där armén alltmer framträdde som den starkaste delen av ”trippelliansen”.

Militärens ingripande stod i bjärt kontrast till de mål som högt och ljudligt proklamerats i början av kulturrevolutionen. Bland dessa mål, och några som slog an djupt i det kinesiska samhället, fanns Mao Zedongs löften om kamp mot byråkratisk elitism och att främja egalitära värderingar – och låta folk ”befria sig själva”, där inget fick göras ”i deras ställe”. Samtidigt var armén den mest byråkratiska och hierarkiska delen av statsapparaten och ingripandena från den väckte harm bland radikala aktivister, som tagit Maos löften på allvar. Denna bitterhet fördjupades i februari och mars 1967, när Folkets befrielsearmé, som var mer inriktad på att upprätta ordning än att hjälpa ”den revolutionära vänstern”, använde sig av vapenmakt för att upplösa många av de mer radikala organisationerna bland rödgardister och arbetare i flera provinser. Det ledde i sin tur till en radikal reaktion mot armén runt om i landet med den ”heta sommaren” 1967 som kulmen.

Den folkliga ilskan mot militärens ingripanden ökade genom Maos och Zhou Enlais försök att återupprätta partirepresentanter, som ”störtats” i början av kulturrevolutionen och få till stånd en ”stor allians” mellan stridande grupperingar. Denna ilska ledde på våren och sommaren till en våg av våldsamheter i städer över hela landet. Vapen hade hämtats från militära förråd och striderna mellan ”konservativa” och ”radikala” organisationer blev allt blodigare. Utrikesministeriet i Beijing ockuperades av radikala intellektuella, som tillkännagav en ny ”revolutionär” utrikespolitik. Konservativa enheter inom armén gjorde myteri i industristaden Wuhan och trotsade direktiven från centrala regeringsmyndigheter i Beijing och armén i stort utsattes för verbala och fysiska angrepp, där den anklagades för att lida av samma ”revisionistiska” åkommor som partiet. Mao Zedong hade blivit orolig över våldsspiralen och gav sig i början av sommaren ut på en två månader lång resa i de mer kaotiska delarna av landet under fruktlösa försök att få till stånd enhet mellan de stridande grupperingarna. I slutet av augusti återvände han till Beijing med det nyktra konstaterandet att om kulturrevolutionen fortsatte som massrörelse kunde det leda till inbördeskrig. Den 5 september beordrade han armén att återställa ordningen, vilket innebär att kulturrevolutionen i praktiken, om än inte formellt, var över. Rödgardisterna uppmanades att återvända till sina skolor. Sommarens våldsamheter skyllades på en dunkel ”vänsterextrem” del av rörelsen, vars ledare visade sig vara ledande namn inom Maos egen Grupp för kulturrevolutionen – och som Mao senare skulle beteckna som ”ultrahöger”. Utrensningar ledda av säkerhetsminister Kang Sheng accelererade och riktades nu inte bara mot dem som motsatt sig kulturrevolutionen, utan mot dem som varit emot att den skulle avslutas. Följden blev en Mao Zedong både mäktigare och mer isolerad i en alltmer bysantinsk politisk situation.

Men massrörelsen hade skaffat sig en radikal existens på egen hand, och det skulle ta ytterligare ett år för Mao att få den under central kontroll. Arbetet utfördes i huvudsak av armén och slog mot radikala arbetare och studenter med hela den brutala karaktären hos en militär kampanj. Värst

drabbade repressionen de radikala rödgardister, som tagit Maos revolutionära löften och paroller på alltför mycket allvar. Organisationer som vägrade upplösas krossades av armén i blodiga strider och genom massavrättningar i olika delar av landet. Av den uppskattningsvis halva miljon dödsoffer som kulturrevolutionen ska ha lett till svarade armén för den största delen under sin brutala repression mot rödgardisterna på våren och sommaren 1968.

Vid ett laddat tillfälle nära avslutningen av kulturrevolutionen tog Mao Zedong ansvar för att ha krossat den rödgardiströrelse han själv varit med om att starta. Mao hade anordnat ett möte med ledarna för de rödgardistorganisationer, som utkämpade de sista – och nu helt meningslösa – striderna under kulturrevolutionen på olika universitetsområden i Beijing. Det dystra mötet hade tillkommit för att meddela rödgardisterna, att de inte klarat av det politiska testet som värdiga ”revolutionära efterträdare”. Under ett improviserat anförande kom Mao med anklagelser om att en ”svart hand” bakom kulisserna var skyldig till den brutala repressionen av rödgardisternas rörelse. ”Vem är denna svarta hand?”, undrade Mao. ”Ni har fortfarande inte förstått vem det är. Den svarta handen är ingen annan än jag själv.”¹⁷

Utan Maos stöd upplöstes rödgardisternas organisationer snabbt – och om de inte gjorde det krossade armén återstoden av rörelsen. En del studenter fick stanna kvar på sina skolor, fast övervakade av armén i form av ”Arbetarnas propagandalag för Mao Zedongs tänkande”. Långt fler skickades ut på landet för att undergå vad Mao kallade ”omskolning under ledning av fattig- och mellanbönder”. Men det verkliga syftet var att få bort den politiserade ungdomen från städerna. De följande åren skickades kring 4 miljoner ungdomar ut på landet för att bli ”den förlorade generationen”. Så slutade det för dem som varit de som först och ivrigast hörsammat Maos tal om att ”det är rätt att göra uppror”. Rätten att göra uppror (och organisera sig) – som Mao beviljat – drog han nu tillbaka med ett nu politiskt passivt folk böjde sig ner och började dyrka plastavbildningar av den till gud upphöjde ledare de underordnat sig.

Medan rödgardiströrelsen gick mot sitt slut höll armén också till sist på att fullborda bildandet av revolutionära kommittéer på provinsnivå, med tanken att de skulle baseras på ”trippelalliansen”. Den sista revolutionära kommittén bildades formellt i september 1968, och precis som de övriga hade den tillkommit under arméns överinseende. Befälhavare från Folkets befrielsearmé ledde alla utom två av de 28 kommittéerna på provins- och regionnivå. Och om det överhuvud taget var fråga om någon ”allians” var det mellan armén och vad som återstod av partiorganisationerna på provinsnivå. Under tiden hade Mao, som nu kommit fram till att varken han eller Kina kunde klara sig utan ett leninistiskt parti, blivit uppmärksam på den dominerande roll militären fått i politiken och i tysthet börjat verka för ett återuppbyggande av kommunistpartiet, där många av de kadrer och partiföreträdare som ”störtats” under kulturrevolutionen nu återkom till makten.

Mao Zedong, som startat kulturrevolutionen som en attack på ett kommunistparti vars revolutionära ådra förstörts av ”kapitalistfarare” i färd med att planera en ”borgerlig återkomst”, var nu redo att gå mycket långt för att putsa upp den leninistiska bilden av en ofelbar partiorganisation. I slutet av 1968 uteslöts därför Liu Shaoqi, som länge varit tänkt som Maos efterträdare, ur partiet vid ett möte med delar av centralkommittén. Det skedde inte bara på grund av hans politiska misstag under åren närmast före kulturrevolutionen, utan också för att man sent omsider upptäckt att han varit förrädare och agent för Guomindang sedan början av 1920-talet. Syftet med sådana absurda anklagelser, som i mycket påminde om dem Stalin riktat mot ”gammelbolsjevikerna” i Moskvarättegångarna på 1930-talet, var att utmåla det leninistiska partiet som oklanderligt korrekt och skylla felstegen på att fientliga agenter smugit sig in. Och när nionde partikongressen samlades i april 1969 för att formellt avsluta kulturrevolutionen kom Mao med det märkliga påståendet – via den rapport som den nye ”officielle efterträdaren” Lin Biao svarade för – att kulturrevolutionen hela tiden handlat om att ”stärka partiet”.

¹⁷ *Miscellany of Mao Tse-tung Thought (1949-1968)*, Washington D.C.: Joint Publications Research Service, n° 61269-1-2, vol. II, s. 470.

I sitt korta öppningsanförande inför nionde partikongressen förklarade Mao att kulturrevolutionen avslutats ”segerrikt” och lett till ”enighet”. Och ord som ”seger” och ”enighet” blev gängse bland de överlevande politiska ledarna, under kongressen och efteråt.

Ändå skulle Mao Zedong ha fått svårt att förklara vad segern bestod i – om någon vågat ställa frågan. Kulturrevolutionen hade inletts med omvälvande löften om folklig demokrati, men de studenter och arbetare som så energiskt tagit till sig dessa löften underkastade sig också omedelbart Mao Zedongs tänkande, person och kulten kring honom. Kulturrevolutionen fick mycket av sitt folkliga stöd genom att den framstod som en rörelse mot byråkratiska privilegier, men miljontals av dem som gått med i korståget skulle snart hamna under arméns herravälde, dvs den mest hierarkiska och byråkratiska delen av statsapparaten. Mao Zedong hade satt igång resningen med uppmaningen att ”bombardera högkvarteret”, det kommunistparti där hotet om en ”borgerlig kontrarevolution” påstods ligga, men kulturrevolutionen skulle officiellt avslutas med det maoistiska påståendet att det i själva verket handlat om ”en rörelse för att stärka partiet”. 1966 hade Mao uppmanat kulturrevolutionärerna att rycka upp ”de fyra gamla” med rötterna, i synnerhet skadlig vidskepelse som ärvts från det gamla Kina, men han hade inget emot att den blev ersatt med en vidskeplig dyrkan av ”Mao Zedongs tänkande” och alla de primitiva ritualer som pågick runt personkulten. Kulturrevolutionen var tänkt att träna Kinas ungdom som ”revolutionära efterträdare”, men militärens repression mot dem som hörsammade Maos maning att ”det var rätt att göra uppror” gav näring åt förlorade illusioner och cynism hos en hel generation av unga i städerna i Kina. Proletariatet i städerna blev under kulturrevolutionen politiskt aktivt för första gången sedan Chiang Kai-sheks arméer brutalt krossade arbetarrörelsen 1927, men de livskraftiga arbetarorganisationer som uppstod under den korta perioden av organisationsfrihet trycktes snart ner och arbetarna hamnade åter i politisk passivitet. Mao hävdade att kulturrevolutionen genomförts för att förhindra en ”borgerlig kontrarevolution” och gjuta nytt liv i socialismen under den post-revolutionära epoken, men förräderiet mot de principer Mao åberopat sig på och det meningslösa våld som uppstod tjänade bara till att misskreditera själva tanken på socialism bland många i Kina och att skapa vad som snart skulle kallas ”en förtroendekris” för marxismen.

Slående är att den politiska struktur som uppkom ur kulturrevolutionens kaos var i stort sett samma partidominerade byråkrati, som fanns före den stora oredan – och som Mao hade pekat ut som platsen för och källan till ”revisionism”. 1966 hade Mao Zedong förutsagt att kulturrevolutionen skulle leda till ”en helt ny form av statsmakt” och maoistiska ideologer hade talat om ”ett system med allmänna val” med Pariskommunen som modell. Men Mao, som misstrodde politisk demokrati och var orolig för kaotiska förhållanden som han kunde förlora kontrollen över, nöjde sig med att återupprätta kommunistpartiet, om än i en ideologiskt korrigerad form och rensat på hans främsta motståndare. Ändå leddes partiet av i stort sett samma folk. Zhou Enlai uppgav att 95 procent av de partikadrer, som utrensats under kulturrevolutionen hade kommit tillbaka 1970.¹⁸ Och fler skulle göra det, bl a Deng Xiaoping, ”den andre ledande person som slagit in på den kapitalistiska vägen”. För Mao var det viktigare att slå vakt om det parti han till stor del varit ansvarig för att bygga upp sedan mitten av 1930-talet och att värna om den stat han grundat än det riskfyllda företaget att ge efter mer för de radikala impulser, som fått honom att starta kulturrevolutionen 1966.

Förvisso härrörde flera viktiga förändringar av politiken från kulturrevolutionen. Mest noterbar var en nysatsning på ett program för att bygga upp småskalig industri på landsbygden, en kraftigt ökad satsning på låg- och mellanstadieskolor på landet, och en betydande ökning av hälsovårdssystemet där. Även om detta gav ett slags trovärdighet åt det mål Mao så ofta framhållit, att minska klyftan mellan städer och landsbygd, var det blygsamma reformer som lika väl kunde ha genomförts utan kulturrevolutionens kostnader socialt och mänskligt. Även om Mao åren före kulturrevolutionen varit kritisk till yrkesmässig specialisering och den rådande arbetsdelningen, var han mer intresserad av att upprätthålla jordbruks- och industriproduktionen än av att skapa nya sociala relationer inom produktionen – i varje fall i praktiken om än inte ideologiskt. Frånsett lite

¹⁸ Snow, *Den långa revolutionen*, s. 19.

kosmetiska förändringar behölls samma relationer inom produktionen både i städer och på landet. Radikala krav på att arbetare och bönder skulle ta demokratisk kontroll över sina arbetsförhållanden, krav som kom både underifrån och emellanåt också från maoistiska ideologer i Beijing, fördömdes som ”ultra-vänsteristiska” långt innan kulturrevolutionens hela smärtsamma förlopp var över.

Den ”seger” för kulturrevolutionen, som Mao Zedong utropade i april 1969 var ihålig, i synnerhet jämfört med de mål som uppställts 1966. Och den nya eran av ”enhet” blev kortvarig. Nionde partikongressen var knappt avslutad förrän nya politiska stridigheter bröt ut i politbyrån, där medlemmarna till stor del utsetts av Mao. Den mest spektakulära inre konflikten stod mellan Mao och Lin Biao, försvarsminister och, enligt den nya partistadgan, Mao Zedongs ”nära vapenbroder och efterträdare”.

Kampen mellan Mao och den som utnämnts som hans efterträdare pågick under två år, från kort efter nionde partikongressen till Lin Biaos misslyckade kuppöversök och död i september 1971. Kärnfrågan var att Mao bestämt sig för att helt återställa kommunistpartiets överhöghet – eftersom kulturrevolutionen inte gett något som kunde ersätta det – och återinsätta vid makten de flesta av partiets erfarna ledare och kadrer, som blivit utrensade som ”revisionister” eller något än värre. Under de månader som följde efter nionde partikongressen gav Mao, som nostalgiskt erinrade sig partiets heroiska kamp under de desperata revolutionsåren, uttryck för en nyfunnen tilltro till ”gamla kamrater som begått misstag i det förflutna”.¹⁹ Och Mao hävdade att han redan från början av kulturrevolutionen varit emot dålig behandling av partikadrer.²⁰

Maos kampanj för att återställa kommunistpartiets tidigare leninistiska företrädesrätt krävde att man gjorde sig av med många av de politiskt oförenliga inslag som kulturrevolutionen lett till. En var den centrala Gruppen för kulturrevolutionen i Beijing, som under Maos personliga överinseende ofta tagit sig rollen som partiets politbyrå. Gruppen upplöstes i slutet av 1969 och dess ledare Chen Boda, maoistisk ideolog *par excellence*, uteslöts ur partiet som ”Kinas Trotskij”. Ett annat oförenligt inslag var personkulten av Mao Zedong, som under kulturrevolutionen blivit alltmer överdriven allt eftersom kommunistpartiet paralyserades. I ett samtal med Edgar Snow i december 1970 medgav Mao att ”personkulten” avsiktligt underblåsts som ett sätt att uppmuntra massorna att upplösa en partibyråkrati, som han hade förlorat kontrollen över. Nu då han återtagit greppet var det dags att låta kulten ”frysas ned”.²¹ Även om Mao inte under de sista åren direkt led av någon brist på allmän dyrkan och officiellt lovprisande dämpades de mer extrema uttrycken för personkulten i början av 1970-talet, när partiet höll på att återuppbyggas. Med osedvanlig blygsamhet, eller kanske spelad blygsamhet, talade han nu om beteckningar som ”Den store rorsmannen”, som han länge villigt accepterat, som en stor plåga och sade att han bara ville bli ihågkommen som den skollärare han varit under en kort tid.²²

Ett större hinder för det leninistiska återställandet av den post-revolutionära ordningen var det anakronistiska i att kulturrevolutionen gjort Lin Biaos armé till den dominerande institutionen i Folkrepubliken. Lin Biao var inte bara utnämnd till Mao Zedongs efterträdare, utan också chef för Folkets befrielsearmé – och nu var det militären som kontrollerade de revolutionära kommittéer, som kulturrevolutionen skapat som kärnan i den politiska makten i provinser och kommuner. Lin Biaos ansträngningar för att slå vakt om arméns framträdande ställning i kinesisk politik väckte oro för bonapartism. Mao började anklaga Lin, och de armégeneraler han hade omkring sig, för ”arrogans” och bara drygt ett år efter att Lin formellt utnämnts till Ordförandens efterträdare började Mao manövrera för att avsätta honom.

I den bisarra maktkamp som följde blev Lin Biao ironiskt nog en än mer glödande företrädare för Maokulten, som han ju inte haft någon liten roll i uppbyggandet av. Men det låg i Lins politiska

¹⁹ ”Tal vid Kinas Kommunistiska Partis nionde Centralkommittés första plenum”, 28 april 1969, i *TB*.

²⁰ Snow, *Den långa revolutionen*, s.

²¹ *Ibid.*, s. 24, 175.

²² *Ibid.*, s. 77.

intresse att göra det för om personkulten uppmuntrades skulle den situation bli permanent där partiet som institution var underordnat ledaren. Det var ett sätt för Lin att förhindra att partiet återuppbyggdes, något som riskerade att avlägsna Folkets befrielsearmé från den dominerande ställning den fått. Och det var också ett sätt att bevara Maos ställning som högste ledare, en position som Lin Biao stod i tur att ärva. 1970 föreslog Lin således att Mao officiellt skulle utnämnas till ”geni” i den nya konstitution, som höll på att utarbetas. Mao, som var väl medveten om de politiska konsekvenserna och syftet med förslaget, vägrade att gå med på detta och svarade senare i fundamentalistiska leninistiska ordalag: ”det geniala beror inte på en person eller ett fåtal människor. Det beror på ett parti, det parti som är proletariatets förtrupp”.²³

De fortsatta politiska intriger, som skulle leda till Lin Biaos fall, utgör ett deprimerande inslag i kulturrevolutionens följder för det politiska livet i Kina. Mao agerade försiktigt och omsorgsfullt mot sin efterträdare och vinnlade sig särskilt om att säkra lojaliteten bland de trupper som var stationerade i eller nära huvudstaden. Lin och de generaler som var hans allierade svarade med att planera en militärkupp, som var centrerad kring ett försök att mörda Mao. Kuppen misslyckades och den 13 september 1971 flydde Lin Biao brådstörtat i ett jetplan av modell Trident, uppenbarligen på väg till Sovjetunionen. Planet drabbades av bränsleproblem och störtade i Mongoliet, varvid alla ombord omkom. Lin Biaos öde följdes av en massiv utrensning av hans anhängare både inom den militära och den civila byråkratin. Utrensningen drabbade 11 av de 21 medlemmarna av politbyrån, huvuddelen armégeneraler, ett tecken i sig på hur stort inflytande militären fått inom partiet under kulturrevolutionen.*

Mao och Nixon

Andra veckan i juli 1971, två månader före Lin Biaos fall, tillkännagavs – till de flesta kinesers och omvärldens förvåning – att Henry Kissinger, nationell säkerhetsrådgivare åt USA:s president Richard Nixon, varit på besök i Beijing. Kissingers samtal med premiärminister Zhou Enlai banade väg för Nixons sensationella resa till Kina i februari 1972 och hans möte med Mao Zedong i Ordförandens arbetsrum i Zhongnanhai. Det kinesisk-amerikanska närmande som följde mildrade, om det inte rent av avslutade, ett kvartssekel av bitter fientlighet orsakad av USA:s stöd till Chiang Kai-sheks regim under inbördeskriget i Kina i slutet av 1940-talet. Och det skulle – när både Mao och Nixon var borta från den politiska scenen – resultera i full normalisering av relationerna mellan de båda länderna.

Samförståndet mellan Richard Nixon, som byggt sin karriär på anti-kommunism, och Mao Zedong, den mest framträdande av alla kommunistledare, verkade orimligt för många på bägge sidor av Stilla havet. Men det stred egentligen inte mot en maoistisk utrikespolitik, som även om den var draperad i revolutionär retorik i grunden var konservativt försiktig och vilade på snäva kalkyler om Kinas nationella egenintresse. Enligt Mao utgjorde Sovjetunionen ett större hot mot Kina än USA – trots att det som återstod av Guomindangregimen på Taiwan egentligen var ett amerikanskt protektorat, att USA hade baser som närmast inringade Kina och den pågående intensifieringen av USA:s krigföring i Vietnam. Splittringen mellan Moskva och Beijing hade trappats upp från en allt bittrare ideologisk dispyt till blodiga militära sammandrabbningar 1969. Över en miljon sovjetiska trupper fanns stationerade längs den 800 mil långa gränsen mellan Kina och Sovjet, sovjetiska kärnvapenrobotar var riktade mot städer i Kina och ryssarna hade antytt att man kunde slå till med en ”preventiv” attack mot nukleära installationer i Kina, som sedan 1967 också hade tillgång till vätebomber. Ryssarnas hot verkade särskilt allvarligt efter Sovjets invasion i Tjeckoslovakien 1968. Den åtföljdes av ”Brezjnevdoctrinen”, som innebar att Moskva gjorde anspråk på rätten att ingripa militärt i länder som utgjorde vad härskarna i Sovjet fortsatte att tala om som ”det kommunistiska lägret”.

²³ Mao Tse-tung, ”Sammandrag av Ordförande Maos samtal med ansvariga kamrater på olika platser under hans resa i provinserna”, augusti-september 1971, i *TB*.

* Meisners beskrivning av Lin Biao-affären är väl schematisk och anpassad efter de officiella förklaringarna. En betydligt fylligare bild av vad det hela handlade om ges i Philip Short Maobiografi, – se *Mao – A Life*, kapitlet ”Things Fall Apart”, s. 592-599. // MF

Det var i mycket ett svar på det sovjetiska hotet när Mao Zedong, i en av många trevare till Washington, sade till Edgar Snow, att han skulle vara glad över att få samtala med Richard Nixon, antingen som turist eller i egenskap av president.²⁴ Det råkade också vara så att Maos invit sammanföll med en ny vändning i amerikansk utrikespolitik, som förespråkade taktiska kompromisser med Kina för att motverka sovjetiskt inflytande. Även om Zhou Enlai var den som fick den mest framträdande rollen utåt under de förhandlingar som följde, hade Kinas nya "Amerikapolitik" tillkommit på Maos initiativ. I själva verket kunde den inte ens ha kommit på fråga på något riktigt allvar utan Ordförandens godkännande.

Lin Biao var den främste motståndaren till närmandet till USA, mindre på grund av att han fäste någon större vikt vid den uttalade kinesiska principen om "proletär internationalism" än av makt-politiska överväganden. Hans skrift [Länge leve segern i folkkriget](#) från 1965 var ett sätt att projicera maoismens revolutionära lärdomar till en global vision av världsrevolution, där "landsbygden" på de ekonomiskt outvecklade kontinenterna kunde beseгра de rika "städerna" i Europa och Nordamerika. Under kulturrevolutionen uppfattades denna revolutionära fantasi med messianska övertoner som själva kärnan i maoismens världssyn – men det var aldrig något som Mao själv tog seriöst på som någon vägledning för kinesisk utrikespolitik. Men det var ändå en vision, som varit starkt identifierad med Lin Biao, och därmed blev Maos försök att hitta en gemensam grund med USA en av stridsfrågorna i kampen mellan Ordföranden och den han utsett till sin "efterträdare", om än långt mindre betydelsefull än återuppbyggandet av kommunistpartiet. Lin Biaos fall två månader efter Kissingers första besök i Kina undanröjde det sista hindret för att verkställa Maos nya utrikespolitik. Realpolitik var nu vad som triumferade i såväl Beijing som Washington.

När president Nixon i februari 1972 träffade Mao Zedong åtföljdes han av Henry Kissinger, som betecknade den omskrivna resan som "en geopolitisk nödvändighet". Kissinger hade studerat maktrelationer var nu fullt betagen av den primitiva politiska kraft som den åldrige Ordföranden förkroppsligade. I likhet med många före honom noterade Kissinger att väggar, bord, till och med golvet, i Maos arbetsrum var fullproppade med böcker och manuskript. "Det såg mera ut som en forskares krypin än som audienslokalen hos den allsmäktige ledaren av världens folkrikaste nation", konstaterade han. Men det som verkligen slog honom var den makt Mao utstrålade:

det var inga ceremonier. Mao bara stod där ... Jag har aldrig träffat någon, möjligen med undantag av Charles de Gaulle, som i samma grad utstrålade obeslöjad, koncentrerad viljestyrka ... han dominerade rummet – inte genom den pompa som i de flesta länder en viss majestätisk prägel åt ledarna, utan genom att utstråla den överväldigande driften att få överhanden ...²⁵

De sista åren

Maos sista år vid makten var dystra och deprimerande, både för Ordföranden och det land han dominerade så fullständigt. Närmandet till USA och Nixons pilgrimsfärd till Maos arbetsrum i vad som en gång hetat den Förbjudna staden blev Maos sista triumf. På sätt och vis, bortsett från hans pyrrhusseger i presidentvalet i november 1972, var det också Nixons sista triumf. Under återstoden av Maos era svepte en växande våg av pessimism och cynism genom det kinesiska samhällslivet, delvis till följd av de variga sår kulturrevolutionen åsamkat, delvis på grund av att Mao Zedong förrått kulturrevolutionens löften. När Lin Biao-affären avslöjades – ett år efteråt – spädde det bara på den allmänna cynismen om att ännu en av Maos utsedda efterträdare kastats ut i glömskan. Mao och Lin Biao hade ju varit nära vapenbröder sedan 1928. Till och med de mest devota av Ordförandens anhängare måste ha frågat sig varför det hade tagit Mao mer än 40 år att tränga igenom "det falska yttre", som dolde en förrädare.

Stämningarna av bestörtning och brustna illusioner blev inte mindre av de tärande fraktionsstrider som följde på Lin Biaos fall, den alltmer godtyckliga användningen av statsmakten, och de bysantinska palatsintriger och märkliga ideologiska strider, som omgav den döende Ordförandens

²⁴ Snow, *Den långa revolutionen*, sid 176, 184.

²⁵ Henry A Kissinger, *Memoarer – Från krig till fred*, 1980, s. 429.

desperata och fåfänga försök att hitta en värdig efterträdare. Den politiska oredan ökade genom att i det närmaste alla de återstående medlemmarna av Fjärde maj-generationen av kommunistiska ledare gick bort i början och mitten av 1970-talet. 1976, samma år som både Zhou Enlai och Mao avled, spred sig kaoset från politbyrån till samhället i stort. Kina plågades av ekonomisk stagnation, växande socialt missnöje, ökad brottslighet och en strejkervåg bland arbetarna.

Det Mao Zedong lämnade efter sig för att hålla ihop Kina var inte någon duglig efterträdare, utan i stället ett kommunistparti som fått nytt liv och som likt fågeln Fenix rest sig ur kulturevolutionens aska. Lin Biaos fall 1971 hade rensat undan det sista hindret för att återuppbygga partiet. När delegaterna i augusti 1973 samlades i Beijing för den tionde partikongressen hade Mao inte bara lyckats med att återupprätta kommunistpartiet i dess ortodoxa leninistiska form, utan också mer i skymundan de flesta av ledarna från tiden före kulturevolutionen, bl a Deng Xiaoping – tidigare känd som ”den andre person i ledande ställning, som slagit in på den kapitalistiska vägen”. Mao satt ordförande på kongressen, men höll inte anförande inför de församlade delegaterna. Hans främsta insats på kongressen handlade om att skapa balans mellan de båda fraktioner som partiet alltmer uppdelats i: veteranerna bland kadrerna och höga ämbetsmän, som blivit angripna under kulturevolutionen och nu vände sig till Zhou Enlai för vägledning; samt en yngre grupp ”radikaler” som under kulturevolutionen slungats upp i de översta delarna av partihierarkin. Ledarna för de senare skulle senare bli kända som ”De fyras gäng”, ett uttryck som Mao myntat 1975 efter att ha varnat sina radikala lärjungar för deras konspiratoriska metoder. Mao Zedong hoppades – förgäves skulle det visa sig – kunna bevara både det leninistiska partiet och vad han ansåg vara arvet från kulturevolutionen.

Problemet med att hitta en trovärdig förklaring till Lin Biaos fall utgjorde inramningen till Mao Zedongs sista ideologiska kampanj. Lin hade till en början – när hans fall sent omsider 1972 offentliggjorts för allmänheten – anklagats för ”ultra-vänsterism”. Mao insåg dock snart att anklagelsen kunde leda till ökade tvivel på det berättigade med kulturevolutionen, som Lin Biao varit så nära förknippad med. På tionde partikongressen insisterade Mao i stället på att Lin i själva verket varit ”ultra-höger” och fick honom postumt utesluten ur partiet som ”borgerlig karriärst”, ”renegat” och ”fascist”. För att definitivt nagla fast Lin som ”ultra-höger” anklagades han också för att ha beundrat Konfucius. Kampanjen för att avslöja Lins politiska syndaregister kopplades därmed samman med en pågående akademisk debatt av underordnad betydelse med fokus på den reaktionära roll Konfucius haft i Kinas övergång från ”slavsamhälle” till ”feodalism” under det första årtusendet före vår tideräknings början.

Den märkliga kampanjen ”Kritisera Lin, kritisera Konfucius”, som dominerade den officiella pressen i drygt ett år var fylld av dunkla anspelningar på kulturevolutionen, begripliga bara för dem som var väl insatta i de politiska strider som rasat bakom lyckta dörrar inom politbyrån. I kampanjen framträdde Mao Zedong maskerad till den Förste kejsaren av Qindynastin, som agerat i överensstämmelse med historiens progressiva krafter genom att 221 före vår tideräknings början ena olika krigande stater. Lin Biao utmålades i sin tur som en modern arvtagare till de reaktionära konfucianska lärda, som gått emot Förste kejsaren och hållit fast vid gammal territoriell uppdelning, spridit föråldrade idéer och befrämjat föråldrade sociala relationer.

Efter Lin Biao-affären började Mao Zedongs hälsa försämrats märkbart. Kanske berodde det delvis på den fysiskt ansträngande rundresa ute i landet som han ägnade sig åt på sensommaren 1971 för att försäkra sig om stöd av lokala befälhavare inom armén. Kanske var det chocken över Lin Biaos förräderi. När Mao träffade Nixon i februari 1972 noterades att en sjuksköterska fanns redo för att stödja honom. Han blev uppsvälld, led av hjärtsvikt, som han vägrade låta sig behandlas för. Andra allvarliga åkommor följde, bl a motoriska neuronproblem, lunginfektioner och grå starr. Han hade problem att tala och det gick till sist inte att begripa vad han sade, vilket tvingade honom att kommunicera via skriftliga meddelanden på papperslappar. Ändå fortsatte han att leda politbyråns möten. Hösten 1974 gjorde han ett sista besök i hemprovinsen Hunan och stannade fem månader i provinshuvudstaden Changsha. Därifrån fortsatte han att leda staten och partiet, eller i varje fall få

sista ordet i de viktigaste politiska ärendena och tillsättningarna. Men i huvudsak tillbringade han sina sista år isolerad i sitt arbetsrum i Zhongnanhai och hans offentliga framträdanden begränsades till korta sammanträffanden med utländska dignitärer på besök. I juni 1976 meddelades att Ordföranden var för svag för att ta emot utländska besökare. Medan Mao låg döende intensifierades kampen mellan de radikala i ”De fyras gäng” och ”moderata” veteraner och virvlade runt omkring honom. Ordföranden litade inte på någondera av grupperna och hade utsett Hua Guofeng, en föga känd provinsiell politiker från Hunan, till sin efterträdare. Detta innebar inte någon större politisk legitimitet och Hua skulle bara ha en övergångsroll för att hålla samman den enorma kommunistiska byråkratin medan Kina gick in i epoken efter Mao.

En massiv hjärtattack gjorde till sist slut på Mao Zedongs liv tidigt på morgonen, den 9 september 1976. Hans balsamerade kropp låg på lit de parade i en glaskista i den nybyggda Maos Minneshall, belägen på torget mitt emot den gamla Himmelska fridens port. Tiotals miljoner turister och pilgrimer trängdes för att se Maos döda kropp draperad i Folkrepubliken röda fana. Det makabra begravningssättet följde inte någon gammal kejserlig ritual utan en modern kommunistisk föregångare från 1924 då Stalin låtit placera Lenins balsamerade kropp i ett mausoleum på Röda torget i Moskva. Det var Lenins kropp, men Stalins idé. På sätt och vis var det kanske passande att den döde Mao skulle få ett liknande vilorum. För Mao Zedong var både Lenin och Stalin för den kinesiska revolutionen, både den revolutionäre grundaren och den post-revolutionäre tyrannen.

Epilog: Framsteg och tyranni

Marxism och maoism

I traditionell konfuciansk historieskrivning framställs Qin Shihuangdi, den Förste kejsaren som år 221 före vår tideräkning början enade de olika stridande feodala staterna i det forna Kina i ett centraliserat kejsardöme under Qindynastin, som sinnebild för den ondskefulle och tyranniske härskaren, inte minst på grund av att han lät bränna upp konfucianska böcker och brände konfucianska lärda levande. Kritiker av Mao Zedong har ofta jämfört Ordföranden med den Förste kejsaren. En jämförelse som Mao accepterade villigt. I början av det Stora språnget 1958, och sedan åter i början av 1970-talet, prisade Mao den Förste kejsaren och hans ansvarige för rättsväsendet Li Si för att ha stått för framsteg och inte låtit sig hindras av det förflutna. Han försvarade också Qinväldets stränghet – och därmed indirekt sitt eget välde – som exempel på den revolutionära vaksamhet som var nödvändig för att slå tillbaka reaktionärer och påskynda den historiska utvecklingen i progressiv riktning.

Jämförelsen är övertygande, både i positiv och negativ mening. Precis som det centraliserade kejsarliga systemet, som upprättades under den Förste kejsarens kortvariga välde, utgjorde den politiska grundvalen för de ekonomiska och kulturella framstegen för klassisk kinesisk civilisation under mer än två årtusenden, ledde också den maoistiska revolutionen till ett enande av Kina efter ett sekel av sönderfall och skapade de politiska förutsättningarna för Kinas industrialisering och dess strävan efter ”rikedom och makt” i dagens värld. Årtalen 221 före vår tideräkning början och 1949 markerar inte bara upprättande av centraliserade politiska diktaturer, utan också två stora samhälleliga revolutioner i Kinas långa historia.

Sambandet mellan samhällsekonomiska framsteg och politiskt tyranni är ju inte på något som bara utmärker Kinas historia. Konflikten är också karakteristisk för de stora borgerliga revolutioner, som drev på den moderna kapitalismens utveckling i väst. Under det engelska inbördeskriget stred Cromwell tappert mot kunglig absolutism för att sedan upprätta sin egen despotism som Lord Protector. Och Robespierre, lärjunge till Rousseau och förkämpe för folklig demokrati ledde terrorn under Franska revolutionens radikala höjdpunkt. Oktoberrevolutionen i Ryssland, som ju till stora delar var en borgerlig revolution, ledde till att Lenins revolutionära insatser efter hans död undergick en grym metamorfos under Stalins långvariga despotism.

Mao Zedong är således en i en lång rad av revolutionära tyranner, revolutionära i betydelsen att de bidrog till stora samhälleliga framsteg, tyranniska i sina politiska metoder. Mao började sin politiska bana som någon som arbetade för Kinas utarmade bönder och som under resans gång gjorde sig till deras herre. Han befriade den kinesiska nationen från de bojor som ett sekel av utländska kränkningar skapat, bara för att sedan binda nationens invånare till de bojor som förgudandet av honom själv skapade. I slutet av Maos epok bugade sig det folk (och framför allt bönderna), som i första rummet banat väg för Maos makt, inför gipsstatyer av den man, som både var deras befriare och deras herre.

Men om Mao Zedongs revolutionära bana betraktas i breda historiska termer tycks det klart att det inte finns någon nödvändig koppling mellan samhällelig revolution och personligt tyranni. Mao framträder på en större historisk scen än sina revolutionära föregångare – och under en längre tidrymd. Under merparten av två decennier var han den dominerande personligheten i världshistoriens mest omfattande – och kanske mest heroiska – revolution. Och under 27 år var han den oomstridde ledaren för den stat han grundat 1949. Under denna långa revolutionära epok, och i början av tiden efter revolutionen, var Mao en emellanåt hänsynslös ledare för ett kommunistparti, som fungerade i enlighet med auktoritära leninistiska recept – men sannolikt personligen inte mer diktatorisk än någon kraftfull ledare skulle ha varit under lika hårda och obevekliga politiska och historiska omständigheter. Tyrann blev Mao först mot slutet. Det olyckliga Stora språnget framåt markerade

Maos förvandling från den dominerande ledaren för ett auktoritärt leninistiskt parti till en tyrann i egen person, upphöjd över partiet.

Det är värt att notera, i själva verket helt avgörande, att Maos största insatser skedde före det sista tyranniska kapitlet av hans liv. Den revolution han lett till synes omöjliga odds var antagligen den största sociala revolutionen i modern tid. I omfattning och avgörande betydelse utklassar den kommunistiska revolutionen i Kina sina franska och ryska föregångare. Ingen marxist, i varje fall inte före Mao, kunde ha förutsett att en modern revolution skulle ta sig form av mobilisering av bönderna på en underutvecklad landsbygd för att ”omringa och inta” konservativa städer. Och få observatörer hade förutsett den maoistiska regimens framgångar efter revolutionen: enandet av Kina och upprättande av en kraftfull central regering; att fullt nationellt oberoende uppnåddes efter ett sekel av utländska invasioner och koloniala övergrepp; en kampanj för jordreform som lindrade några av de värsta övergreppen i det gamla jordägarsystemet och ställde till förfogande fonder för att driva på modernisering av ett av världens mest efterblivna länder; inledningen till ett lyckat program av snabb industrialisering; imponerande landvinningar i läskunnighet, utbildning och hälsovård; och mest slående av allt, en nära fördubbling på ett kvartssekel av den förväntade livslängden, från 35 år i genomsnitt i Kina före 1949 till 65 år när Maos tid vid makten avslutades i mitten av 1970-talet.

Dessa landvinningar skedde framför allt på 1950-talet, under det första decenniet av maoistiskt styre. Många av de progressiva initiativ, som togs under denna kreativa era, framför allt industrialiseringen, fortsatte under den period som ibland kallas ”senmaoismen”, 1958-1976. Men de sista åren av epoken Mao, som sammanföll med Maos personliga tyranni och kulmen på Maokulten, ledde inte till mycket bestående. De materiella framsteg som skedde under den sista perioden av Maos styre kan knappast uppväga, bleknar i själva verket i jämförelse med, den hungersnöd som Stora språnget ledde till och kulturrevolutionens destruktivitet mänskligt och socialt. Det positiva som skedde under Maos era skedde huvudsakligen under en leninistisk partiregims prosaiska men kraftfulla sätt att arbeta. Det var förvisso ett styre som helt och hållet dominerades av Mao Zedong, men av en Mao som ännu inte blivit talesman för doktrinen om ”permanent revolution” och antagit skepnaden av utopistisk profet.

Det som uppnåddes under den tidiga Maoperioden var förvisso anmärkningsvärt, men det var inget speciellt socialistiskt över det, bortsett från den ideologiska retorik det emellanåt draperades i. Nationellt enande och självständighet, skapande av en nationell marknad, politisk centralisering och statlig styrning av industrin – det är ju bara typiska drag för alla stora borgerliga revolutioner, som lett till moderna kapitalistiska ekonomier. Till och med jordreformen 1950-52, det socialt mest radikala inslaget i den maoistiska revolutionen, låg klart innanför borgerliga gränser. Jordreformen smulade sönder resterna av den förkapitalistiska jordägarklassen, den grupp som härskat i det traditionella agrara samhället, och utgjorde således kulmen på en stor social revolution. Men denna sociala revolution var en kapitalistisk revolution, inte någon socialistisk. Jordreformen ledde till ett småborgerligt system av böndernas enskilda ägande, där bönderna hade rätt att köpa, sälja och inteckna sina egendomar.

Politisk demokrati skulle kunna adderas till denna korta uppräknings av de karakteristiska för en borgerlig revolution. I idealtillståndet ska en borgerlig (eller det marxister kallar ”borgerligt-demokratisk”) revolution leda till ett mer eller mindre demokratiskt politiskt system. I realiteten har framväxten av politisk demokrati, även i de ekonomiskt mest utvecklade länderna, varit en lång, utdragen, mödosam och ofta blodig process. I exempelvis Frankrike, den klassiska borgerliga revolutionens hemland, var det först med införandet av Tredje republiken 1871, nästan ett sekel efter den stora revolutionen 1789, som ett livsdugligt system av politisk demokrati såg dagens ljus. Diktaturer, restaurationer och misslyckade revolutioner hade fyllt tiden däremellan.

Det fanns få tecken på att man var på väg mot politisk demokrati under Maos era, och inte många fler under tiden efter honom. Men i de flesta avgörande avseenden stod den maoistiska revolutionen för de viktigaste delarna av den borgerliga revolution, som tidigare regimer i Kina misslyckats med.

Detta gav i sin tur de nödvändiga sociala och politiska förutsättningarna för industrialiseringen under Mao och den storartade ekonomiska revolutionen efter Mao, som, för att tala med ekonomijournalisten Martin Wolf, gjort Kina till "världens verkstad", en titel som egentligen 1800-talets England gjort anspråk på.¹ Den dynamiska kapitalistiska revolution som omvandlat Kina de senaste 25 åren hade varit otänkbara utan det som uppnåddes under Maos styre, i synnerhet enandet av nationen och jordreformen.

Under lång tid, före och efter 1949, framhöll Mao Zedong den kinesiska revolutionens borgerliga karaktär och vikten av att gå framåt i överensstämmelse med de nödvändiga "stadierna" för historisk utveckling, som marxismen-leninismen talar om, även om alla dessa stadier skulle avverkas under det kinesiska kommunistpartiets politiska ledning. Det fanns tunga argument, både objektivt och ideologiskt, för Maos betoning av den kinesiska revolutionens "borgerliga" begränsningar. Kina i mitten av 1900-talet tillhörde de mest efterblivna länderna på jorden, både ekonomiskt och socialt. Karl Marx hade ofta varnat för det fåfänga – och högst sannolikt negativa historiska konsekvenserna – av att försöka bygga ett socialistiskt samhälle innan tiden var mogen, dvs innan kapitalismen hade utfört sitt nödvändiga historiska uppdrag att skapa de materiella villkoren för det nya samhället:

Om proletariatet krossar bourgeoisins politiska välde kommer detta bara att vara en tillfällig seger, bara en del till tjänst åt den *borgerliga revolutionen* som sådan ... så länge som under historiens gång ... de materiella förutsättningarna ännu inte skapats, som gör avskaffandet av det borgerliga produktionssättet nödvändigt ... Människan bygger inte en ny värld på grundval av vad jorden ger, som den vulgära vidskepelsen hävdar, utan på grundval av vad den nedåtgående civilisationen åstadkommit. Under sin utveckling måste de börja med att själva skapa *de materiella förutsättningarna* för ett nytt samhälle, och ingen viljeanstängning kan befria dem från detta öde.²

Marx underströk därför att varje samhälle måste genomgå "naturenliga utvecklingsfaser" och att det inte gick att undvika dem genom "hoppa över eller dekretera bort" dem.³ Sådana restriktioner av revolutionärernas handlingar återfinns i all marxist-leninistisk litteratur och avspeglades i Mao Zedongs teori om Ny-demokrati och hans betoning av de nödvändiga "utvecklingsstadierna" i Kina efter revolutionen, där de olika samhällsstadierna mer eller mindre antogs stå i överensstämmelse med de materiella produktivkrafterna.

Men Maos subjektiva vilja till socialism visade sig långt mer kraftfull än inflytandet av Marx' lärdomar om de objektiva materiella förutsättningarna för det nya samhället. I slutet av 1950-talet gav således Maos marxistiska betoning om de nödvändiga stadierna av samhällsekonomisk utveckling vika för tanken på en "permanent" eller "kontinuerlig" revolution, som helt hoppade över det "borgerligt-demokratiska" stadiet. Han påstod sig ha fullbordat "övergången till socialism" på bara några få korta år och förklarade att kommunismen nu stod på dagordningen. Det handlade inte bara om att Mao Zedong tappat tålamodet med historiens sätt att röra sig när rushen mot utopin inleddes i slutet av 1950-talet. Mao hade också börjat omfatta allt mer radikala förväntningar på bönder, partikadrer på landet och ett stort antal partiledare på högre nivå. Precis som många andra var han också inspirerad av kommunistpartiets stora framgångar i slutet av 1940-talet och början av 1950-talet – den enastående segern över Guomindang, att kommunisterna så snabbt kunde befästa sin makt, framgångarna för jordreformen och den tidiga industrialiseringen, och den revolutionära entusiasm som kollektiviseringskampanjen 1955-56 medförde. I slutet av 1957 hade Mao Zedong kastat överbord alla traditionella marxistiska spärrar rörande den revolutionära viljan, vilket gjorde det möjligt för honom att slå in på det tragiska äventyret med Stora språnget framåt. Han stod över institutionerna och blev nu både tyrann och utopistisk profet, nästan helt ointresserad av de mänskliga och sociala kostnaderna för sitt "stora språng" över till kommunismen – och för kostnaderna för

¹ Martin Wolf, "The New Workshop of the World", *Financial Times*, 25 november 2003.

² Karl Marx, "Moralising Criticism and Critical Morality", [oktober 1847] i *Collected Works*, vol 6, s. ???.

³ Karl Marx, "Förord till Kapitalet".

kulturrevolutionen, en omvälvning som till stor del växte fram ur de politiska spänningar misslyckandet för Stora språnget lett till.

Den ideologi som både skapade och avspeglade de traumatiska händelserna under det Stora språnget och kulturrevolutionen, en teoretisk och praktisk variant som stundom kallas "senmaoism", baserades till stor del på den maoism som rått under de revolutionära åren. I den revolutionära maoismen avvek man ofta indirekt från de grundläggande premisserna i marxistisk teori. Det var en ideologi som nonchalerade marxismens betoning av att kapitalismen var ett progressivt utvecklingsstadium i världshistorien och den nödvändiga förutsättningen för socialismen. Det var en ideologi som gjorde bönderna, och inte städernas proletariat, till samtidens revolutionära klass och som hyllade fördelarna med livsstilen på landsbygden. Det var en doktrin som prisade de revolutionära och socialistiska "fördelarna" med efterblivenhet. Och framför allt lyfte "senmaoismen" fram den mänskliga viljan som avgörande i historien. Alla dessa uppfattningar, som marxister traditionellt betecknat som "utopiska", värmdes upp på nytt i extrem form strax före det Stora språnget.

Dessa typiskt maoistiska intellektuella och ideologiska idéer lämnade inte mycket kvar av marxistiskt innehåll i den doktrin som kanoniserades som "Mao Zedongs tänkande", även om detta till och med hälsades som ett nytt och högre stadium av marxist-leninistisk teori. Men det som Mao kallade "sinifiering av marxismen", hur långt detta än låg från den ursprungliga doktrinen grundläggande premisser, var förmodligen nödvändigt för att revolutionen skulle lyckas i ett land i desperat behov av en revolution. Det är ytterst osannolikt att revolutionärer som tänkt och agerat i överensstämmelse med ortodoxa marxist-leninistiska synsätt hade kunnat bli framgångsrika i det läge som rådde i Kina.

Men en maoistisk doktrin som spelat en så avgörande roll under de revolutionära åren, och åstadkommit en historiskt nödvändig revolution i Kina, fick paradoxalt nog katastrofala följder mänskligt och politiskt när den återuppväcktes under den post-revolutionära epoken. När Mao Zedong i slutet av 1950-talet upphävde marxismens spärrar för den revolutionära viljan banade det väg för de katastrofala konsekvenser som det Stora språnget framåt och kulturrevolutionen ledde till. Det var inte Maos så kallade "hårdnackade marxism", som orsakade bakslagen, utan i stället, i viss mening, hans brist på marxism, eller mer precist, hans "utopiska" avvikelser från marxismens lära om historiens villkor. De oundvikliga bakslagen under Stora språnget och kulturrevolutionen innebar att Kinas historiska utveckling under en förutsägbar framtid inte kunde gå utöver borgerliga begränsningar. Den omfattande kapitalistiska utveckling som skett under de decennier som gått sedan Maos död, kanske den mest dynamiska kapitalistiska utvecklingsprocessen någonsin, är således både resultatet av Maos revolution och dess negation, en kapitalism som på samma gång är den logiska följden av den revolution Mao Zedong ledde i ett ekonomiskt outvecklat land och en kapitalism som gör narr av hans strävanden och anspråk på socialism.